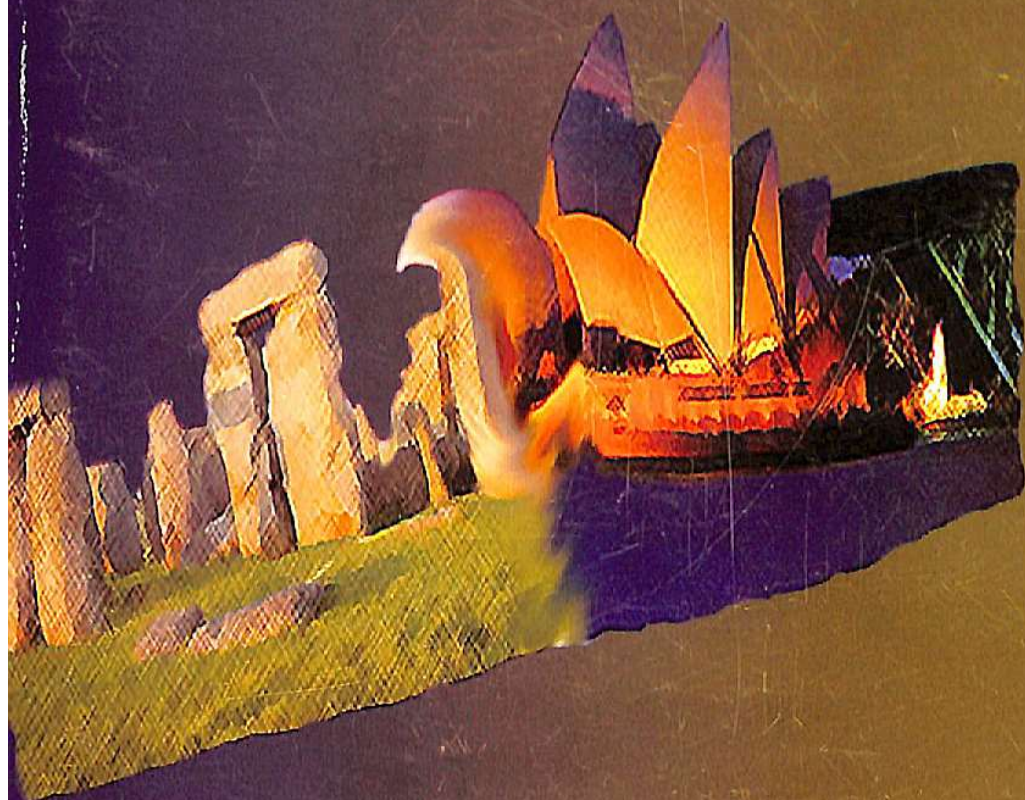

16
4-75

І.В.Чорноморденко

Проблема існування знання за межами науки

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Анатолію Миколайовичу
З любов'ю вдячністю,
за розуміння і підтримку*

ІВАН ЧОРНОМОРДЕНКО

ПРОБЛЕМА

ІСНУВАННЯ ЗНАННЯ

ЗА МЕЖАМИ НАУКИ

Монографія

Київ – КНУБА – 2005

16
4-75

УДК 165.2
ББК 87в
4-75

424455
Київський національний університет
будівництва і архітектури.
Бібліотека

Рецензенти: д-р філос. наук *Л. Г. Дротянко* – професор, завідувач кафедри філософії Київського національного авіаційного університету; д-р філос. наук *Є. М. Причетій* – професор, завідувач кафедри філософії Київського національного університету технології дизайну; д-р філос. наук *М. І. Хилько* – професор кафедри політології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури, протокол № 9 від 04 червня 2005 року.

Відповідальний редактор Рижко В. А.

Перевіряє
2009-2009р.р.

Чорноморденко І. В.

4-75 Проблема існування знання за межами науки: Монографія. – К.: КНУБА, 2005. – 306 с.

ISBN 966-627-111-7

Монографія присвячена дослідженню сутності знання, як наукового, так і позанаукового. Автор глибоко досліджує насамперед проблему існування знання за межами науки, виділяючи категорії знань, що перебувають у конфлікті з наукою, і знань, що в такому конфлікті не перебувають. Ще одним поважним аспектом дослідження є процеси, що відбуваються з альтернативними формами знання.

Видання призначене для філософів, соціологів, психологів, а також аспірантів і студентів вищих навчальних закладів, що цікавляться актуальними проблемами філософії науки, зокрема питаннями наукового та позанаукового пізнання і мають бажання поглибити власні знання.

УДК 165.2
ББК 87в

ISBN 966-627-111-7

© І. В. Чорноморденко, 2005

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ЗНАННЯ НАУКОВІ І НЕНАУКОВІ	13
1. 1. Знання і множина подібних понять	15
1. 2. Статус наукових знань	17
1. 3. Знання наукові і ненаукові	20
1. 4. Альтернативні форми знання. Статус альтернативних знань	40
1. 5. Епістемологічні практики в різних культурах	48
РОЗДІЛ 2. ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ	59
2. 1. Традиційні форми альтернативного знання	62
2. 1. 1. Шаманізм	63
2. 1. 2. Магія	69
2. 1. 3. Міф	76
2. 1. 4. Мантіка	86
2. 1. 5. Кабалістика	92
2. 1. 6. Геомантіка	95
2. 1. 7. Йога	99
2. 1. 8. Нейрокритика	102

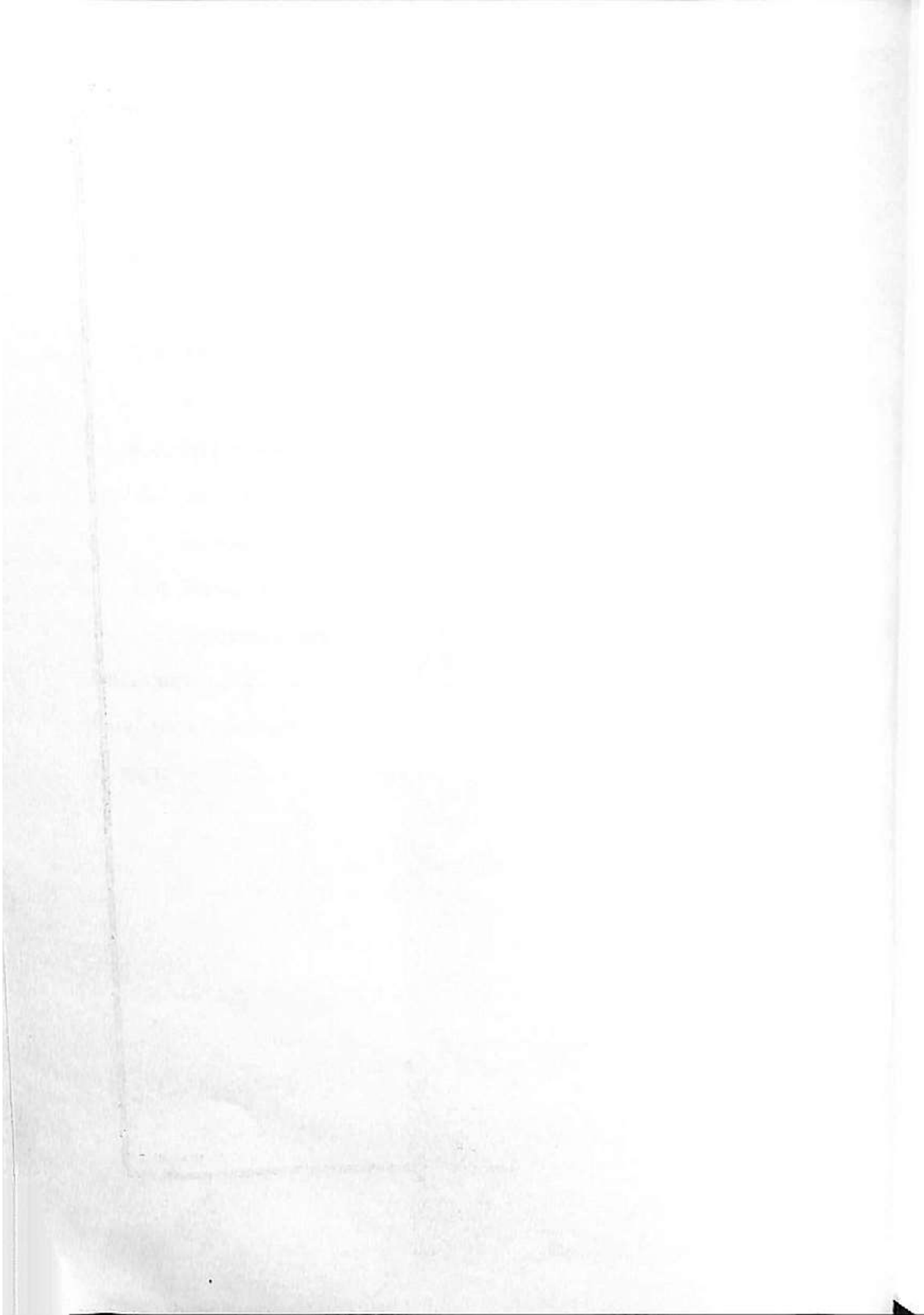
2. 2. Нетрадиційні форми альтернативного	
знання	104
2. 2. 1. Нумерологія	105
2. 2. 2. Спиритизм	108
2. 2. 3. Уявлення про аномальні явища	111
2. 2. 4. Уфологія	113
2. 3. Квazăнауки	115
2. 3. 1. Алхімія	118
2. 3. 2. Астрологія	126
2. 3. 3. Графологія	135
2. 3. 4. Френологія	136
2. 3. 5. Парапсихологія	140
2. 3. 6. Нетрадиційна медицина	144
2. 3. 7. Герм етика	147
2. 3. 8. Альтернативна історія	150
2. 4. Квazăфілософія	154
2. 5. Квazăрелігія	160
2. 6. Ідеології альтернативного знання	162
2. 6. 1. Теософія	163
2. 6. 2. Езотеризм	165
2. 6. 3. Позарелігійна містика	168
2. 6. 4. Окультизм	170
2. 7. Забобони як альтернативна форма	
знання. Віра в прикмети	172

РОЗДІЛ 3. ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ

У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ	177
3. 1. Знання і пам'ять	179
3. 2. Досвід та альтернативні форми знання ...	183
3. 3. Майстерність та альтернативні форми знання	193
3. 4. Релігія як форма знання та альтернативні їй форми знання	203
3. 4. 1. Релігії в примітивній культурі	208
3. 4. 2. Іудаїзм	210
3. 4. 3. Індуїзм	212
3. 4. 4. Буддизм	214
3. 4. 5. Даосизм	216
3. 4. 6. Антична релігія	218
3. 4. 7. Християнство	220
3. 4. 8. Іслам	223
3. 4. 9. Нетрадиційні релігії	225
3. 4. 10. Позарелігійні культури	227
3. 5. Мистецтво як форма знання	229
3. 6. Альтернативні форми знання в науці	239
3. 6. 1. Схожі концепції в науці, а також в альтернативних формах знання	242
3. 7. Ідеологія та альтернативні знання	24

РОЗДІЛ 4. ПРОЦЕСИ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬСЯ З	
АЛЬТЕРНАТИВНИМИ ФОРМАМИ ЗНАННЯ	253
4. 1. Маргіналізація альтернативних форм	
знання	256
4. 2. Диференціація та інтеграція	
альтернативного знання	261
4. 3. Взаємовплив різних форм знання. Спроби	
поєднання науки з ненауковими формами	
знання	264
4. 4. Наукові та ненаукові знання в добу	
постмодерну	270
Висновки	281
Список літератури	287
Резюме	304

ВСТУП

Протягом останнього століття наука загалом перебувала в стані майже безперервного розквіту. Результати такого розвитку наукового знання в наш час стали доступними не тільки для представників самої верхівки суспільства, як це було колись, а й для широкого кола людей.

Досягнення науки в наш час суттєво допомагають людям полегшити їх працю, поступово зробити її більш продуктивною та менш обтяжливою, зменшувати страждання людства від хвороб, а в окремих випадках взагалі позбутись захворювань, суттєво продовжувати людям свій життєвий вік, а також зробити життя переважної більшості людей в розвинутих країнах духовно і матеріально багатшим, ніж це було в порівняно недалекому минулому.

Спираючись на видатні наукові досягнення, людство зробило також великий крок у навколоземні простори не тільки з метою подальшого пізнання інших світів та для практичного використання отриманих при цьому знань, а й для того, щоб отримати можливість прогнозувати глобальні планетарні й космічні загрози людству і уберегтись від них, забезпечивши, таким чином, подальше існування людства в земних умовах.

Однак, попри такі очевидні і незаперечні успіхи науки за останні століття, в кінці другого і на початку третього тисячоліття все-таки виникли і поширились уявлення про існування принципових меж техногенного типу

цивілізаційного розвитку. Такі уявлення про межі розвитку техногенної цивілізації також значною мірою обумовили появу усвідомлення проблеми функцій науки в культурі.

Загалом роль знання для розвитку культури важко переоцінити. Адже будь-яке знання має велике значення для виникнення та розвитку культури. Безсумнівно, що особливе значення в розвитку сучасної культури і цивілізації займає наукове знання.

В сучасній філософській літературі присутній досить великий і швидко зростаючий масив досліджень, присвячених філософському осмисленню науки і наукових знань, їх суспільних і когнітивних функцій тощо. Більшість фахівців згодні з тим, що цей процес є наслідком розвитку постпозитивістських досліджень сучасної науки і наукового знання, активізація яких відбулася у 60-70-і роки двадцятого століття і була пов'язана в першу чергу з іменами Томаса Куна, Імре Лакатоса, Стівена Тулміна, Майкла Малкея.

Однак проблема полягає не тільки в цьому. Починаючи з кінця минулого століття все більшого значення у суспільній свідомості і культурі набуває феномен ненаукових знань. Інакше кажучи, все очевидніше, що наукове пізнання не слід вважати єдино можливим шляхом набуття людством життєво важливої і необхідної для себе інформації.

Не ставлячи під сумнів важливість і потрібність для людства наукових знань і ту помітну роль, яку наука завжди відіграла і відіграє в сучасному суспільстві загалом, слід, проте, звернути увагу й на такі типи знань, які здобуті не засобами науки, мають інший характер і які, з цієї причини, необхідно існують поза її межами.

Відомо, що історично загальний процес людського пізнання ніколи не обмежувався лише наукою. Наприклад, аналіз світового історико-культурного процесу свідчить, що саме міфологічний, філософський, релігійний шляхи

пізнання, а не науковий шлях пізнання, протягом тривалого часу були домінуючими в культурному поступі людства. Тому в минулі епохи знання міфологічне, філософське та релігійне тривалий час задовольняло інформаційні потреби суспільства. Адже відомо, що наука як суспільний інститут і особлива спільнота фахівців (наукове співтовариство) в буквальному значенні цих термінів з'являється тільки на початку сімнадцятого століття і тільки із середини двадцятого століття стає помітною її роль у суспільному розвитку. Однак і в наш час позанаукові шляхи здобуття знань не втратили свого значення.

Будь-які види знань, незалежно від джерела їх походження, завжди повинні мати своїх адресатів у суспільному житті. Інакше кажучи, у світовому історико-культурному процесі завжди можна відшукати типи цивілізацій, окремі суспільства, соціальні групи або навіть окремих індивідів, які є основними (або ж другорядними) споживачами певних видів існуючих знань. У протилежному випадку, якби отримані знання не знаходили своїх адресатів, такі знання просто були б непотрібні.

Всі види знань (як наукових, так і ненаукових) завжди органічно пов'язані з різноманітними соціокультурними чинниками. Відомо, що культурні чинники багато в чому зумовлюють форму існуючих знань. Однак саме перебіг цивілізаційних процесів визначає потребу суспільства в появі тих чи інших видів знань. Отже, знання постають одним з найважливіших продуктів культури.

Найбільшим було значення різних видів і форм знання для виникнення і розвитку культури в минулому. Це стосується також і переважної більшості з таких форм знання, які ми в цьому своєму дослідженні називаємо альтернативними стосовно науки формами знання.

Деякі з видів та форм знання мають особливе значення також для існування сучасної культури, а іноді - для майбутнього всієї цивілізації. При цьому варто особливо підкреслити, що йдеться в даному випадку не тільки про наукове знання.

Предметом цього дослідження є знання, його статус, а також його функції. Дуже часто поняття «знання» ототожнюють із поняттям «наукове знання». Однак таке ототожнення помилкове, оскільки очевидно, що не всяке знання може вважатися за своєю сутністю та своїми характеристиками науковим знанням. Таким чином, поняття «знання» та «наукове знання» було б дуже неправильно ототожнювати цілком.

РОЗДІЛ 1
ЗНАННЯ
НАУКОВІ
І НЕНАУКОВІ

- 1.1. Знання і множина подібних понять
- 1.2. Статус наукових знань
- 1.3. Знання наукові і ненаукові
- 1.4. Альтернативні форми знання
Статус альтернативних знань

1. 1. Знання і множина подібних понять

У філософії, так само, як в науці в цілому, а також в окремих галузях науки в наш час існує і досить широко використовується доволі велика множина понять, які так чи інакше близькі до поняття «знання». Усі поняття з цієї множини, хоч і дещо по-різному, але завжди досить тісно пов'язані з поняттям «знання». Причиною цього є те, що поняття «знання» є визначальним для всієї цієї сукупності.

Слід підкреслити, що вся ця множина понять досить широко використовується разом із поняттям «знання» не тільки у філософії та інших галузях науки. Очевидним є те, що усі ці поняття мають дуже велике значення і у багатьох інших сферах культури та людської діяльності.

Для правильної оцінки сутності поняття «знання» потрібно вивчати не тільки наукові знання, яким би не було велике їх значення в наш час. Значення всієї множини цих понять полягає в тому, що роль, а також різноманітні функції знання можуть бути повною мірою оцінені тільки в тому випадку, коли будуть справді всебічно оцінені роль і функції всієї цієї множини понять, які близькі за своєю природою до знання, в усій її сукупності.

Онтологічний статус усіх понять цієї сукупності є дуже близьким, іноді майже ідентичним. Крім того, ці поняття близькі до поняття «знання» не тільки за своїм онтологічним, а й за гносеологічним статусом. Дуже близькі вони також і як поняття культури.

Мабуть, взагалі не може бути такої сфери людського буття або такої сфери діяльності, в якій не було б якихось своїх особливих форм знання. В цьому немає нічого дивного, оскільки у таких знаннях значна кількість людей відчуває потреби так само, як у цих сферах людського буття та цих сферах діяльності.

Очевидно, що без різноманітних форм знання, зокрема й таких форм знання, які цілком можна вважати і називати ненауковими, ні людська цивілізація в її сукупності, ні людське суспільство, мабуть, просто не змогли б існувати. Або ж, якби цивілізація і суспільство і змогли б все-таки якось існувати, то вони все одно неминуче стали б набагато біднішими за своїм змістом.

Частину з тих знань, які не є наукою, потрібно принципово протиставляти науковим знанням. З цієї причини їх можна цілком виправдано називати альтернативними щодо науки формами знання.

До альтернативних щодо науки форм знання належать, зокрема, такі, як магія, шаманізм, нумерологія, герметика, астрологія, алхімія, кабалістика, уфологія, спиритизм, езотерика, окультизм, теософія, мантика та різні забобони. Разом вони становлять певний комплекс.

Однак ні мистецтво, ні мораль, ні різноманітні форми повсякденного знання, ні розмаїті форми майстерності або досвіду до таких знань відносити не варто, оскільки вони суттєво відрізняються від попередньої групи.

Будь-які знання і такі з них, які є наукою, і такі, які ніколи не можуть називатись наукою, і навіть такі, які поза всяким сумнівом належать до альтернативних щодо науки форм знання, тією чи іншою мірою тяжіють до систематичності. Причиною цього є, мабуть, те, що певний різновид системності взагалі лежить в природі знання як такого.

Крім усього іншого, це свідчить також і про те, що неправильно було б розглядати систематичність як основну ознаку наукових знань, як це звикли робити деякі дослідники.

Першим випадком визнання науки з боку суспільства як чогось значного і такого, з чим варто рахуватись, був відомий інквізиційний процес над Галілео Галілеєм у сімнадцятому столітті. Зрозуміло, що це був очевидний приклад негативного визнання науки. Інакше кажучи, вже в той час науки почали боятись. А до того випадку з Галілео Галілеєм на науку особливої уваги просто не звертали, вважаючи її якоюсь чудернацькою забавою.

З іншого боку, цей випадок з відомим інквізиційним судом над Галілео Галілеєм одночасно можна вважати і важливим чи навіть вирішальним моментом остаточного протиставлення науки всім іншим: з поміж існуючих на той час видів і форм знання. Адже ті інквізитори, які судили тоді Галілео Галілея, вважали, що вони діють тільки і винятково в інтересах християнської релігії (хоч *загалом вони помилялись*, оскільки сам цей процес завдав значної шкоди не тільки науці, а й самому християнству).

Однак очевидно, що в цьому випадку йшлося не тільки і не стільки про протиставлення науки і релігії, а *насамперед* про знання, яке існувало в різних формах.

1. 2. Статус наукових знань

Можна впевнено стверджувати, що протягом останніх століть наука загалом розквітла. Особливо це твердження стосується другої половини двадцятого століття і початку двадцять першого століття. Внаслідок розквіту більшості галузей науки і наукового знання в двадцятому столітті результати наукової діяльності стали доступними не тільки для найвищого класу суспільства, а й для широких верств населення.

і результати наукової діяльності істотно допомагають людям нашого часу полегшити їхню працю. Завдяки науковим відкриттям і розробкам суспільна праця з часом стає все більш і більш продуктивною.

Результати наукової діяльності дають можливість істотно зменшити страждання людства від тяжких хвороб, а в деяких випадках навіть взагалі позбутись захворювань, суттєво продовжити людям повноцінну життєдіяльність, а також зробити для переважної більшості людей в розвинутих країнах і для значної частини людей в країнах, що розвиваються, все їх існування духовно і матеріально багатшим, ніж у минулі століття.

Спираючись на наукові досягнення останніх століть, зокрема на наукові досягнення нашого часу, людство зробило великий крок у навколосемні простори з метою подальшого пізнання світів, щоб прогнозувати планетарні та космічні загрози і уберегтись від них, забезпечити подальше існування людства.

Однак наприкінці другого й на початку третього тисячоліття після Різдва Христового виникли уявлення про межі техногенного типу цивілізаційного розвитку. Це поставило проблему функцій науки в культурі.

Внаслідок цього виникли різні уявлення про можливі зміни статусу науки в суспільстві і місця науки в культурі в майбутньому. Окремі фахівці з наукознавства, зокрема такі, як Пол Фейерабенд¹, вважаючи науку однією з форм ідеології, запропонували відокремити її від держави, як це зроблено із релігією.

Інші ж фахівці, зокрема такі, як В. С. Стьопін², незважаючи ні на що, вважають, що наука повинна зберегти свій пріоритетний статус в культурі, хоч при цьому і повинні

¹ Фейерабенд П. Наука свободном обществе // Избранные труды по методологии науки. - Москва: Прогресс, 1978. - С. 517-519.

² Наука и культура // Журнал "Круглого стола" // Вопросы философии. - 1998. - № 10. - С. 3-38.

неминуче відбутися зміни в самому типі наукової раціональності. Однак В. С. Стьопін не відкидає і можливість такого розвитку подій, коли наука може опинитись у підпорядкованому становищі стосовно інших сфер культури, наприклад щодо морально-релігійних імперативів, які будуть виконувати в цьому випадку функцію регуляції відносин людини і природи. В такому разі наукова картина світу може втратити свій автономний і самоцінний статус і повинна буде узгоджуватися з релігійно-етичними світоглядними образами³.

Перебільшення значення науки і наукових знань, як це відомо з недавнього минулого, може призвести і справді призводить до багатьох негативних наслідків для всієї культури. Такі крайнощі у позитивному ставленні до науки та наукового знання починаючи з двадцятого століття прийнято називати сцієнтизмом.

З іншого боку, задля справедливості слід визнати, що і надто негативне ставлення людей до науки та наукового знання також може призвести і справді призводить до багатьох негативних наслідків. Воно, в свою чергу, веде до таких крайнощів, які прийнято називати антисцієнтизмом.

Хоч дослідники і вказують на проблеми, з якими так чи інакше має справу наука як основа техногенної цивілізації, але основні проблеми, які стоять перед наукою, мають не технічний характер (оскільки з такими вона успішно справляється), а ціннісний. Тобто мова йде насамперед про такі речі, якими сучасна наука та науковці практично не займаються.

Виникає своєрідний духовний вакуум. Він посилюється тим, що в минулому функції науки в суспільстві суттєво доповнювались іншими сферами культури, такими, як релігія, мораль і мистецтво. Однак у свідомості значної

³ Наука и культура (материалы "круглого стола") // Вопросы философии. – 1998. – № 10. – С. 6.

частини сучасних людей ці сфери культури відіграють ще меншу роль, ніж наука. Цей вакуум значною мірою може бути заповнений альтернативними щодо науки знаннями та відповідними їм вченнями.

1. 3. Знання наукове і ненаукове

Загальновідомо, що основною метою існування науки та її основною продукцією є знання. Таке знання звичайно прийнято, за його походженням, називати також науковим знанням. Сама наука з цієї причини може розглядатись і дійсно часто розглядається як особлива сукупність (або система) знань. Іноді навіть перебільшують значення системності для науки.

Звісно, загалом такий підхід, коли поняття «наука» ототожнюють з поняттям «наукове знання» є цілком виправданим і має незаперечне право на існування. Щоправда, треба враховувати, що він не вичерпує всіх особливостей природи науки і не все в ній пояснює. З цієї причини такий підхід до пояснення науки неминуче повинен доповнюватись також іншими підходами.

Майкл Малкей, говорячи про необхідність соціального аналізу наукового знання, поділяв усяке знання на таке, що ґрунтується на здоровому глузді та повсякденному досвіді, і систематизоване та спеціалізоване знання⁴.

Крім такого підходу, коли наука розглядається як система знань, її можна також розглядати як особливу форму діяльності (тобто як наукову чи науково-дослідну діяльність). Науку також можна розглядати і як особливе співтовариство науковців, щось на зразок «невидимого коледжу».

Однак наука і в такому випадку, коли вона розглядається як діяльність, теж може оцінюватись як

⁴ Малкей М. Наука и социология знания / Пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1983. – С. 6.

продукування знання, тобто як особлива діяльність, в процесі якої відбувається продукування знання. Тобто в будь-якому випадку зв'язок між наукою і знанням є безсумнівним.

Однак дуже часто поняття «знання» взагалі цілком ототожнюється з поняттям «наукове знання». Іноді навіть з цієї причини взагалі усьому іншому, окрім науки, відмовляють у будь-якому праві називатись словом «знання»⁵.

Слід підкреслити, що таке абсолютне ототожнення понять і термінів «знання» і «наукове знання» зустрічається не в одній тільки буденній свідомості, далекій від науки. Якби таке ототожнення понять траплялося лише в буденній свідомості, то з ним можна було б миритись. Однак таке ототожнення можна зустрічати навіть і в деяких сучасних справді серйозних наукових творах, присвячених дослідженню знання.

Очевидним є те, що таке цілковите ототожнення понять «знання» і «наукове знання» ніяк не може вважатись правомірним. По-перше, легко помітити, що взагалі поняття «знання» є більш широким, тоді як поняття «наукове знання» є більш вузьким у логічному значенні. Інакше кажучи, для того, щоб зрозуміти неповну ідентичність понять «знання» і «наукове знання», досить просто звернутись до загальних правил логіки.

По-друге, навіть сам по собі здоровий глузд переконливо свідчить, що не все те, що є, або ж могло б стати предметом людського знання, обов'язково повинно стосуватись науки. Адже якби все подібне стосувалося науки, то словом «наука» довелось б називати будь-яку людську діяльність, що було б просто абсурдним, а термін «наука» взагалі втратив б будь-яку специфіку.

⁵ Культурные универсали, наука и ненаучное знание // Заблуждающийся разум: Многообразие ненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 367.

По-третє, будь-яке знання завжди спочатку повинно виникати тільки внаслідок якоїсь певної форми пізнання. Тільки потім воно може існувати і вживатись відносно самостійно. Звідси очевидно випливає, що наукове знання може виникати внаслідок тільки наукового пізнання. Тобто воно ніяк не може виникнути внаслідок якоїсь іншої форми діяльності, ніж наукове пізнання.

Однак, разом з тим, в естетиці, наприклад, цілком переконливо говорять також про пізнавальну функцію мистецтва, виділяючи його серед сукупності інших функцій мистецтва⁶. Проте очевидно, що внаслідок такого пізнання в межах мистецтва неминує виникає певне знання, яке повинно мати зовсім іншу природу, ніж таке знання, яке виникло внаслідок наукового пізнання, хоча б тому, що методи отримання цих знань є дуже різними.

По-четверте, потрібно враховувати навіть саме по собі використання термінів. Адже наскільки б якась сфера людської діяльності не відрізнялась від науки, чи навіть наскільки б вона не протистояла науці, однак все одно в ній також говорять про якесь знання. І з цим, хоч-нехоч, все одно доводиться рахуватись.

Це питання слід розглянути також і з історичної точки зору. В наш час саме поняття «знання» переважна більшість людей, зокрема і переважна більшість науковців, взагалі часто або навіть надто часто ототожнюють з наукою. Однак загалом треба визнати, що навіть саме по собі прагнення (що властиве тільки для сучасності) до ототожнення будь-яких знань з наукою вперше можна зв'язати тільки з реальностями Нового часу. І саме таке прагнення до ототожнення цих понять знайшло продовження в наш час.

Однак так було не завжди. Адже не завжди знання взагалі ототожнювалося з наукою. Були ситуації, коли науки

⁶ Борев Ю.Б. Эстетика. - 4-е изд., доп. - Москва: Политгиздат, 1988. - С. 122-124.

просто не існувало, однак знання тоді існували. В такому випадку прийнято говорити про донаукове знання.

Загальновідомо, що в минулому, в зовсім інших за своєю сутністю, ніж сучасна європейська і подібні до неї, цивілізаціях, велику, а то й взагалі вирішальну роль відігравали різноманітні форми знань і не всі вони можуть бути порівнювані, хоч якось, із наукою взагалі. Частина з таких форм знання необхідно повинна була мати і мала альтернативну щодо науки природу.

Очевидно, що не всі і не всякі знання можуть бути науковими знаннями. Однак слід звернути увагу на те, що не у всіх мовах розрізняються такі поняття, які ми називаємо за допомогою термінів «знання» і «наука». В деяких мовах ці поняття не розрізняються взагалі. В таких мовах, з цієї причини, їх змушені позначати за допомогою одного і того ж самого слова. Проте українська мова, на відміну від деяких інших індоєвропейських мов, дає певну можливість послідовно розрізнити ці поняття.

Крім вищевикладеного, слід звернути увагу на те, що деякі дослідники говорять про нечіткість межі науки і ненауки, мотивуючи це твердження тим, що будь-який суб'єкт наукового знання є представником конкретної культури і певного суспільного устрою⁷. Це стосується також природи знання.

Деякі форми знання ніколи не зможуть стати наукою. На це було б навіть абсурдно сподіватись. Наприклад, наукове знання ніколи не зможе замінити в усьому повсякденне знання, та й, очевидно, не повинне його замінювати.

В кожному суспільстві, так само, як і у кожній людини, обов'язково повинні існувати знання, які пов'язані з повсякденністю. Ці знання потрібні кожному. Знання,

⁷ Маркова Л. Наука и религия: проблемы границы. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. – С. 99.

пов'язані з повсякденністю, досить сильно відрізняються від усіх інших форм знання. Особливо вони відрізняються від наукових знань.

Щоправда, для повноти огляду слід згадати, що є автори, які ототожнюють науку з повсякденними знаннями, протиставляючи ї те, і друге езотеричним знанням⁸. Однак їхня позиція звучить не дуже переконливо.

Повсякденне знання має надзвичайно велике значення для всіх людей. Адже одразу помітно, що таке знання не менше потрібне для існування як окремої людини, так і людства в цілому, ніж, наприклад, наукове знання.

Слід підкреслити, що, на відміну від наукових знань, повсякденні знання існували в будь-якому суспільстві і в будь-який період історії. Дійсно, якщо про наукові знання можна говорити тільки починаючи з періоду античності, з того часу, коли почали виникати перші галузі наукового знання, то повсякденні знання існували і раніше, до виникнення будь-якої науки.

Якісь певні зародкові форми знань, його паростки, безперечно, були необхідні найпримітивнішим культурам найвіддаленішого минулого. Так само ці знання потрібні і найбільш високорозвинутим цивілізаціям минулого і сучасності.

Тут йдеться насамперед про таке знання, яке можна називати повсякденним, інакше кажучи таким, яке безпосередньо пов'язане з найнеобхіднішими потребами існування людини та суспільства. Без такого повсякденного знання ніяка людина і ніяке суспільство існувати просто не можуть.

Таке знання, пов'язане з найнеобхіднішими потребами суспільства, без якого не може існувати ніяке суспільство, ніяк не можна назвати наукою. Однак наука, так само, як і

⁸ Касавин І. Т., Шарелес С. П. Повседневнось и альтернативные миры // Философские науки. – 2003. – С. 111.

мистецтво в більш пізні часи, повинна була не тільки виникнути і зростати на основі такого роду знань, але в процесі свого розвитку, значною мірою, - і частково поглинути його за допомогою інших форм знання.

Тому в розвинутих суспільствах повсякденне знання, як правило, майже не помічають. Ним найчастіше цілковито нехтують або його вважають якимсь неповноцінним порівняно з наукою чи мистецтвом (вважаючи при цьому, так би мовити, неповноцінною наукою чи неповноцінним мистецтвом).

Однак культуротворчу роль повсякденного знання, хоч вона й не поцінована досі повною мірою, було б зовсім неправильно не враховувати та ігнорувати.

І це стосується не тільки питання про те, що повсякденне знання, на відміну від наукового знання, існує на будь-якій стадії розвитку цивілізації. Справа в тому, що наукове знання завжди безпосередньо може існувати тільки у людей науки - тобто науковців, тоді як повсякденне знання повинно бути і існує у кожної людини, незалежно від рівня її інтелектуального розвитку. Так само не залежить це і від професії цієї людини.

Інша річ, що відмінності між людьми не можуть не визначати, в свою чергу, також і відмінності між повсякденними знаннями цих людей. Інакше кажучи, у різних людей і повсякденні знання повинні бути дуже різними.

Так само у кожної людини повинна існувати і в дійсності існує певна сукупність знань, які пов'язані з повсякденним досвідом. Такі знання безпосередньо випливають з повсякденного досвіду, а також доповнюють його собою.

Те саме можна сказати про зв'язок повсякденного знання з колективним досвідом. Колективний досвід необхідною умовою свого існування має передачу його від

одних поколінь людей до інших, зокрема одних людей якогось покоління до інших людей цього ж самого покоління. Однак слід підкреслити, що колективний досвід може передаватись від одних людей до інших тільки через посередництво передачі відповідних знань, навиків та вмінь.

Поняття «знання» і «досвід» багато у чому є дуже схожими. Зокрема необхідно визнати, що поняття «знання» і «досвід» дуже близькі за їхнім онтологічним статусом.

Гносеологічний статус цих понять також є майже ідентичним або дуже подібним. Можна стверджувати, що поняття «знання» і «досвід» повинні виконувати якщо й не однакову, то дуже схожу роль в теорії пізнання.

Крім того, статус і значення цих понять в культурі також є надзвичайно близьким або подібним. Близькими поняття «знання» і «досвід» є також і за своїми функціями в культурі. Зокрема вони дуже схожі за своїми культуротворчими функціями.

На практиці поняття «знання» і «досвід» найчастіше бувають дуже тісно пов'язані між собою. Теоретично прийнято вважати, що у людей взагалі не повинно існувати досвіду без знань чи, навпаки, не повинно бути знань без досвіду. В житті, звісно, як правило, ситуація буває набагато складнішою.

Прийнято вважати, що знання і досвід у багатьох випадках частково можуть навіть замінювати одне одного. Це стосується різноманітних форм діяльності і різних сфер людського буття. Певною мірою, хоча б теоретично, можна загалом погодитись із таким твердженням.

Тому немає нічого дивного в тому, що знання і досвід переважна більшість людей взагалі часто схильна, більшою чи меншою мірою, цілком ототожнювати. Часто, використовуючи такі поняття, як «знання» і «досвід», їх плутають одне з одним, неправильно розуміючи відмінність між цими поняттями.

І слід підкреслити, що подібна плутанина з поняттями «знання» і «досвід» може відбуватись не тільки в повсякденній свідомості. Така плутанина з використанням понять часто має місце також і в філософії, і в науці.

Взаємозв'язок знання і досвіду в культурі також, як правило, є дуже тісним. Це можна спостерігати практично протягом майже всього розвитку людської цивілізації.

В переважній більшості тих цивілізацій, які до нашого часу вже порівняно непогано досліджені істориками, поняття «знання» і «досвід» існували паралельно, ніби йдучи поряд. У цих цивілізаціях вони багато в чому визначали або детермінували одне одного.

Особливо помітним взаємозв'язок знання і досвіду був на найбільш ранніх стадіях розвитку культури. Зокрема, про взаємозв'язок знання і досвіду можна говорити на тій стадії розвитку культури, яку прийнято називати примітивною культурою.

Саме стосовно того періоду розвитку цивілізації найсправедливішим є постановка питання про те, що без знання не було б досвіду, так само, як без досвіду не було б знання. Часто на таких ранніх стадіях культури знання і досвід дійсно дуже важко відокремити одне від одного, особливо коли це змушені робити сучасні дослідники стародавньої культури.

Однак, з іншого боку, те, що знання і досвід, як правило, бувають дійсно тісно пов'язані між собою, приводить часто і до певних негативних результатів в культурі. Слід підкреслити, що такі негативні наслідки тісного зв'язку понять «знання» і «досвід» є досить поширеним явищем.

Тут мається на увазі те, що знання і досвід значна кількість людей часто ототожнюють, а то й плутають між собою. І слід підкреслити, що сказане про ототожнення і плутанину цих понять стосується не тільки повсякденної свідомості, але навіть вищої освіти і науки. Таку плутанину з

поняттями можна спостерігати у слововикористанні не тільки представників природознавства, але й представників гуманітарних наук.

Особливо негативними є такі досить поширені в практиці суспільного буття випадки, коли людям взагалі властиво нехтувати знанням для якогось досвіду. Інакше кажучи, це відбувається в тих випадках, коли вважають, що знання не потрібні, коли є досвід, або, що також не менше поширено, коли наявність якогось досвіду приймають за наявність знань.

Крім того, очевидним є те, що, на відміну від знань які не приходять самі собою, досвід найчастіше може сам собою накопичуватись або поглиблюватись із часом. Адже досвід фактично є похідним від часу (або, інакше, від життя конкретної людини), зокрема від тривалості певної її діяльності.

Досвід найчастіше буває безпосередньо пов'язаний з процесом пізнання. Навіть наука не може обійтись без такого досвіду. Тому, мабуть, слід особливо виділяти як особливо важливий для пізнання, зокрема наукового пізнання, науковий досвід. Цей досвід має особливе значення для всієї сучасної культури.

По-друге, слід виділяти і такий досвід, який можна було б назвати досвідом повсякденним або буденним. Слід підкреслити, що такий досвід не менше потрібен для самого існування людини і він також має прямий стосунок до знання. Однак у цьому випадку, безумовно, йдеться не про наукові знання, а про такі знання, які можна було б, із огляду на їхню природу, назвати повсякденними знаннями чи, інакше кажучи, буденними знаннями.

Все сказане про досвід стосується не тільки індивідуального досвіду. Практично те ж саме, що сказано про індивідуальний досвід, можна сказати також і про досвід

колективний, який багато у чому перевершує індивідуальний досвід.

Однак про колективний досвід науковці заговорили порівняно недавно. Тільки починаючи з дев'ятнадцятого століття дослідники вперше звернули також увагу не тільки на індивідуальний, але і на такий досвід, який в наш час прийнято називати суспільним досвідом або ж, інакше кажучи, колективним досвідом.

Слід підкреслити, що колективний досвід має не менше, а більше значення, ніж індивідуальний досвід. Адже саме в колективному досвіді накопичується і зберігається та величезна корисна інформація, яка навіть не завжди може бути формалізована. З цієї причини така інформація не завжди може стати предметом наукового знання. Тим більше, що її не може охопити індивідуальний досвід.

Колективний, або ж соціальний, досвід, якщо він взагалі згадується чи, тим більше, спеціально вивчається дослідниками (а це в дійсності, на жаль, відбувається не дуже часто), іноді ототожнюється з колективною пам'яттю. До такого дивного ототожнення чомусь особливо схильний дехто із сучасних дослідників культури, зокрема деякі дослідники історії цивілізацій.

Безумовно, пам'ять і досвід дійсно завжди бувають тісно пов'язані між собою. Однак вони не належать і ніяк не можуть належати до абсолютно тотожних понять. І сказане стосується також будь-якої пам'яті і будь-якого досвіду, зокрема й колективної пам'яті і того, що прийнято називати пам'яттю культури, а також колективного досвіду.

Релігію значна частина дослідників найчастіше розглядає як таку, що складається з трьох частин. Цими складовими частинами релігії вважають світогляд, життєві нормативи і містичне почуття, яке знаходить зовнішнє

вираження в культурі. Прикладом такого підходу є, зокрема, позиція Олександра Меня⁹.

Однак релігія, в усякому разі розвинута релігія, не може бути тільки культом, який виражає містичне почуття, світоглядом і життєвими нормативами. Будь-яка релігія неодмінно повинна бути і є також формою знання.

Слід підкреслити, що різні види і форми релігії по-різному тяжіють до систематизації і розвитку такого знання, яким є релігійне знання. Так, в історії цивілізації існували високорозвинені релігії, які з часом змогли виробити справжні теорії або ж сприяли висуванню таких теорій. Разом з тим були і такі релігії, які були набагато менше схильні до систематизації релігійного знання.

Навіть у межах однієї і тієї самої релігії можуть бути ці дві протилежні тенденції у ставленні до знань. Прикладів такого протилежного ставлення до знання в історії християнської релігії багато, особливо в історії раннього християнства.

Часто ці відмінності у ставленні до знання полягали, насамперед, у принципових відмінностях національних ментальностей різних послідовників однієї і тієї ж релігії. Можна сказати, що загалом це те ж саме, що і вплив національної ментальності на можливість розвитку науки в тому чи іншому суспільстві.

Крім того, більш розвинені релігії найчастіше сприяли також виробленню абстрактних знань, зокрема абстрактних понять. Адже виникнення і розвиток абстрактних понять відбувалися спочатку у межах самих релігій.

Як форм знання релігія відіграє особливо велику роль там і тоді, де (з якихось причин) відсутня або ж (з якихось причин) не діє наука. Зокрема, релігія завжди містила в собі

⁹ Мень А. История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни. - Кн. I. - Москва: ФОРУМ, ИНФРА-М, 2001. - С. 28.

ЗНАННЯ НАУКОВІ І НЕНАУКОВІ

насамперед важливе для соціуму знання (зокрема таке знання, яке допомагало існуванню соціуму).

Йдеться не тільки про повсякденне знання, яке потрібне для виживання людей. В цьому полягає велике соціокультурне значення релігії.

Ті знання, які дає релігія, безпосередньо межують зі знаннями, які дає мистецтво. В цьому немає нічого дивного, оскільки мистецтво виникло з релігії, і релігія завжди взаємодіяла і продовжує взаємодіяти з різними видами та жанрами мистецтва. З цієї причини відбувається і взаємодія знань, які пов'язані з релігією, із тими знаннями, які містить у собі мистецтво.

Крім того, не слід забувати, що релігія не є надбанням або привілеєм якоїсь особливої групи людей, навіть священнослужителів. Абсолютна більшість людей, зокрема й науковців, належать, у тій чи іншій формі, до прихильників певної релігії.

Інша річ, що були і такі періоди в історії релігії, коли священнослужителі панівної в суспільстві релігії або значна їх частина намагалися встановити монополію на істину. Зрозуміло, що такі випадки могли тільки перешкоджати розвитку знання, зокрема і самої релігії як форми знання.

Говорячи про релігію як систему або сукупність знань, варто згадати насамперед про релігійні догмати. Вони є в кожній релігії. Слід підкреслити, що наявність якихось, зокрема релігійних, догматів не обов'язково веде до догматизму.

Існувало два варіанти такого прагнення до монополії на істину. В історії релігій частіше траплявся варіант, коли священнослужителі або значна їх частина намагалися володіти монополією на істину у поясненні самого релігійного вчення.

Набагато рідшим був другий варіант, коли священнослужителі або значна їх частина намагалися володіти монополією на істину *взагалі*, зокрема і монополією на пояснення наукових гіпотез. Прикладом цього є відомий суд над Галілео Галілесом.

Розглядаючи цю подію в історії, не завжди звертають увагу на одну дуже важливу обставину. В цьому випадку інквізитори, тобто судді, справою яких було здійснювати судовий розгляд справ про відступництво від християнської, насамперед католицької, віри, взялись вирішувати зовсім не доручені їм справи, а питання про правильність наукових гіпотез.

Прийнято вважати, що в західній культурі прагнення до монополії на істину було менше, ніж на Сході. Це пояснюють більшою загальною толерантністю суспільства на Заході. Однак така відмінність Заходу і Сходу в їх ставленні до істини може вважатись тільки загальною тенденцією.

Навіть якщо таке порівняння Заходу і Сходу розглядати як загальне правило, то слід враховувати, що існувала велика кількість винятків. Тобто було немало прикладів толерантності в країнах Сходу і не менше прикладів відсутності толерантності в країнах Заходу. Причому сказане стосується як стародавніх часів, так і більш близьких до нас відрізків історії.

Очевидним є те, що релігійне знання не завжди протистоїть або суперечить науковим знанням. Найчастіше між ними немає ніяких розбіжностей, оскільки загалом вони мають різну мету і стосуються різних питань.

Однак бувають і такі випадки, коли розбіжності між релігійними знаннями і науковими знаннями дійсно виникають. Якщо ці розбіжності помічають (а це буває не завжди), то можливі різні варіанти поведінки науковців.

В більшості таких випадків всі намагаються вдати, що нічого не сталося і ніякого конфлікту немає. В тому випадку, коли таке не вдасться, більшість науковців свідомо, а ще частіше підсвідомо намагаються зайняти таку позицію, яку арабський коментатор Аристотеля Ібн-Рушд (в західноєвропейському середньовічному латинському прочитанні імені Аверроес) позначив як вчення про дві істини: є істини віри, репрезентовані Святим Письмом (для Ібн-Рушда – це Коран, для християн – Біблія), і є істини науки, репрезентовані насамперед творами Аристотеля.

Так само й мистецтво було б зовсім неправильно розцінювати з точки зору науки, його наближеності або, навпаки, його віддаленості від наукового знання. Адже знання в мистецтві має зовсім іншу природу, ніж наукове знання.

Таке складне явище, як мистецтво, було б зовсім неправильно намагатися звести тільки до однієї якоїсь, хай навіть найважливішої, функції. Універсальний підхід до мистецтва завжди з необхідністю вимагає великої кількості вимірів. Зокрема, в певних аспектах, мистецтво цілком можна розглядати як особливу, суттєво відмінну від усіх інших форму знання або як сукупність певних знань.

Деякі філософи розглядали мистецтво як знання. Зокрема, така позиція була у Гегеля¹⁰.

Маючи на увазі примітивні культури далекого минулого, є всі підстави говорити про набагато раніше виникнення мистецтва в таких культурах, порівняно з виникненням науки. Однак при цьому слід враховувати, що ніяке мистецтво просто не змогло б бути цілком самостійним у такій примітивній культурі.

¹⁰ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. - Т. 3. Философия духа. - Москва: Мысль, 1977. - С. 383.

Як показують дослідження істориків культури, мистецтво в примітивних культурах віддаленого минулого повинно було бути і дійсно було тільки однією з частин єдиного комплексу культури, подібного до якого ми вже не бачимо у розвиненіших цивілізаціях. Центр такого культурного комплексу займала і, з цієї причини, визначала все собою особлива форма релігії.

Оскільки в таких примітивних культурах все з необхідністю підпорядковувалося тогочасній релігії і було фактично, тією чи іншою мірою, складовими частинами цієї релігії, воно тільки від неї могло отримувати всі свої значення і смисл свого існування. Мистецтво в цьому розумінні не було якимось особливим винятком, будучи пов'язаним із тогочасною релігією.

Однак така особлива релігія в примітивній культурі не була і не могла бути релігією в сучасному значенні слова. Таке становище мистецтва та релігії існувало в той час насамперед тому, що у тогочасного мистецтва, так само, як і у тогочасної релігії, на той час були зовсім інші суспільні і культуротворчі функції, ніж ті, які існують в умовах сучасної цивілізації.

Виникаючи набагато раніше від науки, ще у примітивній культурі далекого минулого, може, навіть на ранніх стадіях такої культури, мистецтво необхідно повинно було виконувати певні функції, зокрема пізнавальну. Очевидним є те, що причиною появи і розвитку пізнавальної функції мистецтва була відсутність у той час наукового пізнання.

Слід особливо при цьому підкреслити, що така ситуація з пізнанням могла повномірно існувати тільки до того моменту, коли виникла наука, основним завданням, а також метою якої і стало пізнання. Таким чином, переважну

частину пізнавальної функції, яку виконувало мистецтво, повинна була, після свого виникнення, взяти на себе наука.

Однак із цієї самої причини після виникнення науки роль пізнавальної функції мистецтва повинна була істотно зменшитись порівняно з тим, якою вона була до виникнення науки, хоч ця функція мистецтва і не зникла цілком. І, не зважаючи на те, що в наш час немає загальноприйнятої точки зору щодо пізнавальної функції мистецтва, погляд на цю функцію мистецтва як необхідну не зник остаточно й донині.

Слід згадати, однак, що певні сумніви щодо пізнавальної цінності мистецтва виникли в історії культури досить рано. Досить згадати негативні висловлювання щодо пізнавальної цінності творів Гомера з боку Ератосфена, які згадував у своїй «Географії» Страбон. Однак сам Страбон (напевно, спираючись на думку Платона), був схильний високо оцінювати і самого Гомера, і ті спостереження природних явищ, які згадуються у творах Гомера.

Аристотель також у своїх філософських творах давав високу оцінку природничих уявлень, які були відомі в його час із творів мистецтва. Особливо це стосується тих висловлювань про природу, які зустрічаються в «Іліаді» та «Одіссей» Гомера.

Крайня позиція щодо цього питання була висловлена Гегелем в його творах, зокрема таких, як «Енциклопедія філософських наук». Він довів її до завершення відповідно до загального характеру свого філософського вчення.

Вважаючи пізнавальну функцію мистецтва основною, Гегель не хотів помічати за мистецтвом ніяких інших функцій, крім пізнавальної. Відповідно до цього він вважав мистецтво загалом приреченим на зникнення у найближчому майбутньому внаслідок розвитку інших форм пізнання¹¹.

¹¹ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. - Т. 3: Философия духа. - Москва: Мысль, 1977. - с. 387-388.

Для свого функціонування кожний із жанрів і видів мистецтва повинен продукувати й накопичувати особливу систему знання, яка, в свою чергу, межує з досвідом та майстерністю. І відокремити мистецьке знання від мистецького досвіду в тому чи іншому із жанрів і видів мистецтва або такий досвід від майстерності в мистецтві можна тільки абстрактно.

Так само практично неможливо відокремити ту систему знань, яка склалася в мистецтві загалом, а також в окремих видах і жанрах мистецтва, від такої майстерності, яка загалом потрібна для митців. Іноді, з цієї причини, саме мистецтво ототожнюють із майстерністю. Буває і навпаки, коли майстерність можуть цілковито ототожнювати з мистецтвом.

Мистецтво також довгий час було пов'язане у своєму розвитку з релігією, про що вже було сказано вище. Відповідно і ті знання, які стосуються мистецтва, також були, з необхідністю, пов'язані з релігією, а також із тими знаннями, які стосуються релігії. Без цього мистецтву навіть важко було б існувати.

Мистецтво довгий час було пов'язане в своєму розвитку також із мораллю, оскільки мораль в своєму виникненні пов'язана з релігією, про що також вже було сказано вище. Відповідно, і ті знання, які стосуються мистецтва і є його частиною, також були у процесі свого розвитку з необхідністю пов'язані також із діючою в суспільстві мораллю, а також із тими знаннями, які стосуються моралі.

Мистецтво в своєму розвитку необхідно повинно було створити свою особливу теорію мистецтва. В реальній історії культури така теорія мистецтва була створена філософами і отримала, хоч і не одразу, назву естетики.

Однак і висловлювання окремих митців щодо загальних проблем естетики також мають неабияку цінність. Особливо і насамперед це стосується видатних митців.

ЗНАННЯ НАУКОВІ І НЕНАУКОВІ

Є також певний зв'язок мистецтва з наукою. Їх взаємодію неможливо переоцінити. Адже не тільки наука впливає на мистецтво, але й навпаки.

Мораль, як сукупність певних норм поведінки та їх інтерпретацій, що визнаються людським суспільством та його членами обов'язковими або корисними, необхідно включає в себе відповідну сукупність знань.

Знання, яке пов'язане з мораллю, є знання про те, що можна робити і чого робити не можна в тій чи іншій з конкретних ситуацій. За допомогою такого знання і робиться оцінка як власної поведінки (тобто самооцінка), так і поведінки інших людей. На таких оцінках ґрунтуються різні системи моралі.

Необхідною складовою частиною всякої моралі, на якій вона обов'язково ґрунтується, є сукупність моральних почуттів. Без них моральні норми не будуть виконуватись і дійсно не виконуються більшістю людей.

Однак всяке моральне почуття в розвинутих системах моралі повинно бути основою відповідного йому морального поняття. Моральне поняття, таким чином, не тільки ґрунтується на моральному почутті, а й доповнює його.

Наприклад, загалом можна стверджувати, що мораль як така починається з почуття справедливості. Однак ніяка мораль не може бути повною до того часу, поки в ній не буде вироблено чіткого поняття справедливості. Те саме можна стверджувати і щодо співвідношення інших моральних почуттів та відповідних їм понять.

Звичайно, теорія моралі, її проблеми і поняття становлять інтерес для філософів. Розвиток моралі завершується створенням теорії моралі. Цю теорію моралі в країнах Заходу, де вона досягла своєї довершеності, прийнято називати етикою. Коли йдеться про етику, то ми вже маємо справу з рефлексією щодо знання.

Мораль завжди тісно пов'язана з релігією. За словами Брюса Літгла, Бог дав Адаму певну істину і наклав на нього відповідальність за його вчинки на основі цих знань¹².

Про особливо тісний зв'язок моралі з релігією можна говорити, маючи на увазі панівну в суспільстві релігію. Саме панівна в тому чи іншому суспільстві релігія найчастіше визначає також панівну в такому суспільстві мораль.

Однак бувають і істотні винятки. Так, християнська релігія довгий час (протягом кількох століть після свого виникнення) була забороненою релігією. До її офіційного дозволу римським імператором Костянтином Великим у Міланському едикті 312 року християнство ніяк не могло вважатись панівною в тогочасному суспільстві релігією.

Навіть перед цим, коли християнами була вже більшість населення Римської імперії, що показали розслідування імператора Діоклетіана під час його відомих гонінь на християн, християнство було переслідуваною релігією.

Однак християни перемогли наприкінці античних часів зовсім не за допомогою сили чи державної влади. Вони перемогли насамперед тому, що змогли прищепити тогочасному суспільству свої власні моральні уявлення.

Відповідно знання, яке пов'язане з мораллю, з необхідністю є пов'язаним з відповідним релігійним знанням. З цієї причини можливе повне їх ототожнення. Особливо часто знання, яке пов'язане з мораллю, ототожнюють з релігійним знанням, коли мова йде про їх значення в культурі.

Найчастіше спостерігається зв'язок моралі з правом і правовими уявленнями. Відповідно те знання, яке пов'язане з мораллю, взаємодіє з тим знанням, яке пов'язане з правом.

¹² Літгл А. Б. Откуда мы знаем: Религиозная эпистемология / Лекции в Симферопольском государственном университете, 1996. – Симферополь: Крымско-Американский колледж, 1996. - С. 73.

ЗНАННЯ НАУКОВІ І НЕНАУКОВІ

Право часто має значення для людей тому, що воно в своїй основі повинно бути відповідним моральним уявленням.

Люди, далекі від науки, та й досить значна частина науковців, схильні вважати, що сучасні люди повинні зовсім інакше мислити і зовсім інакше (критичніше) сприймати події, ніж це було властивим для людей далекого минулого. Так, ніби сучасна наука повинна була всіх зробити людьми іншого гатунку, ніж ті стародавні люди, які вірили у пророків і чудеса.

Однак слід сказати, що сприйняття науки звичайними людьми і в сучасному суспільстві загалом дуже мало відрізняється від сприйняття ненаукових, зокрема альтернативних щодо науки, форм знання в цивілізаціях минулого. Це необхідно враховувати, проводячи межу між науковим знанням і знанням ненауковим.

Так, за словами відомого американського теолога Річарда Нібура, сучасна так звана людина наукова мало відрізняється від своїх пращурів і якщо вона не бачить чудес, вона не схильна вірити і, як нерідко скаржаться сучасні науковці, людина ця схильна приймати їх за фокусників, як це бувало раніше з віщунами і пророками¹³. Тобто широкі кола людей мало розуміються на особливостях наукових процедур отримання знання, а також їх відмінностях від ненаукових методів отримання знання.

Ненаукові знання не є однорідними і дуже відрізняються між собою за своєю природою і своїми функціями. Особливо слід виокремити серед ненаукових знань такі форми знання, які є альтернативними щодо науки. Саме вони найбільше заслуговують називатися ненауковим знанням.

¹³ Нібур Х. Р. Христос и культура: Радикальный монотеизм и западная культура. – Москва: Юрист, 1996. – С. 301.

Крім ненаукових, існують такі знання, які правильніше було б називати *позанауковими знаннями*. Слід погодитися з тим, що вони є продуктом і результатом інших, ніж наука, епістемологічних практик.

1.4. Альтернативні форми знання.

Статус альтернативних знань

Сукупність тих знань, які не можуть бути віднесеними до наукових знань, є дуже неоднорідною. Такі знання дуже відрізняються між собою за своєю природою, а також за своїми функціями. Тому ненаукові й позанаукові знання було б зовсім неправильно вважати якоюсь однорідною цілісністю і, відповідно, ставитись до них однаково.

Серед ненаукових і позанаукових знань слід особливо виділяти такі форми знання, які прямо протистоять офіційній науці. З цієї причини їх можна називати знаннями, альтернативними щодо науки та наукового знання.

Значна частина існуючих в наш час знань можуть вважатись в буквальному значенні слова альтернативними щодо науки та наукових знань. Причиною існування таких форм ненаукового знання є насамперед стрімка диференціація знань на наукові та ненаукові, яка відбувалась особливо інтенсивно в останні два століття спочатку в Європі, а потім і в усіх інших регіонах поширення загальноплідської культури.

Однак про всі інші знання, які з різних причин ніяк не можуть належати до наукових знань, прямо не протистоять офіційній науці і ніколи не протистояли їй, в цьому аспекті є потреба говорити з певною обережністю, інакше необережне використання термінів може призвести до істотних помилок як в розумінні природи знання взагалі, так і в розумінні природи ненаукового знання зокрема.

В деяких випадках можна говорити тільки про відносну альтернативність якихось знань щодо науки та наукових знань. В цих випадках, говорячи про альтернативність таких знань, найчастіше просто дотримуються (іноді навіть зовсім некритично) існуючої в наукознавстві традиції, або тих стереотипів, які склалися навколо розуміння природи науки та наукових знань протягом останніх десятиліть.

Значна частина тих знань, які можна називати альтернативними щодо науки, не перебувають, проте, у відкритому конфлікті з наукою. Тільки частина альтернативних знань справді перебуває у відкритому конфлікті з наукою і, як свідчить багатовіковий досвід, їх принципово неможливо узгодити з науковими знаннями.

Надалі ми будемо говорити насамперед про альтернативні щодо науки форми знання, а також про відповідні їм альтернативні щодо науки вчення. Найчастіше ці терміни будуть використовуватись як рівнозначні.

В наш час, коли сучасна наука досягла дуже високого ступеня інституалізації, значна кількість знань можуть вважатись загалом альтернативними щодо науки та наукових знань. Така ситуація щодо альтернативності значної частини знань стосовно науки та наукового знання значною мірою почала складатися в європейському суспільстві ще в середні віки (а в окремих випадках конкретних наук – також і в античності), однак остаточно склалась тільки в Новий час.

З іншого боку, слід враховувати, що не всі дослідники визнають навіть саме існування того, що в цьому дослідженні називається альтернативними щодо науки формами знання, як *знання*. Однак слід підкреслити, що в усіх таких формах знання йдеться все-таки про справжнє знання, хоч і дуже відмінне від знання наукового.

Самі прихильники альтернативних форм знання та відповідних їм вчень говорять про знання і пізнання. Зокрема, вони досить серйозно можуть ставити питання про

те, «як досягти пізнання вищих світів»¹⁴. Хоч можливості такого пізнання і викликають сумніви, однак уявлення про них мають передаватись у формі якогось знання.

Прихильники альтернативних щодо науки форм знання, зокрема окультизму, говорять не тільки про знання, але й про навчання, результатом якого буде знання, маючи на увазі, звісно, тільки ті вчення, прихильниками яких вони є. Саме так говорив, зокрема, у своїй книзі про окультизм Папіус про необхідність навчання основ окультизму¹⁵.

Дуже часто дослідники, особливо в межах республік колишнього Радянського Союзу, говорячи про альтернативні щодо науки форми знання га відповідні їм вчення, характеризували їх як ілюзорні форми свідомості. Певною мірою, якщо прийняти таку термінологію, в цьому значенні їх можна було б також називати ілюзорними формами знання.

Все те, що в даному дослідженні називається альтернативним знанням, окремі автори часто називали також *ненауковим* і навіть *антинауковим*, про що вже говорилось вище. Тільки іноді таке знання можуть називати *альтернативним*¹⁶.

Слід також, говорячи про альтернативне знання, особливо підкреслити, що в наш час існують дуже різні, за їх статусом, форми альтернативних щодо науки знань. І оцінювати такі форми також потрібно по-різному. Було б дуже неправильно, на нашу думку, розглядати усіх їх разом.

Загалом можна розглядати всю сукупність існуючих сучасних знань як таку, що умовно може бути поділеною на дві нерівномірні і (якщо можна так говорити), загалом ще й нерівноправні в соціальному, а також у гносеологічному та

¹⁴ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінск: Интерпрессервис; Книжный Дом. – «Как достигнуть познаний высших миров?». – 2000. – С. 439-471.

¹⁵ Папіус. Первоначальные сведения по оккультизму. – Москва: МИКАП, 1993. – С. 16.

¹⁶ Культурные универсалы, науки и внеучное знание // Заблуждающийся разум. Многообразие мистического знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 328-380.

епістемологічному значенні групи знання чи класи знання. І в той же самий час, як один із цих класів знань незаперечно і безумовно визнається як наука з боку сучасного суспільства, то другий клас знань, не зважаючи на те, що він також є знанням, так само незаперечно і безумовно як наука з боку сучасного суспільства не визнається.

Крім того, слід при цьому підкреслити, що першому класові знань (тобто науковим знанням) сучасною суспільною свідомістю беззастережно приписується істинність, тоді як другий клас знань вважається неістинним¹⁷. Таке співвідношення різних форм знання, коли одні з них беззастережно визнаються суспільством як істина, а інші взагалі не визнаються, значною мірою є наслідком постійного процесу маргіналізації форм знання альтернативного щодо науки.

Поняття «наука» все ще має в сучасному суспільстві не тільки і не стільки високий епістемологічний статус, а насамперед дуже високий соціальний статус. Тому, немає нічого дивного в тому, що прихильники правильності і прийнятності другого класу знань, інакше кажучи, всього того, що не визнається сучасним суспільством як наука і, відповідно, не має згадуваного вище визнаного суспільством ні соціального, ні епістемологічного статусу, також хотіли б, щоб шанована ними форма знання могла і називатись наукою, і визнаватися суспільством як наука.

Коли в сучасному суспільстві йдеться про альтернативні щодо науки форми знання, то загалом мається на увазі, безумовно, все те, що так чи інакше не відповідає загальноприйнятим в сучасному науковому співтоваристві уявленням про стандарт науки, тобто таке, що не відповідає критеріям наукового знання. Це може бути і нетрадиційна (народна) медицина, яка загалом не так вже й сильно

¹⁷ Див., наприклад: Фейєрабенд П. Против методологического принуждения: Очерк анархической теории познания // Избранные труды по методологии науки. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 455.

відрізняється від визнаної офіційною наукою медицини. Але це можуть також бути і так звані «окультні науки», які з офіційною наукою не мають нічого спільного.

І в наш час дуже помітна очевидна тенденція поведінки прихильників цих, альтернативних щодо науки, форм знання. Як правило, чим далі конкретні форми знання знаходяться стосовно стандартної (тобто офіційно визнаної) науки на загальноприйнятій в сучасному суспільстві шкалі знань, тим більше прихильники таких конкретних альтернативних знань хотіли б, щоб ці знання були офіційно визнані суспільством як наука і наукові знання, (таким процесам сприяє поглиблення демократичних процесів у сучасному світовому співтоваристві і в нашій державі зокрема).

В такому прагненні до визнання немає нічого дивного, адже надто віддалені від стандартної (офіційної) науки альтернативні форми знання можуть набагато менше розраховувати на загальне визнання з боку суспільства. Ті ж альтернативні форми знання, які стоять ближче до стандартної науки, хоча б зовнішньо можуть набагато більше розраховувати на певне визнання.

Справа в тому, що якби альтернативні щодо науки знання були офіційно визнані суспільством як наука і наукове знання, автоматично повинен був би істотно зрости також соціальний і гносеологічний статус самих цих знань. Інакше кажучи, якби так сталося, що відбулося подібне визнання, то повинно було б істотно змінитися загальне ставлення до таких знань у суспільстві від нездорового забобонного інтересу, який притаманний значній більшості представників сучасного суспільства, до чогось значно соліднішого у всіх відношеннях.

Крім того, у разі, якщо б такі знання були офіційно визнані науками з боку суспільства, то всі ті, хто займається в наш час усім, що можна називати альтернативними формами

знання, так само автоматично підвищили б і свій соціальний статус, будучи визнані науковцями, отже, більш соліднішими в соціальному значенні людьми, аніж зараз. І зрозуміло, що ця обставина є ще істотною для прихильників таких альтернативних щодо науки форм знання, які прагнуть визнання їх як носіїв наукових знань.

Адже ніякі гроші (а ті, хто вважаються фахівцями у сфері альтернативних форм знання, як правило, заробляють в наш час у більшості країн світу гроші набагато більші, ніж фахівці в сфері науки) не можуть замінити справжній солідний соціальний і гносеологічний статус наукового знання і наблизити статус альтернативних форм знання до статусу знання наукового.

І такий соціальний та гносеологічний статус альтернативного знання у випадку суспільного визнання став би не просто соліднішим, ніж він є в сучасному суспільстві. Адже в наш час суспільство в жодній країні не тільки не визнає таких людей як науковців, а й взагалі як людей, хоч якось причетних до науки (хоч загалом ставитись до них можуть по-різному: і дуже негативно, і дуже позитивно, і нейтрально).

Серед різновидів людського досвіду є досить багато таких, які безпосередньо пов'язані з альтернативними формами знання. Вони не можуть не відрізнитись від іншого досвіду, який пов'язаний з наукою.

Протилежність наукового знання, з одного боку, і альтернативних форм знання, з іншого боку, не варто вважати чимось фатальним і встановленим раз і назавжди. Співвідношення їх може змінюватись і змінюється. Так само і протилежність наукового досвіду та досвіду, який пов'язаний з альтернативними формами знання, також є багато в чому відносною.

Крім того, наука в сучасному суспільстві має ніби якусь монополію на істину. Таким чином, у свідомості більшості

наших сучасників усе те, що належить до науки і називається наукою, повинно бути істиною, а все те, що не належить, відповідно не може належати до науки і не називається наукою, нібито істиною вже не повинно і не може бути.

Звертає на себе увагу і такий важливий факт, що в попередні епохи розвитку людської цивілізації монополією на істину, подібною до тієї, яка в наш час визнається суспільством за наукою, як правило, володіли представники зовсім інших, ніж наука, форм знання. Тепер ці форми знання можуть сприйматись тільки як відмінні від наукових знань. А частина з них є прямо альтернативними щодо науки.

Однак слід підкреслити, що таке, визнане сучасним суспільством, монопольне становище науки, яке існує в наші дні, склалося в західній цивілізації тільки в Новий час. Але аж до Нового часу становище науки в західному, насамперед європейському, суспільстві, було зовсім іншим, ніж у наші дні.

В такому монопольному становищі науки, однак, також є багато надмірностей. Адже в кожному із суспільств з необхідністю існують такі сфери діяльності і такі відповідні їм форми знання, які ніколи не були і ніколи не зможуть бути наукою, зокрема мистецтво та мораль, але ці форми знання - з цієї причини - було б зовсім неправильно вважати неістинними.

На таке монопольне становище науки звертав увагу Пол Фейєрабенд. Таке становище науки він вважав загалом неправильним, а також вважав необхідним змінити його. Щоправда, ставлення ні науковців, ні суспільства до альтернативних щодо науки форм знання вказана книга Фейєрабенда істотно тоді не змінила.

Однак не всі ті форми знання, які в наш час можна було б зарахувати до альтернативних щодо науки форм знання, можна оцінювати однаково. Частина із цих знань відіграла велику роль не тільки в історії культури в цілому, але і в

історії науки зокрема. Не можна сказати, щоб без них розвиток науки зовсім мав би припинитись, але вона розвивалася б у такому випадку суттєво повільніше.

Мабуть, будь-яке знання так чи інакше тяжіє до систематичності. Для альтернативних щодо науки знань, так само, як і до будь-яких інших, також властива певна систематичність, про що вже було сказано вище. Однак систематичність альтернативних форм знання зовсім не свідчить про їх науковість.

Альтернативні щодо науки форми знання, а також відповідні їм вчення можуть відігравати досить значну роль в суспільстві. І цю значну роль в суспільстві такі знання відіграють незалежно від існуючого їх невизнання як науки з боку суспільства.

Саме існування альтернативних знань в сучасному суспільстві можна пояснити тільки практичними, а також політичними потребами. Крім того, існують і інші соціальні потреби, які роблять можливим існування в суспільстві альтернативних щодо науки форм знання, а також відповідних їм вчень.

Мабуть, тому альтернативні форми знання просто неможливо знищити за допомогою застосування пропаганди чи якихось раціоналістичних методів. Раціоналізм тут взагалі, мабуть, не придатний, оскільки йдеться про людей, які взагалі не поділяють раціоналістичних переконань.

Особливо малоефективна така форма пропаганди науки і наукових знань, коли поширеність і живучість альтернативних щодо науки форм знання пояснюють неосвіченістю і культурною відсталістю тих сучасних людей, які серйозно ставляться до таких знань. Подібне могло ще якось діяти тільки в дев'ятнадцятому столітті і першій половині двадцятого століття.

1. 5. Епістемологічні практики в різних культурах

Епістемологічні практики в різних культурах були предметом уваги багатьох дослідників. Серед сучасних українських авторів можна назвати, зокрема, Є. К. Бистрицького¹⁸ і В. І. Кушерця¹⁹.

Саме поняття «епістемологічна практика» є, однак, все ще досить малопоширеною в сучасній науковій (зокрема філософській) літературі. Іноді, хоч і не часто, використовується також термін «когнітивні практики»²⁰. З огляду на недостатню вивченість у сучасній філософії науки поняття «епістемологічна практика» це поняття заслуговує на особливу увагу.

Цілком можна погодитись із В. А. Рижком у тому, що діяльність людини може здійснюватись двома способами: дія як повторення того ж самого і дія як творення нового і що дія за шаблоном є відтворенням вже існуючого, де існуюче знання є методом, а методи отримання нового знання створюються в процесі самого наукового відкриття²¹. Однак ця проблема є актуальною тільки в тих цивілізаціях, де існує наука, де є поділ на теорію і практику, оскільки теорія пов'язана в таких цивілізаціях із сукупністю наукових методів пізнання.

Ця проблема не існує чи, у всякому випадку, не має такої гостроти в інших цивілізаціях, де не було чіткого поділу на теорію і практику. Однак і ті епістемологічні практики, які існували в таких цивілізаціях, були спрямовані на отримання знання.

¹⁸ Бистрицький Є. К. Практическое знание в мире человека // Заблуждающийся разум. Многообразие эмпирического знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 210-238.

¹⁹ Кушерця В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. – Київ: Знання України, 2004. – 247 с.

²⁰ Див., наприклад: Смирнова Н. М. Когнитивные практики в разных типах цивилизаций // Политическое. – Москва. – 2003. – № 3. – С. 104-116.

²¹ Рижко В. А. Суджені іноваші в наукових і освітніх методологіях та практиках: напрямки та проблеми // Наукові і освітні методологія та практики. – Київ: ЦГО НАН України, 2004. – С. 21.

Із тих, хто аналізував пізнання, одним з перших про різні епістемологічні практики, хоч і не використовуючи це поняття, писав М. Полані. Це особливо стосується тих випадків, коли він використовував поняття *майстерності*, поширюючи його на науку²². М. Полані називав це «особистісним» знанням, яке неможливо формалізувати.

Під епістемологічною практикою ми розуміємо форми суспільної інституалізації знань у певній цивілізації, їх сприйняття і використання суспільством та його основними групами. Поняття епістемологічної практики охоплює також норми ставлення у певному суспільстві до носія знань, його статусу у системі соціальних відносин.

В різних цивілізаціях (наприклад в античності, середньовіччі чи в цивілізаціях Сходу, наприклад у Стародавньому Китаї, Стародавній Індії) можна спостерігати також і дуже різні за їх природою форми і приклади поширених там епістемологічних практик.

В деяких випадках відмінності між епістемологічними практиками, які існували та застосовувались у різних цивілізаціях, можуть бути дуже великими. А зовні (і особливо на перший погляд) різні епістемологічні практики взагалі можуть здаватись навіть зовсім несумісними.

За всієї зовнішньої відмінності та несхожості між різноманітними і часто зовнішньо несхожими епістемологічними практиками, які існують та існували в різних цивілізаціях, слід, однак, підкреслити, що між усіма цими епістемологічними практиками насправді завжди повинна була існувати певна принципова внутрішня схожість і близькість.

Причиною такої принципової внутрішньої схожості і близькості, яка повинна існувати між різними епістемологічними практиками, котрі були характерними для

²² Полані М. *Личностное знание: На пути к посткритической философии*. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 86-87.

різних цивілізацій, є і завжди було насамперед те, що яка б не була сама по собі існуюча в тій чи іншій цивілізації епістемологічна практика, ця епістемологічна практика завжди повинна спрямовуватись на розв'язання тих конкретних проблем, які стоять перед будь-якою з епістемологічних практик, оскільки загальною метою усіх цих практик було і є досягнення певних знань.

З цієї причини і практичні вміння, з одного боку, і прикладні науки, з іншого боку, часто бувають настільки близькими між собою, що їх іноді буває навіть важко розрізнити. Це стосується навіть сучасної цивілізації.

Причиною цього є те, що всі практичні вміння і прикладні науки є особливими формами епістемологічних практик. І що близькість можна зазначити не тільки стосовно тих функцій, які були і є властивими для різних епістемологічних практик.

Більше того, досить часто між практичними вміннями, з одного боку, і прикладними науками, з іншого боку, може бути набагато більше спільного, ніж між ними взагалі існує відмінного.

Особливо це стосується практичної спрямованості названих вище різновидів епістемологічних практик, а також їх можливих практичних результатів.

Досить часто, говорячи про пізнання в широкому значенні цього слова (а не про одне тільки наукове пізнання), можна констатувати також фактично постійно триваючі процеси подальшого зближення між різними епістемологічними практиками, зокрема між практичними вміннями та прикладними науками. Це стосується як історії розвитку епістемологічних практик, притаманних тій чи іншій з цивілізацій, так і сучасних тенденцій розвитку епістемологічних практик.

Однак у деяких випадках розвитку цивілізацій і поширених у них епістемологічних практик можна, навпаки,

констатувати тільки значне розходження між наявними епістемологічними практиками або ж переважання процесів розходження між епістемологічними практиками над процесами зближення між ними. Це явище подальшого розходження між епістемологічними практиками стосується не тільки минулого, але й сучасного епістемологічних практик.

Крім того, в деяких випадках цілком можна говорити про існування процесів поступової маргіналізації тих чи інших існуючих епістемологічних практик. Здебільшого ці процеси маргіналізації деяких з епістемологічних практик поступово поглиблюються в процесі розвитку пізнання.

В деяких випадках процеси маргіналізації окремих епістемологічних практик можуть привести навіть до повного їх виродження. Нарешті, деякі епістемологічні практики можуть зникати назавжди, про що неважко здогадатись, вивчаючи історію тих чи інших цивілізацій минулого.

Таким чином, можна констатувати також, що і в наш час зазначені вище процеси маргіналізації певних епістемологічних практик притаманні не одній тільки європейській культурі. Очевидним є те, що більшою чи меншою мірою процеси маргіналізації певних епістемологічних практик стосуються усіх або ж переважної більшості існуючих цивілізацій.

Все вищесказане стосується не тільки процесів, які тривали під час виникнення якихось епістемологічних практик. Подібне можна фактично стверджувати також про всю історію їх подальшого функціонування в умовах культурного поступу або, навпаки, застою в окремих цивілізаціях.

Не треба думати, що в тих цивілізаціях, де не існує науки в буквальному значенні цього слова (тобто науки західного, європейського типу), або ж не існувало науки в

буквальному значенні цього слова в попередні періоди історії, епістемологічні практики обов'язково повинні були набувати форми магії або чогось подібного до магії.

Загальновідомо, що в китайській цивілізації набагато раніше, ніж в європейській цивілізації, були створені порох, папір, порцеляна, шовк, компас, ракети, повітряні змії, а також дуже багато інших корисних речей. Всі ці, а також інші відомі приклади досягнень китайської цивілізації досить переконливо свідчать про достатню успішність тих епістемологічних практик, які застосовувались у традиційній китайській цивілізації до того, як китайцям в кінці дев'ятнадцятого століття стала відома наука в буквальному значенні цього слова.

Традиційна китайська цивілізація не є якимсь особливим випадком щодо успішності застосовуваних епістемологічних практик, які можна називати альтернативними до науки західного типу. Скажімо, відомий австрійсько-американський дослідник історії та теорії науки Пол Фейєрабенд у своїх працях, присвячених епістемологічним проблемам, наводив досить багато прикладів з історії досягнень інших, ніж європейська, цивілізацій²³, стверджуючи конкурентоспроможність тих епістемологічних практик, які ніяк не можна вважати наукою.

Попри всю успішність тих епістемологічних практик, які застосовувалися ще в Стародавньому Китаї і потім протягом багатьох століть історії китайської традиційної культури, було б досить некоректним називати їх наукою. Так само некоректним було б визнавати те знання, яке було накопичене в традиційній китайській культурі, науковим знанням.

²³ Фейєрабенд П. Наука в свободном обществе // Фейєрабенд. Избранные труды по методологии науки - Москва, 1986. - С. 514-517.

Щоправда, окремі автори, зокрема із сучасних українських авторів – В. І. Кушерець, вважають цілком можливим говорити про інтелектуальну трансмісію і науковий потенціал різних стародавніх цивілізацій²⁴. Однак у цих (а також у подібних) випадках наука як особлива епістемологічна практика вочевидь розчиняється цими авторами серед інших різновидів епістемологічних практик.

В тих цивілізаціях, де не існує (або ж не існувало раніше, в попередні століття) науки західного типу, епістемологічні практики можуть набувати дуже різних форм. Зокрема, в цих випадках найчастіше може йтися про різноманітні форми майстерності, навиків або вмій (і тих знань, які з ними пов'язані), які значною мірою замінювали, а частково і в наш час замінюють собою науку та наукове знання.

Інша річ, що самі альтернативні щодо науки форми знання, зокрема і магія в її різних формах та алхімія, також найчастіше за все підпадають під поняття майстерності, навиків або вмій. Очевидно, що такі епістемологічні практики, потрібно розглядати окремо від науки, а ті знання, які були з ними пов'язані або продукувались ними – окремо від наукового знання. Тим більше, що такі різновиди майстерності значною мірою протистоять науковому знанню.

Зауважимо, що таке явище, як майстерність, є дуже складним і багатогранним. Крім того, майстерність завжди має досить багато різновидів. Досить широко відомо, що статус та особливості уявлень щодо майстерності в різних культурах і цивілізаціях є дуже різними.

Зв'язок між майстерністю як особливою формою епістемологічної практики та альтернативними щодо науки формами знання походить із найдавніших часів. У

²⁴ Кушерець В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. – Київ: Знання України, 2004. – С. 51.

примітивній культурі тогочасна свідомість найбільше була схильна пов'язувати майстерність із магією. Всяке вміння і тим більше усяка форма майстерності фактично найчастіше сприймалися як особливий різновид магії.

Крім того, майстерність як прояв особливої форми епістемологічної практики могла пов'язуватися в традиційних культурах з властивими для цих культур проявами шаманізму або ж чаклунства. Так само шаман в уявленнях людей примітивної культури міг сприйматися як людина, наділена такими ж самими або ж подібними здібностями, як і пізніше сприймався майстер у більш розвинутих цивілізаціях.

Значення майстерності як особливої форми епістемологічної практики, а також пов'язаних з нею знань люди почали усвідомлювати ще в примітивній культурі. Стосовно тогочасних умов загалом можна говорити про високий статус майстерності, а також тих форм знання, які пов'язані з майстерністю.

Тим більше, що люди примітивної культури були схильні оцінювати майстерність і пов'язані з нею знання набагато вище, ніж це потім було властивим для більш розвинутих культур і цивілізацій.

Дуже часто у примітивній культурі будь-яка епістемологічна практика взагалі цілком могла ототожнюватися з тогочасною магією або з тим, що в наш час стало магією, а тоді було частиною єдиного релігійно- побутового культурного комплексу. Відповідно дуже високим був і соціальний статус представників такої епістемологічної практики в тогочасному суспільстві. Причиною такого їх соціального статусу було те, що у вказаному суспільстві був дуже високим соціальний статус магії.

Однак не в одній тільки примітивній культурі був можливим такий підхід до епістемологічної практики.

Подібні явища можна спостерігати і в культурах стародавнього Сходу, античності²⁵, а також протягом усього середньовіччя²⁶.

Кардинально ситуація із статусом епістемологічної практики почала змінюватись в культурі Заходу, насамперед Європи. Однак це могло відбуватись тільки в європейських країнах і тільки з початком Нового часу.

В інших регіонах світу, які в двадцятому столітті було прийнято називати «країнами, які розвиваються», ситуація із соціальним статусом епістемологічних практик починає змінюватись тільки останнім часом.

Це явище загалом пояснити досить легко, оскільки воно має насамперед соціальну природу. Справа в тому, що, вважаючись (заслужено чи, навпаки, незаслужено) носієм знання, певний представник тієї чи іншої форми альтернативного щодо науки знання істотно піднімає свій соціальний статус як в очах своїх послідовників, так і в очах сторонніх людей.

Очевидно, що ця причина не може не впливати на поведінку послідовників (наступників) таких форм знання, а також відповідних їм вчень, які є альтернативними щодо науки.

Таким чином, особливим питанням цієї теми є питання про окремих людей або про групи людей, які репрезентують різні епістемологічні практики. Мова повинна йти також про наявні відмінності між ними.

Загалом в умовах постмодерну можна констатувати зростання інтересу до різних епістемологічних практик, зокрема і до таких із них, які можуть вважатись альтернативними щодо науки та наукового знання, а також до тієї раціональності, яка пов'язана з наукою і яка сформувалася сама в процесі розвитку науки.

²⁵ Тарнас Р. История западного мышления. – Москва: КРОН-ПРЕСС, 1995. – С. 10-16.

²⁶ Там само. – С. 35-37.

Можна зробити припущення, що інтерес до таких епістемологічних практик, які можуть вважатись альтернативними щодо науки та наукового знання, цілком може зберігатись і надалі.

Більше того, цей інтерес до таких епістемологічних практик, які можуть вважатись альтернативними щодо науки та наукового знання, може в найближчому майбутньому навіть зростати.

У більшості епістемологічних практик близьким до поняття майстерності є поняття «досвід». Часто ці поняття можуть навіть розуміти як ідентичні. В цьому немає нічого дивного. Адже такі поняття, як «знання» і «досвід» багато в чому є дуже схожими. Загалом можна стверджувати, що такі поняття, як «знання» і «досвід» повинні виконувати якщо і не однакову, то дуже схожу роль в теорії пізнання. Це твердження про взаємозамінюваність знання та досвіду стосується не тільки сучасної епістемологічної практики. Воно цілком стосується різноманітних форм діяльності і різних сфер людського буття.

Досліджуючи знання, якоюсь мірою, хоча б теоретично, можна погодитись із таким твердженням про взаємозамінюваність знання та досвіду у більшості форм епістемологічних практик. Звісно, при цьому усвідомлення близькості цих понять не повинно приводити до надто далекосяжних висновків щодо повної тотожності знання та досвіду.

Слід підкреслити, що колективний досвід як складова частина епістемологічної практики має важливіше значення для розвитку знання, ніж індивідуальний досвід. Адже саме в колективному досвіді накопичується і зберігається та величезна корисна інформація, яка навіть не завжди може бути формалізована.

Особливості епістемологічних практик у різних культурах та цивілізаціях видно, зокрема, на прикладі того,

що тепер почали називати народною педагогікою. В наш час на ці особливі форми соціалізації особистості звернули увагу не тільки педагоги, а представники багатьох наук. На ці особливі форми соціалізації особистості варто звернути увагу у тих випадках, коли йдеться про розмаїття епістемологічних практик у різних культурах. Адже жодна культура без них не може обійтись.

Зрозуміло, що у всіх тих формах соціалізації особистості, які зазвичай називають народною педагогікою, велике значення має знання. Однак, незважаючи на виняткове значення такої форми знання, зокрема у формуванні особливостей притаманного кожній людині світосприйняття, навряд чи хто стане називати таке знання науковим знанням. Тим більше, що значна частина дослідників вважає основою національного менталітету колективне несвідоме²⁷.

В усіх таких чи подібних випадках, безумовно, повинно йтися не про наукові, а про такі знання, які можна було б назвати за своєю природою повсякденними знаннями або, інакше кажучи, буденними знаннями. Однак серед усіх інших форм повсякденного знання вони займають особливе місце.

Мистецтво, особливо народне мистецтво, під певним кутом зору може розглядатись як особливий різновид епістемологічних практик. Адже коли говорять про пізнавальну функцію мистецтва²⁸, мають на увазі зовсім не наукове пізнання. Ще більше значення як епістемологічна практика має таке мистецтво, в якому використовуються образи народної культури²⁹, особливо якщо воно є засобом національного виховання. Мистецтво, зокрема народну музику, а також пов'язане з такою музикою музично-

²⁷ Див., наприклад: Мединська Ю. Колективне несвідоме як глибина детермінанта етнічного менталітету // Психологія і суспільство, 2004. - № 2. - С. 50-117.

²⁸ Див., наприклад: Борев Ю. Б. Естетика. - 4-е изд., доп. - Москва. Политиздат, 1988. - С. 122-124.

²⁹ Див., наприклад: Сухорукова Г. Милування за народними казками - один із засобів національного виховання // Дошкільне виховання, 2004. - № 8. - С. 13-15.

естетичне виховання розглядають як складову частину української народної педагогіки³⁰.

Ті форми знання, які безпосередньо пов'язані з мистецтвом, також потрібно розглядати окремо від наукових форм знання. Причиною цього є те, що мистецтво було б зовсім неправильно вважати наукою, хоч іноді воно і має подібну до науки пізнавальну функцію.

³⁰ Див., наприклад: Ковальська В. За традиціями народної педагогіки // Українська культура. - 2004. - № 10. - С. 31.

**ЗНАННЯ, ЯКІ
ПЕРЕБУВАЮТЬ
У КОНФЛІКТІ
З НАУКОЮ**

- 2. 1. Традиційні форми альтернативного знання**
- 2. 2. Нетрадиційні форми альтернативного знання**
- 2. 3. Квазінауки**
- 2. 4. Квазіфілософія**
- 2. 5. Квазірелігія**
- 2. 6. Ідеології альтернативного знання**
- 2. 7. Забобони як альтернативна форма знання.**
Віра в прикмети

Усі ненаукові та позанаукові знання можна умовно, з метою їх вивчення та наукового дослідження, поділити на дві основні частини. По-перше, серед ненаукових та позанаукових знань є ті, що їх у наш час можна вважати такими, що перебувають у принциповому конфлікті з наукою. Другу групу ненаукових та позанаукових знань становлять знання які в наш час не перебувають і не повинні перебувати у конфлікті з наукою.

Відповідно до цього і всі ті вчення, які відповідають ненауковим та позанауковим формам знання і призначені обґрунтовувати їх, також цілком можна поділяти на такі самі дві групи, тобто на ненаукові та позанаукові вчення, що в наш час перебувають у конфлікті з наукою та науковими знаннями, і ненаукові та позанаукові вчення, що в наш час не перебувають у конфлікті з наукою.

Статус таких ненаукових і позанаукових знань, тобто те, будуть вони у конфлікті з наукою чи ні, залежить не тільки і не стільки від еволюції самих ненаукових та позанаукових знань, оскільки передовсім від еволюції науки.

Значна або навіть переважна частина тих знань, які в наш час можна називати альтернативними щодо науки, а також відповідних їм вчень, перебувають в конфлікті з наукою та науковими знаннями. І цей конфлікт із шістнадцятого по кінець двадцятого століття постійно поглиблювався.

Саме такі альтернативні щодо науки знання й відповідні їм вчення прийнято називати антинауковими. І справа не в позиції якихось окремих людей і не у ставленні до таких форм знання, що також може проявитись у використанні назви «антинаукові знання» а в самій природі таких знань.

Названі вище, а також інші форми альтернативного знання, які в наш час перебувають у конфлікті з наукою, а також відповідні їм вчення є основним предметом даної книги. Більшість форм альтернативного знання по-різному взаємодіють з тими альтернативними щодо науки знаннями, які не перебувають з нею у конфлікті.

2. 1. Традиційні форми альтернативного знання

Усі форми альтернативного щодо науки знання, так само, як і всі відповідні їм вчення, можна поділити загалом на традиційні і нетрадиційні альтернативні форми знання та вчення. Незважаючи на те, що такий поділ альтернативного знання є досить умовним, він цілком виправданий у межах даного дослідження, оскільки дає можливість розрізнити відносне значення тих чи інших форм знання.

Зрозуміло, що традиційні форми альтернативного знання мають набагато давнішу історію свого походження та існування, ніж будь-які з нетрадиційних форм альтернативного знання. Походження деяких з традиційних форм альтернативного знання настільки давнє, що про час їх виникнення важко щось впевнено говорити.

Очевидно, що традиційні форми знання, альтернативного щодо науки, а також відповідні їм вчення мають певні особливості порівняно з нетрадиційними формами альтернативного щодо науки знання, а також порівняно з відповідними їм вченнями. Деякі з цих особливостей традиційних форм альтернативного знання, а

також відповідних їм вчень, цілком очевидні. Інші особливості набагато менш помітні з першого погляду.

Значна частина цих особливостей традиційних форм альтернативного знання безпосередньо пов'язана з їх більш давньою історією, а також, відповідно, з їх традиційністю. На нашу думку, саме такі особливості заслуговують на найбільшу увагу при дослідженні статусу і функцій альтернативного знання в культурі.

В усіх таких випадках альтернативних знань ми маємо повне право говорити про якусь певну традицію у використанні цих знань. Іноді таку традицію виявляється можливим простежити хоча б у загальних її рисах.

З огляду на існування давніх традицій будь-які зміни (новації) у традиційних формах альтернативного щодо науки знання, а також у відповідних їм вченнях небажані. А якщо якісь зміни все-таки відбуваються, вони завжди повинні в цих випадках маскуватись під традицію.

2. 1. 1. Шаманізм.

В науковій літературі, яка присвячена вивченню шаманізму, не існує якоїсь єдиної загальноприйнятої точки зору щодо давності його походження порівняно з іншими формами знання, альтернативними щодо науки. Причин для цього досить багато.

Шаманізм досить часто ототожнюють з іншими формами альтернативного знання. Особливо часто в науковій та науково-популярній літературі шаманізм ототожнюють із магією³¹. Однак очевидно, що таке ототожнення є неправильним, оскільки в дійсності здавна прийнято вважати, що магією, хоча б теоретично, може займатись кожний, хто зможе в ній розібратись (теоретично кожний міг би цього

³¹ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. - С. 557.

навчитись), тоді як шаманом в принципі може бути тільки той, хто насправді зміг пройти посвячення в шамани.

Говорячи про те, що не кожен міг би бути шаманом, слід, однак, при цьому враховувати, що у деяких народів відсоток шаманів міг бути порівняно великим. Так, наприклад, перепис у Туві 1931 року зафіксував, що в той час шамани становили 1,1% від усього населення Туви, а в районах гірської тайги Східної Туви, наприклад у районі Тоджа, відсоток шаманів був ще вищим³². Однак у будь-якому разі кількість шаманів ніколи не може бути безмежною.

Крім того, ще з найдавніших часів вважалося, що у кожного з шаманів обов'язково повинні бути не такі самі здібності, як в усіх інших (звичайних) людей. Так, наприклад, за уявленнями тувинців, тільки частина духів-покровителів могла бути у будь-кого з людей, а інша частина духів-покровителів могла бути тільки у шаманів. Значну частину таких духів-покровителів, за уявленнями тувинців, становили духи померлих пращурів, зокрема й духи-пращури шаманів³³.

Шаманів часто визначають як таких харизматичних осіб, які відчувають у собі особливу здатність до спілкування з духами³⁴, або таких харизматичних осіб, які здатні впадати в транс і контактувати з потойбічним світом³⁵. Безумовно, з таким визначенням шаманів загалом можна погодитись, хоч, буди децю абстрактним, таке визначення стосується не лише шаманів, але й деяких інших людей з тих, хто активно ставить до альтернативних форм знання.

Крім того, так само очевидно, що потрібно розрізняти історичні різновиди шаманізму, з одного боку, і те, що тепер вважають шаманізмом, з іншого боку, що навіть у науковій

³² Вайнштейн С. И. Мир кочевников центра Азии. – Москва: Наука, 1991. – С. 240.

³³ Там само, с. 241.

³⁴ Ліндсей Д. Коротка історія культури: Від доісторичних часів до доби Відродження. – Том 1. – Київ: Мистецтво, 1995. – С. 38.

³⁵ Эзотеризм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 935.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

літературі теж не завжди роблять послідовно. Тобто, інакше кажучи, сучасну моду на шаманізм, безумовно, зовсім не варто плутати як з тим шаманізмом, який існував у віддаленому історичному минулому, так і з тим шаманізмом, який існує досі в окремих народів, культура яких все ще залишається порівняно примітивною.

З історичним шаманізмом існує та сама проблема, яка завжди існувала з усім тим, що було в примітивній культурі далекого минулого. Дуже часто сучасні історики та культурологи, які вивчають примітивну культуру далекого минулого, схильні поширювати на неї все те, що помічено антропологами і етнографами, які вивчають сучасну примітивну культуру.

І в результаті цього перенесення на минуле сучасного може, як наслідок, статись так само чи подібно, як це сталося з поняттям «матріархат», що було вигадане істориками дев'ятнадцятого століття. Ці історики, зокрема американський дослідник Льюїс Морган, на якого й досі іноді посилається за звичкою дехто з авторів, поширили загалом дуже недостовірну і неправильно сприйняту ними інформацію про звичаї окремих сучасних їм відсталих племен на всю без винятку історію людства. Те ж саме або подібне до цього може статись і з шаманізмом, який колись дійсно був досить поширений у багатьох із таких народів, у яких зараз немає нічого подібного до шаманізму. Однак, з іншого боку, шаманізм міг і не бути ніколи всезагальним для всього людства явищем, як часто це уявляє дехто з авторів.

Найпевніше, можна говорити про існування у далекому минулому людської цивілізації (як може це минуле уявити в наш час наука) різноманітних явищ, які, не будучи буквально шаманізмом, були, однак, типологічно схожими з ним. Про це свідчить те все, що в наш час відомо про Стародавню

Грецію, зокрема про декого з перших філософів, наприклад про таких, як Піфагор, Ферекід або Емпедокл³⁶.

Життя і діяльність цих, а також подібних до них давньогрецьких філософів, якщо не намагались модернізувати їх таким чином, як це намагаються зробити сучасні раціоналісти-автори деяких підручників, загалом мало відрізняється від того, що звичайно розповідалось про чаклунів і шаманів. З цієї причини дехто з дослідників історії філософії так і називають перших давньогрецьких філософів, або ж частину з них, чаклунами і шаманами. Усі названі вище філософи, хоч і були в усьому чи багато в чому схожі на звичайнісіньких сучасних шаманів, але де в чому істотно відрізнялися від цих останніх. Мабуть, саме така очевидна відмінність і змусила Піфагора називати себе не мудрецем, як тоді називали чаклунів і шаманів, а філософом (тобто таким, хто любить мудрість). Йоганн Гейзінга вважав шаманів (vates, як він їх називав) попередниками філософів³⁷.

Однак, з іншого боку, якби Піфагор і подібні до нього перші давньогрецькі філософи не були схожими на шаманів, то філософія, мабуть, не стала б філософією. Ритуали, яких дотримувались перші філософи, будучи типологічно дуже подібними до шаманської практики, були необхідною складовою частиною філософії того часу.

В найдавніші часи особливо розвинута уява була потрібна шаманам, а також тим, хто займався магією. Адже шаман для успішності своїх дій повинен переживати уявні подорожі своєї душі (а ці подорожі є необхідною складовою частиною шаманських ритуалів) як справжню реальність. Шаман обов'язково повинен у них повірити, оскільки в протилежному випадку у нього нічого не вийде.

³⁶ Ліндсей Д. Коротка історія культури: Від доісторичних часів до доби Відродження. - Том 2. - Київ: Мастецтво, 1995. - С. 16.

³⁷ Гейзінга Й. Homo ludens: В тени завтрашнього дня. - Москва: Прогресс, Прогресс-Академія, 1992. - С. 169-173.

З цієї причини окремі автори, з тих, що писали про шаманів, висловлювали надто категоричне твердження, що нібито всі шамани обов'язково повинні бути шизофреніками. Особливо часто це висловлювання стосувалося стародавніх шаманів. Звісно, це очевидне перебільшення, оскільки серед відомих шаманів завжди було чимало психічно здорових людей, але для таких тверджень також все-таки були певні підстави. Адже психічно хворі люди, особливо шизофреніки, переживають свої фантазії як реальність. Що більше, вони часто нездатні відрізнити їх від справжньої реальності.

Тобто наявність у шамана психічного захворювання не може, як правило, сильно перешкоджати йому у виконанні ним шаманських ритуалів. Більше того, наявність психічного захворювання могла шаманові де в чому навіть допомогти, зокрема тоді, коли душа шамана повинна була потрапити в потойбічний світ і повернутися звідти.

Уявне відвідування потойбічного світу шаманом загалом дуже схоже на всі подібні уявні подорожі до потойбічного світу, частина з яких згодом стала сюжетною основою деяких творів художньої літератури, зокрема таких, як «Одіссея» Гомера, «Енеїда» Вергілія і особливо «Божественна комедія» Данте.

Науковці по-різному висловлювали своє ставлення до такого феномену культури, яким є шаманізм. І слід підкреслити, що не завжди це ставлення було негативним. Досить часто навіть у науковій літературі протиставляється неординарний індивідуальний досвід шамана повсякденному родовому досвіду³⁸.

Спостерігається зв'язок шаманізму з іншими формами альтернативного, щодо наукового знання. Про очевидний зв'язок шаманізму з магією вже було сказано вище.

³⁸ Касавин І. Т., Щавелев С. П. Повседневность и альтернативные миры // Философские науки. - 2003. - С. 104.

Шаманізм завжди був пов'язаний з мантикою. Тобто шамани часто займалися і продовжують займатися віщуванням. Тому досить часто автори навіть наукових досліджень плутали їх із пророками. Крім того, шамани часто бралися лікувати людей. Вони практикували, зокрема, те, що в наш час отримало назву нетрадиційної медицини. Однак шамани мало використовували і використовують так звану народну медицину.

Є також очевидний зв'язок між міфами і шаманізмом. В частині тих міфів, які дійшли до нашого часу, прямо описуються явища, які можуть бути з достатньою мірою достовірності ототожені з шаманізмом, або ж однорідні з ним.

Ступенів посвячення у випадку отримання сакрального знання майбутніми шаманами могло бути багато. Відповідно існувала ієрархія знання: на різних стадіях чи ступенях посвячення посвячуваному повідомляли зовсім різну інформацію. Відповідно існували різні варіанти міфів. Одні міфи призначались для нижчих ступенів посвячення і зовсім інші – для більш високих ступенів посвячення.

Згадувані вище випробування повинні були підтвердити не тільки саме по собі посвячення, а й те, що той, хто витримав випробування, належить до високих ступенів посвячення. З існування різних ступенів посвячення неважко зробити висновок, що існували різні випробування для різних ступенів посвячення. Приклади з шаманами свідчать також про те, що найвищі ступені посвячення у випадках отримання сакрального знання могли бути спадковою монополією окремих родів³⁹. Мабуть, саме з уявлень про подібну спадкоємність в отриманні сакрального знання міг виникнути кастовий устрій в Індії.

³⁹ Вайнштейн С. И. Мир кочевников центра Азии. – Москва: Наука, 1991. – С. 274.

Інтерес до шаманізму, який з'явився переважно в двадцятому столітті, можна пояснювати по-різному. В такому інтересі до шаманізму є певний елемент моди. Але однією модою цей інтерес пояснити важко. Можна висловити припущення, що шамани значною мірою символізують для сучасних людей особливості примітивної культури. І оскільки в примітивності для багатьох людей є щось привабливе (адже примітивність нібито є своєрідною гарантією справжності, нештучності), - й викликає позитивні емоції. Крім того, в діях шаманів є справжня таємничість. Це якраз те, чого більшість людей, які мешкають в Європі, не помічають в сучасній, зокрема європейській культурі, і те, чого, на їх думку, цій культурі бракує.

2. 1. 2. Магія

Магія належить до найвідоміших у наш час ненаукових способів продукування знань, а також одночасно є однією з найвідоміших сукупностей або систем ненаукових та позанаукових знань. Слід звернути увагу також на те, що навколо розуміння магії як особливої альтернативної щодо науки форми знання в наш час існує досить заплутана ситуація. З цієї причини можуть висловлюватись дуже різні точки зору щодо розуміння магії.

Магія належить до таких альтернативних щодо науки вчень, в якому особливу роль завжди відіграє знання. Так, зокрема, одним з основних в магії є уявлення про те, що будь-яке знання, насамперед магичне знання, саме по собі є нейтральним за своєю природою і що вся справа в тому, хто цим знанням володіє⁴⁰ і як саме його використовує. В цьому розумінні велике значення має процес навчання магії. В такому випадку йдеться, звісно, про отримання внаслідок

⁴⁰ Синичкин В. Мир теней: Православная церковь о загадочных явлениях. – Донецк: Сталкер, 2000. С. 114.

такого навчання магії особливого знання різноманітних магичних ритуалів і формул.

Магія як форма альтернативного знання в наш час має певні особливості порівняно з іншими формами знання, альтернативного щодо науки. Магія не тільки має дуже давнє походження (точну дату її походження встановити надто важко, тому щодо цього існують різні гіпотези). Однак слід підкреслити, що основний набір прийнятих у магії дій і ритуалів загалом дуже стійкий і від найдавніших часів донині порівняно мало змінився.

На думку частини сучасних послідовників альтернативних щодо науки форм знання, а також тих вчень, які є відповідними цим формам знання, магія виникла як своєрідна критика і збагачення колективної родоплемінної свідомості⁴¹. Зрозуміло, що науковці, знайомі з історією культури, в переважній більшості своїй ніяк не можуть погодитися з подібними твердженнями про таку позитивну роль магії. Навпаки, враховуючи досягнення сучасної науки, можна впевнено стверджувати, що, мабуть, саме виникнення магії в найбільшій мірі могло бути пов'язане з родоплемінною свідомістю або навіть походити від неї, про що переконливо свідчать усі дослідження як родоплемінної свідомості, з одного боку, так і магії з іншого.

Звертає на себе увагу також така цікава обставина, що з усіх прихильників різноманітних видів альтернативних форм знання, які існують в наш час, тільки ті, хто постійно і серйозно займається магією, мабуть, найменше прагнуть до того, щоб вона була офіційно визнана суспільством як наука. Такий цікавий факт, дуже характерний для поведінки прихильників магії, неодмінно потребує пояснення, і пояснювати його можна по-різному.

⁴¹ Клавдія І. Т., Шавельєв С. П. Повседневность и альтернативные миры // Философские науки. - 2003. - С. 104.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Самі прихильники магічних вчень найбільше схильні пояснювати таке загальновідоме небажання оприлюднення «магами» своїх дій особливою, по-перше, успішністю магічних дій та ритуалів (тобто або успішністю своїх власних вправ в магії, або ж успішністю вправ тих магів, з кого вони беруть приклад у своїх вправах). Прихильники магії виправдовують своє небажання прилюдно розкривати свої дії також тим міркуванням, що під час публічної демонстрації магічних дій стороннім людям, які не пройшли відповідного посвячення, така демонстрація може нібито негативно вплинути на результати самих магічних дій.

Однак на думку переважної більшості сторонніх «магам», і магії людей (особливо на думку переважної більшості науковців), які не виявляють особливої схильності надмірно і некритично захоплюватись магією та магічними ритуалами, все це небажання публічності може мати прямо протилежну причину. Тобто, інакше кажучи, свої магічні вправи ті, хто активно займається магією, не прагнуть публічно демонструвати стороннім не через те, що такі дії є дуже успішними, а, навпаки, тому, що похвалитись прихильникам магії у переважаючій більшості випадків взагалі немає чим.

З усіх існуючих у наш час форм альтернативного знання магія, якщо не рахувати астрології та алхімії, які загалом найбільше тяжіють до прийнятих стандартною (офіційною) наукою процедур, є, мабуть, найбільше структурованою і систематизованою. Причина такої значної структурованості і систематизованості магічних знань полягає насамперед в тому, що магія має вже дуже довгу історію свого існування, яка нараховує не одну сотню, а може, навіть і не одну тисячу років.

Магія має досить багато різновидів, кожен з яких, фактично, цілком може вважатись окремою формою

альтернативного знання. Однак слід підкреслити, що далеко не всі форми магії однаково відомі дослідникам, не кажучи вже про ширші верстви населення, далекі від науки. В межах цього дослідження варто згадати в межах цього дослідження лише окремі різновиди магії, оскільки вони дійсно заслуговують на серйозну увагу. Однак при цьому завважмо, що, разом з тим, деякі з різновидів магії навіть у наш час продовжують залишатись настільки примітивними, що їх важко розглядати навіть як дуже екзотичні форми знання. Тому вони не становлять особливого інтересу для якихось серйозних досліджень.

Говорячи про класифікації різновидів магії, слід підкреслити, що ці класифікації можуть бути дуже різними. В цьому питанні ні серед послідовників альтернативних щодо науки форм знання, ні навіть серед дослідників-науковців, досі не існує якоїсь загальноприйнятої точки зору. Тим більше, що загалом різновидів магії надто багато, щоб таку класифікацію можна було легко здійснити.

В сучасній європейській культурі продовжує залишатись найвідомішим поділ усіх відомих різновидів магії на білу магію і чорну магію. Однак при цьому слід звернути увагу на те, що і дослідники і прихильники магії здебільшого змушені визнавати, що різниця між білою магією і магією чорною не може вважатись абсолютною і майже завжди полягає практично тільки в меті: тобто чорна магія завжди має бути спрямованою на зло, а біла магія, навпаки, повинна насамперед захистити від зла, зокрема і такого зла, що спричинене чорною магією.

Дехто із сучасних прихильників езотеризму можуть також визначати білу магію як магичні дії, спрямовані на збереження космічної рівноваги. В той же час чорна магія може визначатись ними як магичні дії, спрямовані на

порушення космічної рівноваги⁴². В цих визначеннях, що є очевидним, прихильники альтернативних щодо науки вчень усіма можливими засобами намагаються уникнути традиційної аксіологічної оцінки в поділі усякої магії на білу магію і чорну магію.

Одним з різновидів магії часто вважається також теургія⁴³, як найчастіше в країнах Європи, починаючи вже з часів пізньої античності, прийнято називати магичні дії, спрямовані на досягнення таких результатів, які можуть сприйматись або ж самим теургом, що застосовує такі дії, або ж іншими людьми як чудеса (відмінністю всякої теургії від релігії є те, що в теургії чудеса створюються самостійно діями теурга за допомогою нижчих духів, а не волею Бога, як це повинно відбуватись в релігії). В наш час теургія порівняно мало поширена і загалом справедливо сприймається звичайно переважною більшістю людей як форма чорної магії.

Можна сказати, наприкінці двадцятого століття нове життя починає отримувати «лікувальна» або «цілюща» магія, як часто називають сукупність магичних дій, спрямованих на лікування людей. Таку форму магії в європейській культурі здебільшого прийнято відносити до білої магії, а також до так званої нетрадиційної медицини, тобто такої, що використовує методи лікування, яких не визнає офіційна медицина.

«Лікувальна» магія, в свою чергу, також має певні різновиди. Можна згадати, наприклад, про екзорцизм, тобто про практику вигнання демонів (духів або бісів) з душі хворого. Щоправда, слід визнати, в наш час в країнах Заходу екзорцизмом досить успішно займаються здебільшого окремі священники католицької церкви. Однак за межами європейської християнської релігійної традиції екзорцизмом

⁴² Езотеризм: Енциклопедія. – Мінск: Інтерпрессервіс; Книжний Дом, 2002. - С. 558.

⁴³ Там само, С. 558.

можуть займатись і інші люди, зокрема шамани і чаклуни або ж навіть прості знахарі.

Значною мірою протилежністю «лікувальної» магії є така форма магії, мета якої свідомо полягає в тому, щоб завдати певної, здебільшого наперед визначеної, шкоди здоров'ю інших людей. Різновидом таких магичних дій в Україні, а також у багатьох інших країнах традиційно вважаються уроки (рос. зглаз). Таку форму магії здебільшого прийнято відносити до чорної магії, а також до відьомства (однак дехто вважає, що «лихе око» у деяких людей може бути просто від природи).

Оскільки деякі магичні дії, як сказано вище, спрямовані на спричинення шкоди іншим людям, то немає нічого дивного в тому, що застосовуються й відповідні магичні дії, які повинні захистити від таких шкідливих магичних дій (так би мовити, зустрічні магичні дії). Слід підкреслити, що іноді магичні дії, спрямовані на захист від шкідливої магії, самі повинні також завдати шкоди у відповідь. З цієї причини їх можуть зараховувати як до білої, так і до чорної магії, різниця між якими в даному випадку просто зникає або ж стає неістотною.

Частина магичних дій може також використовуватись для віщування майбутнього, найчастіше найближчого майбутнього. Класифікувати такі магичні дії, як правило, дуже важко. Однак очевидно, що мова в таких випадках йде про розширене розуміння магії. Традиційно мислячі християни завжди намагались уникати будь-яких віщувальних дій майбутнього, а особливо таких, в яких присутні якісь магичні дії. На превеликий жаль, більшість сучасних українців, які цілком широко зараховують себе до християн, не знають цього і часто виявляють надмірний інтерес до різноманітних віщувальних дій.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Дуже відомою у всі часи була так звана любовна магія. Йдеться про такі магічні дії, які повинні сприяти перемозі в коханні або збереженню партнера. Якось здавна склалося так, що любовною магією цікавляться переважно жінки. В наш час не всі знають, що те, що прийнято називати любовною магією, є різновидом такої форми магії, яка повинна приносити загальний успіх. Тобто існує більш загальна форма магії, ніж просто любовна. Крім того, існують та іноді виконуються й такі магічні дії, які повинні принести в результаті багатство. Це також певна конкретизація магії успіху.

Магію також поділяють в деяких випадках на шаманізм, окультну магію, теургічну магію і натуральну магію⁴⁴. За іншою класифікацією виділяють 1) білу магію; 2) ментальну магію (для зміцнення своїх власних сил); 3) народну магію; 4) натуральну магію; 5) оперативну магію (спрямовану на зміну стану справ); 6) священну магію (це взагалі не магія, а дії священнослужителів різних релігій); 7) церемонійну магію (ритуали для підсилення ефекту магічних дій); 8) чорну магію⁴⁵. Вершиною магії звичайно вважається ступінь майстерності, коли вважають себе пануючим над усіма духами.

На думку Олександра Меня, в магії приховано присутня та ж сама духовна тенденція, яка коріниться в первородному гріху людства: прагнення поставити себе в центр світобудови і примусити служити собі космічні сили; магія в цьому аспекті протистоїть релігії, основою якої є молитва; прихильник же магії, на відміну від віруючих і священнослужителів, чекає від Неба тільки дарунків; природу, зокрема невидимі сили, він прагне підкорити⁴⁶.

⁴⁴ Езотеризм: Енциклопедія. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. - С. 557.

⁴⁵ Там само, С. 558.

⁴⁶ Мень А. История религии: В поисках Пути, Источника и Жизни, кн. 1. – Москва: ФОРУМ, ИНФРА-М, 2001. - С. 30.

Броніслав Малиновський вважав що, сферою магії є сфера підвищеного ризику; там, де панує випадок і невизначеність, де не існує надійного алгоритму успіху, де велика можливість помилитись, там на допомогу людині нерідко й приходить магія⁴⁷. Щоправда, наведені слова Малиновського в цих випадках цілком можна поширити також на більшість (якщо не на всі) форм альтернативного знання.

Магію неодноразово намагалися поєднати з наукою і з філософією. Зокрема, це було властивим для періоду італійського Ренесансу. Марсіліо Фічіно, який очолював у п'ятнадцятому столітті «Платонівську» академію у Флоренції, визначав астрологію як природну магію і, хоч стверджував, що зірки означають, але нічого не створюють, все ж займався створенням гороскопів і попереджав друзів про сприятливі та несприятливі дні⁴⁸. Потрібно згадати також видатного представника Ренесансу, Джованні Піко делла Мірандола, який у своїх відомих дев'ятиста тезах намагався створити єдине монотеїстичне релігійно-філософське синтетичне вчення. Піко намагався поєднати християнство, філософське вчення Платона і Аристотеля, неоплатонізм, зороастризм, герметизм, іудаїзм, іслам з кабалістикою, яке він вважав одночасно вченням про числа, магією і астрологією⁴⁹.

2. 1. 3. Міф

Міф можна розглядати як одну з найважливіших альтернативних щодо науки форм знання. Однак щодо визначення альтернативності міфів як форми знання треба зробити певні і досить серйозні застереження.

⁴⁷ Malinowski B. *Myth in primitive psychology*. - London, 1926, - p. 108-110.

⁴⁸ Лосев А. Ф. *Эстетика Возрождения*. - Москва: Мысль, 1978. - С. 331.

⁴⁹ Там само, С. 344-345.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Так, зокрема, в найдавніші часи примітивної культури існуючі тоді міфи можна віднести до альтернативних форм знання значною мірою лише умовно, тільки в тому сенсі, щоб враховувати їх альтернативність щодо сучасної науки. Адже в той час, коли людство існувало в умовах примітивної культури, ні науки, ні наукових знань просто не існувало і не могло існувати.

Загалом можна говорити про процес поступової і спочатку тільки часткової десакаралізації стародавніх міфів. На основі такої десакаралізації необхідно виникають і розвиваються різні сфери культури, зокрема наука і мистецтво.

Слід визнати, що певну роль міфи зберігають і відіграють і в специфічних умовах сучасної культури. Міфи, в тих чи тих формах, продовжують співіснувати з іншими формами знання, як наукового, так і ненаукового, і активно взаємодіяти з ними.

Почали з'являтися і такі явища в сучасній культурі, які так само прийнято називати міфами. Зрозуміло, що типологічно такі явища не дуже сильно відрізняються від стародавніх, зокрема давньогрецьких, міфів, хоч і не тотожні з ними. Особливе значення частина дослідників схильна надавати таким явищам, що називаються в наш час міфами, які мають певний ідеологічний характер. Іноді всю ідеологію або якісь її окремі вчення називають міфологією.

Хоч дуже часто всі альтернативні щодо науки форми знання називають ілюзорними формами свідомості, однак деякі дослідники схильні називати ілюзорними формами свідомості самі лишень міфи. В деяких випадках всі альтернативні форми знання під назвою «міфи» ототожнюються з усіма відповідними ілюзорними формами свідомості.

З цієї причини в літературі можуть бути такі твердження, що міфи як ілюзорні форми свідомості з'являються тоді, коли виникають якісь проблеми для раціональних форм пізнання. Якщо міф розуміти в буквальному, а не надто розширеному значенні, то загалом таке твердження є правильним і з ним можна погодитись.

Міф часто принципово протиставляли і продовжують протиставляти науці та істині. Однак навіть при такому підході до розуміння природи міфу дослідниками звичайно визнавалась його загальна епістемологічна та евристична цінність. Щоправда, таку цінність здебільшого визнають за стародавніми, а не сучасними міфами.

Однак всю евристичну цінність міфів навіть у наш час було б неправильно вважати цілком вичерпаною. Мабуть, варто було б погодитися з тими, хто вважає міфи в цьому аспекті практично невичерпними. Деякі автори вважають, що найбільшою була роль міфу в розвитку науки двадцятого століття⁵⁰.

Важко уявити мистецтво, в якому б зовсім не використовувались міфологічні сюжети. Можна сказати, що без міфів мистецтво навряд чи досягло б тих вершин, які досягнуті ним. Мабуть, не існувало таких видів мистецтва, в яких міфи не відігравали б дуже істотну роль.

Особливу роль міфи відігравали в деяких видах і жанрах мистецтва. Зокрема, чи не найбільшим був вплив міфів на розвиток літератури.

Однак в історії усіх видів мистецтва були особливі періоди, коли митці особливо охоче звертались до міфології. Зокрема, це можна сказати про добу бароко.

Інша річ (і це потрібно визнати), що в сучасному мистецтві роль міфів істотно зменшилась. Це можна вважати

⁵⁰ Див., наприклад: Автономова Н. С. Миф: хаос и логос // Заблуждающийся разум: Многообразие бессмысленного знания. – Москва: Политграф, 1990. – С. 34.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

наслідком і результатом десакралізації, про що говорилось вище. Отже, цей процес десакралізації не завжди треба оцінювати позитивно.

Набагато менше, ніж про роль міфів у розвитку мистецтва, відома роль міфів у розвитку науки. Однак достатньо буде згадати вчення Кеплера про орбіти планет, яке походить з античного (міфічного за своїм характером) орфіко-піфагорійського вчення про гармонію та музику сфер.

Коли мова йде про значення і роль альтернативних щодо науки форм знання, то найперспективніше буде, мабуть, звернутись до прикладу вивчення стародавньої міфології. Адже міфи відігравали таку роль в розвитку культури, яка ні у кого не викликає сумнівів.

В найдавніші часи примітивної культури існуючі тоді міфи можна віднести до альтернативних форм знання значною мірою тільки умовно, лише в тому розумінні, щоб враховувати їх альтернативність щодо сучасної науки. Адже в той час, коли людство існувало в умовах примітивної культури, ні науки, ні наукових знань просто не існувало і не могло існувати. Отже, з цієї причини, в той час і не могло бути взагалі ніякого поділу знань на наукові та альтернативні щодо них знання.

Виникнення і розвиток усієї культури сучасного типу загалом можна уявляти як особливий результат поступової десакралізації такого цілісного міфічно-релігійного комплексу, який домінував у примітивній культурі на перших стадіях її розвитку. Тут варто згадати про вчення Йохана Гейзінга про виникнення культури з священної гри⁵¹, особливо якщо врахувати зв'язок таких священних ігор з міфами, тобто священними оповіданнями, а також

⁵¹ Гейзінга Й. Homo ludens. В теми завтрашнього дня. – Москва: Прогресс, Прогресс-Академи, 1992. – С. 49.

виступати це вчення Йоганна Гейзінга до вивчення та оцінки стародавніх міфів.

Філософія в цьому розумінні також не була винятком у своєму доходженні до того, що була тісно пов'язана з історією насаперед даних грецькими. Так, зокрема, першим предметом філософської рефлексії були різноманітні міфи, наприклад священні оповідання орфіків.

Оскільки з міфами завжди були тісно пов'язані також священні ритуали, то ритуали, зокрема священні ігри, про які згадував Йоган Гейзінга, також не могли не вплинути на розвиток філософії. Крім того, через посередництво філософії священні ритуали впливали також і на розвиток науки.

Крім того, в умовах такого значення ритуалів філософія і філософи окремих шкіл також не змогли взагалі обійтися і без власних ритуалів. Прикладом філософських ритуалів можна вважати ритуали піфагорійців.

Піфагорійське ритуальне братство виникло насамперед як специфічне об'єднання філософів для вивчення і пояснення міфів, а також священних текстів, у яких містились ці міфи. Крім того, малося на увазі також правильне використання міфів у специфічних ритуалах очищення від титанічної скверни, притаманної людям (за уявленнями орфіків і піфагорійців) від народження.

Найважливішим засобом такого ритуального очищення посвячених у піфагорійські містерії була сама філософія, якої вони намагались триматися. Це добре видно з буквального (а не надуманого в добу Просвітництва і згодом зпримітивізованого раціоналізму) розуміння сократичних діалогів Платона, які збереглися від античності до наших днів.

Відомо, що в давнину існували дуже різні варіанти міфів. Одні з міфів були спеціально створені для тих, хто не проходив посвячення (хто, отже, вважався, згідно із

загальноприйнятою термінологією, профаном і не мав права знати священного); хоча інші міфи або інші варіанти тих самих міфів були створені для тих, хто пройшов ритуали посвячення і мав право знати священне.

Ритуали посвячення, які були пов'язані з отриманням знань, вивчені дуже мало порівняно з іншими відомими на сьогодні різновидами ритуалів. Особливо мало вивчені такі ритуали порівняно з ритуалами посвячення в старшу вікову групу.

Однак між усіма ритуалами у схожих типових випадках неминуче мало бути щось суттєво схоже. Тому сучасні дослідники можуть хоча б частково екстраполювати наявну інформацію, яка доступна для сучасної науки, про ритуали посвячення в старшу вікову групу - на ритуали посвячення, які були пов'язані з отриманням знань, або хоча б частково порівняти ці ритуали.

Серед таких ритуалів, які були пов'язані з отриманням знань, найвідомішими в античності були ритуали піфагорійців. Одна з особливостей таких ритуалів - обов'язкове випробування посвячуваних. Найвідомішим стосовно ритуалу піфагорійців було їх обов'язкове мовчання.

Випробування різного роду, але найчастіше випробування у формах, які були типологічно схожими на загадки або на подібні до них різноманітні завдання, посвячувані (йдеться про тих людей, які ініціювались, тобто проходили, в даному випадку, посвячення в знання, а не в старшу вікову групу) повинні були проходити і пізніше. Такі інтелектуальні випробування були в тогочасному суспільстві дуже потрібні хоча б для того, щоб ті, хто пройшов випробування, могли реально підтвердити свій статус справжніх посвячених, а не профанів.

Різні легенди, міфи і казки переповнені такого роду загадками і завданнями. В цих легендах, міфах і казках такі загадки і завдання повинен був виконати головний герой, інакше його чекала смерть. Подібне уявлення про смерть як наслідок нерозв'язаної загадки пережитковій формі залишились навіть у давньогрецькій філософії елліністичного періоду. Як приклад можна назвати невдале розгадування загадок Стільпона Діодором Кроносом.

Подібні випробування були потрібні для того, щоб відрізнити справжніх посвячених від профанів. Адже найгіршим і для сакрального і для всіх людей вважалась профанізація всього сакрального (профан не повинен торкатись сакрального), зокрема й такого знання, яке мало сакральний характер.

Носіями сакрального знання в стародавні часи не міг бути кожний, хто хотів би, з якихось міркувань, пройти ритуали посвячення і отримати відповідні знання. Для цього існувало дуже багато обмежень. Крім того, існували різні ступені посвячення і відповідних таким ступеням знань (які отримували тільки посвячені), кількість яких могла в різних випадках бути різною.

Ступенів посвячення у випадку отримання сакрального знання могло бути досить багато. Відповідно існувала особлива ієрархія знання: на різних стадіях чи ступенях посвячення тому, хто проходив ініціацію (посвячення), могли повідомляти зовсім різну, іноді навіть взагалі протилежну, інформацію.

Відповідно існували різні варіанти міфів: одні для нижчих ступенів посвячення і зовсім інші – для більш високих ступенів посвячення. Згадувані вище випробування за допомогою загадок і завдань повинні були підтвердити не тільки саме по собі посвячення, а і те, що той, хто витримав випробування, належить до найвищих ступенів посвячення.

Звідси неважко зробити висновок, що існували різні випробування для різних ступенів посвячення. Однак в наш час про подібні відмінності можна тільки здогадуватись.

Хоч сакральне знання не було і ніяк не могло бути ні наукою, ні філософією, однак ні наука взагалі, ні філософія зокрема не могли б пізніше виникнути без попереднього існування такого роду знання. Таким чином, можна стверджувати, що сакральне знання було необхідним для виникнення науки.

Це видно на прикладі філософії, яка відрізнялася від сакрального знання, оскільки про філософію можна говорити тільки там і тоді, де і коли відбувається рефлексія. Але, з іншого боку, першим предметом філософської рефлексії, як було вже сказано вище, повинна була стати міфологія як сукупність сакральних знань.

Не меншу роль міф як сакральне знання відігравав у виникненні та розвитку мистецтва. Адже не тільки європейське мистецтво використовувало міфи. Те ж саме можна сказати про мистецтво інших народів, зокрема про культури країн Стародавнього Сходу, розвиток яких почався раніше, ніж у Стародавній Греції.

Таким чином, цілком можна говорити також про процес поступової і спочатку тільки часткової десакралізації стародавніх міфів і тих знань, які були безпосередньо пов'язані з міфами. На основі такої десакралізації необхідно виникають і розвиваються різні сфери культури, зокрема наука і мистецтво.

І вказаний процес десакралізації міфів і створення на його основі різних сфер культури стосувався, безумовно, не тільки Стародавньої Греції. Тією чи іншою мірою цей процес можна спостерігати у всіх народів Стародавнього світу.

Однак міф не зник після виникнення інших форм знання. Він продовжував співіснувати з іншими формами знання і взаємодіяти з ними. Більше того, частина цих форм знання виникала і розвивалась під значним впливом міфів.

Якщо у більшості сучасних людей не викликає особливого здивування твердження про значний вплив міфів на виникнення та формування альтернативних щодо науки форм знання, то твердження про роль міфів у розвитку наукового знання у багатьох наших сучасників все ще викликає подив.

Однак, вивчаючи це питання, слід враховувати, що для тих стародавніх греків, які створювали основи наукового знання, міф усе ще залишався реальністю. Тому навіть Аристотель, який дуже скептично ставився до гносеологічної цінності міфів, активно використовував їх в своїх філософських та наукових побудовах.

Слід визнати, що міфи не зникли внаслідок виникнення науки. Вони не тільки не зникли, а й навіть змогли відстояти своє право на існування в нових умовах. Певну роль міфи продовжують зберігати і в сучасній культурі. Зокрема, вони продовжують співіснувати з іншими формами знання, як наукового, так і ненаукового, і активно взаємодіяти з ними. Більше того, роль міфів навіть дещо почала зростати порівняно з попередньою у сучасній культурі, починаючи з культури Нового часу, коли міф переважна більшість науковців були схильні розглядати або як пережиток, або як декорацію.

Крім того, в умовах сучасної цивілізації, яку прийнято називати технічною, почали з'являтися культурні явища, які також прийнято називати міфами. Зрозуміло, що типологічно такі явища не дуже сильно відрізняються від стародавніх, зокрема давньогрецьких, міфів (а саме це і дає можливість називати їх міфами), хоч і не цілком тотожні з ними.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Особливе значення серед альтернативних щодо науки знань частина дослідників схильні надавати таким явищам, що називаються в наш час міфами і мають певний ідеологічний характер. Іноді всю ідеологію або якісь її окремі вчення називають міфологією або ж якось інакше ототожнюють з міфами. Коли ідеологію або якісь окремі ідеологічні вчення називають міфологією, то мають на увазі насамперед те, що ідеологія значною мірою, є квазірелігією. Тому ідеологію можна називати також квазіміфологією.

Через її квазірелігійність, в ідеології, так само, як і в поганських релігіях, завжди широко використовувалися міфи. Дуже широко різні міфи використовуються і в різноманітних сучасних ідеологіях. Звісно, це не обов'язково ті міфи, що існували в релігії Стародавньої Греції або в інших язичницьких релігіях стародавнього світу, хоч і це можливо. Найбільше ті міфи, які можуть використовуватися в сучасних ідеологічних системах, зближує із стародавніми міфами типологічна спорідненість. Однак частина сучасних міфів також має із стародавніми міфами також очевидну генетичну спорідненість, тобто певну спільність походження. Це підтверджується не лише інтуїцією, а й серйозними дослідженнями.

Якось частина сучасних міфів та подібних до них вчень справді буквально походить від стародавніх міфів. У багатьох випадках прослідкувати їх походження порівняно неважко. Про походження інших сучасних міфів від якихось стародавніх міфів можна досить легко здогадатись. Однак довести походження таких міфів буває надто важко. Усі реконструкції походження таких міфів, мабуть, завжди будуть гіпотетичними. Нарешті, існують такі сучасні міфи, про походження яких навіть здогадуватись дуже важко⁵². Такі міфи можна лише порівнювати із стародавніми міфами.

⁵² Автономова Н. С. Миф: хаос и логос // Заблуждающийся разум. Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 34.

Деякі автори настільки широко використовують поняття «міф», «міфологія», «міфотворчість», що у них будь-яка сучасна культуротворчість ототожнюється з міфотворчістю⁵³. Таке, а також подібне до нього надто розширене використання понять, пов'язаних із міфом, навряд чи можна виправдати, хоч воно й дуже характерне для другої половини двадцятого століття і початку нового тисячоліття.

Інші автори, використовуючи сучасні поняття міфу, також називали цим поняттям зовсім інші речі, ніж це було прийнято традиційно. Так, наприклад, Сен-Сімон говорив про «міф соціалізму», а Сорель - про «міф насильства»⁵⁴. Найдалі в цьому плані заходить, мабуть, Пол Фейєрабенд. Він не тільки проголошує науку однією з багатьох форм ідеології (до ідеології в цьому значенні він відносить практично все те, що ми називаємо альтернативними щодо науки формами знання, прирівнюючи їх до науки), а й прямо оголошує міфом⁵⁵, одночасно протиставляючи міф⁵⁶.

2. 1. 4. Мантика

Мантику (віщування) можна розглядати як одну з найважливіших альтернативних щодо науки форм знання. В свою чергу мантику (віщування) саму поділяють на такі окремі різновиди і форми мантики, які становлять, фактично, окремі альтернативні форми знання.

Слід підкреслити, що з усіх форм альтернативного знання, які так чи інакше були пов'язані з мантикою, астрологія завжди займала окреме, дуже несхоже і відмінне

⁵³ Леонтьєва В. Н. Культуротворческий процесс: основания и начала. – Харьков: КОНСУМ, 2003. – С. 5.

⁵⁴ Дев. про це: Гадамер Г.-Г. Герменевтика і постика. Вибрані твори / Пер. з нім. – Київ: Юніверс, 2001. – С. 114.

⁵⁵ Фейєрабенд П. Против методологического принуждения. Очерк анархистской теории познания // Избранные труды по методологии науки. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 450.

⁵⁶ Там само, С. 451.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

від інших мантичних форм знання, місце. З цієї причини в цьому дослідженні астрологія розглядається окремо від мантики як особлива форма альтернативного знання.

Всі інші форми знання, альтернативного щодо науки, які є окремими різновидами і формами мантики, розглянути детально просто неможливо, оскільки для такого розгляду кожному з таких випадків потрібно було б присвятити всю книгу. Тому нам доведеться звернути увагу читачів тільки на найпоширеніші або, навпаки, найекзотичніші форми віщування.

Серед усіх різновидів мантики в наш час, мабуть, найбільше значення має хіромантія (віщування по лініях на долоні). Значення її зумовлене насамперед поширеністю. Хіромантію в літературі іноді називають також хірологією⁵⁷.

Мабуть, сьогодні неможливо знайти людей, які б взагалі нічого не чули про віщування по лініях на долоні. І більшість наших сучасників, скоріше за все, повинні мати досвід такого віщування, хоч ставитись можуть до цього по-різному.

Досить широкому загалу сучасних людей відома хіромантія і як певна система знань. Інша річ, що у переважної більшості людей уявлення про хіромантію як систему знань можуть бути зовсім неправильними або ж недостовірними.

Однак слід звернути увагу на те, що в минулі століття по лініях руки віщували порівняно мало і цей спосіб віщування не дуже давній. Європейці познайомилися з ним тільки у вісімнадцятому столітті і, скоріше за все, завдяки відповідній активності циганок.

Приблизно тоді ж або на століття раніше в Європу потрапляють карти як вже тоді відомий іншим народам засіб віщування. В наш час карти Таро досить широко відомі

⁵⁷ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінськ: Інтерпрессервіс; Книжний Дом, 2002. - С. 564.

європейцям, хоч набагато частіше для віщування в Європі все-таки використовуються звичайні гральні карти.

Прийнято вважати, що Великі аркани з карт Таро можуть пояснюватись астрологічно, окультно, а також нумерологічно⁵⁸. Це свідчить насамперед про постійно триваючі внутрішньо суперечливі процеси диференціації та інтеграції альтернативних знань.

В наш час може використовуватись і такий екзотичний спосіб віщування, як віщування на кавовій гущі⁵⁹. Особливої ролі він ніколи не відігравав, однак існує і до сьогодні.

Віщуни, які вважаються у своєму середовищі фахівцями, намагаються використовувати різноманітні атрибути, які є символами віщування і які повинні, так би мовити, сигналізувати іншим людям про серйозність і високу якість процесу віщування. В Європі таким поширеним атрибутом віщування може вважатися скляна або кришталева куля. Тому досить часто віщування відбувається і по лініях на цій же кришталевій кулі.

До того часу, коли в Європі поширилися ці способи віщування, були поширені зовсім інші форми і способи віщування. Серед них можна згадати некромантію.

Некромантія як форма мантики дуже давнього походження, оскільки згадується вже в «Одіссей» Гомера. Незважаючи на це, її активно використовували європейці навіть у Новий час. Однак у наші дні цей різновид мантики майже забуто.

Мантика завжди була близька і в наш час залишається близькою до деяких інших альтернативних форм знання. Зокрема, мантикою часто займалися в минулому і тепер часто займаються шамани і чаклуни. Однак було б зовсім

⁵⁸ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінськ: Інтерпрессервіс; Книжковий Дом, 2002. – С. 815.

⁵⁹ Там само, с. 565.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

неправильно зводити всю мантику до шаманізму, або ж, навпаки, весь шаманізм до мантики.

Крім того, можна спостерігати також певний зв'язок між мантикою і магією. Під час мантичних дій часто використовуються окремі магичні ритуали. Та й не випадково освічені християни завжди негативно ставились до мантики, відмовлялися займатись нею, або навіть цікавитись результатами віщувань.

В той же час язичники античних часів загалом позитивно ставилися до мантики, називаючи її дивінацією. Достатньо згадати, що в Стародавній Греції дивінація у формі оракулів (найвідомішим був Дельфійський оракул) була частиною тогочасної релігійної практики і мала дуже велике значення для всієї античної культури.

Ще більше дивінація була поширена в Стародавньому Римі. Стародавні римляни ставилися до дивінацій подвійно. З одного боку, вони боялися з якоїсь причини не виконати якийсь із дивінаційних ритуалів, а з іншого – ставилися до дивінаційних ритуалів дуже скептично, про що свідчить відомий вислів «посмішка авгура», що належить Цицеронові, котрий сам певний час займав посаду авгура.

Стародавні римляни були переконані, що батьківщиною дивінацій є Етрурія, оскільки дійсно до Рима дивінації були занесені стародавніми етрусками, і стародавні етруски були першими віщунами – гаруспіками - в Стародавньому Римі. Інша річ, що етруски, мабуть, не винайшли ці дивінації, а запозичили їх у інших народів.

З усіх альтернативних щодо науки форм знання мантика, яка називалась в античності дивінацією, сприймалася значною кількістю людей ще з найдавніших часів не тільки дуже позитивно, а й нерідко дуже негативно. Відомо, що ще наприкінці античного періоду дивінацію її

прихильники змушені були спеціально виправдовувати настільки сильною була в той час критика на її адресу.

Однак переважна більшість людей завжди ставилась, та й зараз ставиться до мантики тільки позитивно. Звісно, в наш час кількість таких людей, які позитивно ставляться до мантики, дещо менша, ніж в античності або в середні віки. Однак віра в мантику не зникла, як сподівалися на це ще зовсім недавно оптимісти - просвітителі.

В цьому сенсі мантика може бути порівняна тільки з такою формою альтернативного знання, як астрологія. І це не дивно, оскільки астрологія, власне, завжди і була насамперед особливою частиною мантики.

Тепер, на початку двадцять першого століття, порівняно з дев'ятнадцятим століттям, а також із початком двадцятого століття, набагато менше поширені деякі інші форми мантики. Окремі з них зовсім маргіналізувались.

Зокрема, набагато менше поширений такий різновид мантики, як фізіогноміка, тобто віщування за зовнішністю, насамперед по обличчю. Проте такий різновид мантики не зник, незважаючи на всі зусилля справжніх психологів уявлень, на яких ґрунтується такий різновид мантики, і на всі демонстративні досліді щодо цього.

Ще менше в наш час поширена френологія, тобто віщування за формою голови. Разом з тим не можна стверджувати, що френологія вже взагалі зникла остаточно. Її в наш час активно намагаються відроджувати.

Дуже змінилося в наш час ставлення також до графології. Це може вважатись одним з небагатьох випадків, коли в сучасній науці виникає своєрідний аналог однакової за назвою альтернативної щодо науки форми знання. Замість існуючої в дев'ятнадцятому столітті графології як форми

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

віщування в двадцятому столітті виникла графологія як галузь справжніх наукових знань.

Важко уявити, щоб хтось у наш час спостерігав би за польотом птахів для віщування. Звичайно прийнято вважати, що такий різновид мантики належить лишень до античності; при цьому згадують насамперед відомі дивінації (ауспіції) у Стародавньому Римі.

Однак дивною навіть у наш час таку форму мантики можна вважати тільки на перший погляд. Серед прихильників езотеричних знань зустрічається прагнення оживити таку незвичайну практику⁶⁰. Зокрема, таке прагнення було чітко виражене у Кастанеди, коли він говорив про політ воронів⁶¹. У наш час віщування за допомогою спостереження поведінки та зовнішнього вигляду тварин називається переважно теріомантикою чи теріомантією⁶².

Навіть у наш час можуть бути такі форми мантики як віщування за гексаграмами давньокитайської книги І-Цзін, за рунами, та за клубами диму жертovníка⁶³. Мабуть, непотрібно особливо детально пояснювати, що це тепер мало поширені явища.

Крім того, серед різновидів мантики варто було б згадати також зоомантику чи зоомантію, коли віщування відбувається за допомогою різних уявних тварин, наприклад ссламандр, які нібито живуть у вогні⁶⁴. В наш час така різновидність мантики зустрічається дуже рідко. Тому говорити детально про неї, на наш погляд, не варто.

⁶⁰ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінск: Інтерпрессервіс; Книжний Дом, 2002. – С. 565.

⁶¹ Кастанеда К. Учення дона Хуана. Путь знання індійців як. Отдельная реальность.

Путешествие в Икстлан. – Москва: ЕКСМО-Пресс, 2001. – С. 158.

⁶² Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 253.

⁶³ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінск: Інтерпрессервіс; Книжний Дом, 2002. – С. 565.

⁶⁴ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 107.

Набагато частіше зустрічається бібліомантика чи бібліомантия, коли віщування відбувається за випадково розкритою книгою⁶⁵. Зокрема, віщування відбувається дуже часто за текстом випадково розкритої сторінки Біблії.

Такий спосіб віщування, завдяки «мозаїчності» свідомості значної частини сучасних людей, часто здається їм чимось, що має якийсь стосунок до самого Святого Письма. Зрозуміло, що це створює певну ілюзію «святості» подібного різновиду віщуваль в очах таких людей.

2. 1. 5. Кабалістика

Кабалістику можна розглядати як одну з численних альтернативних щодо науки форм знання. Серед усіх інших, подібних до неї, альтернативних форм знання кабалістика дещо виділяється особливостями своєї історії.

Сучасні її прихильники здебільшого схильні проголошувати кабалістику дуже давньою за часом її виникнення. Іноді навіть частина прихильників альтернативних знань проголошує кабалістику найдавнішим з усіх можливих вчень, які на сьогоднішній день має людство.

Однак дуже давнє походження кабалістики, згідно з уявленнями сучасної науки, є надто мало ймовірним. Адже фактично в тому вигляді, як вона існує в наш час, кабалістика виникла в середовищі євреїв не раніше, ніж в середні віки. Інша річ, що виникнення кабалістики могло відбутися століттям раніше або століттям пізніше, ніж це прийнято звичайно вважати.

Справжніми, а не уявними творцями кабалістики були єврейські рабини дванадцятого століття з ісламської Іспанії Авраам бен Давід де Толедо, а також тринадцятого століття

⁶⁵ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 43.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Моше бен Шев-Тов де Леон і Моше де Леон, які написали і опублікували, хоч і не від свого імені, книгу Зохар⁶⁶, яка і є основою кабали.

Хоч кабалістика і була предметом загальної моди протягом кількох останніх століть, особливо для гуманістів в епоху Відродження, а також у певні періоди Нового часу, на межі дев'ятнадцятого і двадцятого століть (згадаймо Соловйова та Бердяєва), а дехто продовжує щиро вірити в неї і зараз, це така форма альтернативного щодо науки знання, яку особливо важко сприйняти сьогодні, особливо освіченої частині сучасних людей.

Однак, проти все це, кабалістика теж може розглядатись як дуже своєрідна система знань. З цієї причини її потрібно розглядати і в межах цього дослідження. Наприклад, самі кабалісти завжди вважали, що знання числових значень поєднань букв дозволяє їм проникнути в таємницю божества⁶⁷.

Хоч сама кабалістика, як було вже сказано вище, є порівняно недавнього походження, очевидно, що у неї повинні були бути попередники в більш віддаленому минулому.

Справа в тому, що майже у всіх стародавніх культурах велику роль відігравало те, що пізніше отримало назву «містика чисел». «Містику чисел» можна бачити, зокрема у піфагорійців, які діяли в Стародавній Греції та у Стародавньому Римі і які сприйняли, на наш погляд, «містику чисел» у Стародавньому Єгипті, де давно було щось подібне і звідки піфагорійці взагалі запозичили переважну більшість своїх уявлень.

Крім того, багато подібного до «містики чисел» можна помітити також у деяких творах Платона. В цьому загалом

⁶⁶ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінск: Інтерпрессервіс; Книжаний Дом, 2002. – С. 437.

⁶⁷ Там само, с. 437.

немає нічого дивного, оскільки загальновідомо, що на вчення Платона сильно вплинули піфагорійські вчення.

Особливий інтерес до «містики чисел» можна спостерігати, вивчаючи твори неоплатоніків. Власне, саме неоплатоніки чи не найбільше доклали зусиль до створення традиції ставлення до чисел як до чогось більшого, ніж прості засоби обчислення, що існувала в Європі донедавна. І саме у творах неоплатоніків, починаючи з учня Плотіна Порфирія та його молодшого сучасника Ямбліха, знайшло відображення своєрідне обожнювання чисел, так само, як і букв, якими зображували ці числа.

Тому немає нічого дивного в тому, що не тільки саму по собі кабалістику, й усі подібні до неї вчення (а їх загалом було не так вже й мало, особливо в країнах Близького Сходу), деякі дослідники, починаючи з дев'ятнадцятого століття, почали пов'язувати саме з неоплатонізмом.

Такий підхід, хоч де в чому він надто категоричний, загалом має повне право на існування. Інша річ, що деякі з типологічно дуже подібних до кабалістики східних вчень могли виникнути раніше від неоплатонізму. Їх джерелом могли бути ті східні за походженням вчення, з яких виник сам неоплатонізм.

У другій половині дев'ятнадцятого століття з'явилися твердження про те, що нібито існує якась «східна кабалістика». Це твердження особливо активно проповідувалося в той час різноманітними послідовниками теософії, зокрема Оленою Блаватською⁶⁸, хоч усякі такі твердження були і є нічим не виправданими з історичної точки зору. А проте уявлення про «східну кабалістику» дуже поширене серед прихильників окультизму та інших альтернативних щодо науки вчень.

⁶⁸ Блаватська Е. П. Разоблаченная Изида. В 2 кн. Кн. 1 / Пер. с англ. – Москва: "Издательство АСТ", 2002. – С. 67-69.

Мода на кабалістику існувала не тільки в минулому. Вона не зникла і в наш час. Самі кабалісти ставляться до моди на кабалу здебільшого з іронією⁶⁹.

2. 1. 6. Геомантика

Дуже відмінною від усього іншого знання, що так чи інакше якимось пов'язане із сучасною мантикою (віщуванням), формою альтернативного знання є геомантика. Власне, геомантику з багатьох причин слід у наш час вважати цілком самостійною формою альтернативного щодо науки знання, яка пов'язана в наші дні із мантикою (віщуванням), по суті, лише своєю назвою.

Інша річ, що історично альтернативні щодо науки знання завжди були досить близькими між собою і настільки активно взаємодіяли між собою, що іноді їх важко було розрізнити. Особливо близьким у цьому сенсі могло бути походження геомантики та мантики (віщування), які, мабуть, могли походити з одного прадавнього джерела.

Однак реконструювати походження геомантики у наш час можливо тільки гіпотетично, оскільки надто мало стосовно цього історичних матеріалів. З цієї причини будь-які реконструкції походження геомантики, на нашу думку, завжди викликатимуть сумніви у більшості науковців.

Тільки в наш час геомантика і мантика (віщування) настільки відрізняються одна від одної, що їх не варто було б розглядати разом у цьому дослідженні. Крім того, тенденція їх диференціації, можливо, й далі буде спостерігатись у найближчому майбутньому. В усякому випадку, такий

⁶⁹ Мень А. *История религии*. В 2 кн., кн. 2: Пути христианства. – Москва: ФОРУМ – ИНФРА-М, 2001. – С. 188.

висновок можна зробити з тих тенденцій, які можна спостерігати протягом останньої півсотні років.

Упродовж історії не раз і методи, і знання, які були накопичені в геомантиці, використовувались як у мантиці (віщуванні), так і в інших альтернативних щодо науки формах знання. Зокрема, можна говорити також про тісний зв'язок між геомантикою і окремими різновидами магії. Особливо цей зв'язок стосується далекосхідної магії, зокрема китайської магії.

Крім того, деякі різновиди геомантики можуть мати зовсім інше походження.

У нас традиційно про геомантику широкий загал людей може знати насамперед як про лозоходіння. Лозоходіння в Європі у свій час було досить поширене. Певний час воно було модним і в Україні.

Останнім часом лозоходіння не настільки поширене, як у минулому. Однак про його зникнення говорити ще, можливо, зарано, оскільки інтерес до нього може зрости.

Навпаки, в наш час більше поширені такі геомантичні уявлення, які походять зі Сходу. Китайська геомантика називається фен-шуй. Йдеться про особливі точки і лінії на поверхні землі. Можливо, нині кожен чув, що якимось особливо за сторонами горизонту треба орієнтувати ліжко, або що обов'язково потрібно спати там, де полюбляє лежати домашній кіт (із цим, мабуть, пов'язана традиція пускати першим у нове житлове приміщення kota).

В Китаї такі та подібні до них уявлення не є якоюсь розвагою. Всі вони безпосередньо пов'язані з основою всіх епістемологічних практик, які там існували й застосовувались.

Ця основа здавна отримала у Китайців назву «фен-шуй». Це те, що пронизує весь світогляд китайців, визначає

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

все їхнє світобачення. Однотипне з таким явищем, як китайський фен-шуй, існує тільки у інших народів Східної Азії.

Фен-шуй є суто східноазійським явищем. Це потрібно підкреслити особливо тому, що останнім часом з'являються спроби (звісно, насамперед з боку індійців) вивести фен-шуй з індійського мистецтва ваасті⁷⁰, стверджуючи, що фен-шуй є чимось вторинним щодо ваасті.

В наш час фен-шуй європейці звичайно найчастіше називають геомантикою. Фен-шуй часто визначають також як особливий вид мистецтва, як зв'язок із космосом, як гармонію людини із собою та з навколишнім світом⁷¹. Іноді ті автори, які пишуть про фен-шуй, звертають увагу також на узгодженість у ньому між різними видами енергії, зокрема між енергією людського організму та космічною енергією.

Однак навіть це не вичерпує всього, що стосується поняття «фен-шуй». Адже китайці говорять про фен-шуй і у тому випадку, коли вони вважають необхідним обов'язково орієнтувати вхід до будинків традиційної китайської архітектури тільки на південну сторону світу, і тоді, коли вони застосовують з лікувальною метою акупунктуру (голковколупання), і тоді, коли вони роблять астрологічний прогноз, використовуючи для віщування свої знамениті символи з І-Цзін («Книги змін»), які європейці називають триграмами⁷².

У всіх цих, а також у багатьох інших випадках китайці звертаються (якщо є така можливість) до тих людей, які вважаються фахівцями фен-шуй. Але навіть у тих випадках, коли таких фахівців знайти важко всі намагаються

⁷⁰ Кришна Т. Індійське мистецтво ваасті. – Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 272 с.

⁷¹ Фен-шуй. Практикум. – Москва: "Издательство АСТ"; "Издательство Астрель", 2004. – 137 с.

⁷² Сидххменов В. Я. Китай: страницы прошлого. 3-е изд. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1987, С. 399-402.

дотримуватись правил цього вчення, що мають тисячолітні традиції.

Крім того, про фен-шуй китайці говорять і тоді, коли йдеться про те, що як в самому Китаї, так і в інших країнах іноді називають китайською класичною філософією⁷³. Мова йде про такі символічні поняття, які традиційно використовуються у конфуціанстві та даосизмі.

Китайці завжди були схильні поширювати фен-шуй на всі без винятку сфери життя. Наприклад, коли в 70і роки дев'ятого століття не вдавались ніякі серйозні реформи на території материкового Китаю (реформи, які спробував проводити китайський уряд, з огляду на успішність реформ в Японії), і це призводило до труднощів із застосуванням у материковому Китаї стандартної техніки західного виробництва, на острові Тайвань, який на той час був майже не заселений китайцями і мав вигляд ледь не суцільних джунглів, були успішно прокладені і функціонували залізниця і телеграф, китайці схильні були пояснювати це тим, що на цьому острові відсутні геомантичні проблеми (тобто фен-шуй)⁷⁴.

В країнах Далекого Сходу геомантика завжди була прямо пов'язана також із вченням про особливі точки (а також про особливі зони і про особливі лінії), які є на поверхні землі, так само, як і на тілі людини. Зокрема, таке вчення завжди було дуже поширене в Китаї, де воно набуло, мабуть, найвищого розвитку.

Така особливість суттєво зближує далекосхідну систему геомантичних уявлень з деякими іншими альтернативними щодо науки вченнями, з індійськими формами йоги, в тому

⁷³ Кобзев А. И. Учение о символах и числах в китайской классической философии. – Москва: Институт философии, Институт востоковедения, 1994. – 431 с.

⁷⁴ Голдер Ф. А. Тайвань и его история (XIX в.). – Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1978. – С. 178.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

числі з такими різновидами йоги, які можуть вважатися складовою частиною вчення індуїзму, зокрема індуїзму в його сучасній інтерпретації.

Хоч науковці все ще не приділяють великої уваги геомантиці як альтернативній щодо науки формі знання, це зовсім не означає відсутності будь-якого інтересу до геомантики, а також проблем, які можуть бути пов'язані з нею.

Особливий інтерес значна частина сучасних науковців, так само, як і ширший загаль, виявляють здебільшого до східних за походженням вчень геомантики. В той же час набагато менш відомими є західні за походженням вчення геомантики, зокрема ті, що походять із Стародавньої Греції, зокрема від Платона. А тим часом протягом останніх десятиліть геомантичні вчення, що походять від Платона, набули певного поширення, особливо серед частини сучасних європейців.

2. 1. 7. Йога

Термін «йога» в наш час відомий, здається, усім і кожному. Однак переважна більшість людей схильні вважати йогу тільки різновидом нетрадиційної медицини. Інші вбачають у ній тільки якусь особливу форму релігії.

Однак йога в тому вигляді, як вона відома в країнах Заходу, повинна вважатись насамперед особливою формою знання⁷⁵, а вже потім релігією, а також усім іншим. Самі послідовники альтернативних вчень розглядають йогу як метод управління психікою та фізіологією людини⁷⁶.

Тим більше, що йога, як вона відома в Індії та сусідніх країнах, взагалі є насамперед особливим способом життя. І

⁷⁵ Езотеризм. Енциклопедія. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 429.

⁷⁶ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 120.

цей спосіб життя інтегрує в собі все інше, що його якимось стосується.

Послідовники сучасних альтернативних вчень розуміють також йогу як одну із систем індійської філософії⁷⁷. Таке розуміння йоги може бути виправданим настільки, наскільки взагалі можна говорити про давньоіндійську філософію.

Крім того, говорячи про йогу, слід також враховувати, що йога існує не тільки в індуїзмі, що найбільше відомо за межами Індії, але і в буддизмі (насамперед у буддизмі тантризмі), зокрема в тибетському буддизмі, який звичайно прийнято називати ламаїзмом (щоправда, в ньому йогу часто пов'язують з добуддизмськими культурами).

Найвідомішою в країнах Заходу, зокрема в Європі, а також в інших регіонах світу є гатга-йога. В найбільш спрощеному вигляді її можна вважати системою знань насамперед про різні фізичні вправи, зокрема й такі екзотичні для європейців, як фізичні вправи, що спрямовані на регулювання дихання й діяльності внутрішніх органів людини.

Гатга-йога найчастіше розглядається як перший ступінь йогічних знань та вмінь. Крім того, вона слугує для демонстрації непосвяченим можливостей йоги.

Найчастіше (в індуїзмі) прийнято вважати, що метою багатьох різновидів йоги є збільшення особистої сили – тапаса⁷⁸. Цим найбільше займається саме гатга-йога.

Набагато менше, ніж гатга-йога, за межами Індії відома раджа-йога. Водночас, у самій Індії саме раджа-йогу традиційно прийнято вважати вершиною всіх занять йогою, про що свідчить навіть її назва («раджа» означає «король»).

⁷⁷ Степанов А. М. Толковий словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 120.

⁷⁸ Сафронов А. Г. Психология религии. – Киев: Ника-Центр, 2002. – С. 97.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Дещо спрощену раджа-йогу можна розглядати як систему знань про медитацію. Ця медитація у йогів відбувається насамперед за допомогою символічного індійського за походженням геометричного зображення, яке прийнято називати мандалою.

Мандала є своєрідним поєднанням різних кіл і квадратів (в найпростішому вигляді мандала є колом у квадраті). Мандала потрібна йогам насамперед для того, щоб, дивлячись на неї, «відключити» власну свідомість.

В той час, коли за допомогою споглядання мандали у йога «відключається» свідомість, у нього продовжує діяти тільки підсвідомість. Найчастіше це приводить йогина до індукованих галюцинацій. Достатньо досвідченому (тренованому) йогу подивитись на мандалу, як у нього вже «відключається» свідомість і починаються галюцинації.

Дослідники здебільшого вважають, що йоги під час медитацій не приймають галюциногенних засобів. В них дійсно немає ніякої потреби, оскільки мандала багатьма сучасними дослідниками вважається навіть сильнішим галюциногенним засобом, ніж наркотики.

Раджа-йогу поділяють на джнана-йогу, карма-йогу, кундаліні-йогу і самадгі-йогу. Крім гатга-йоги та раджа-йоги виділяють також лайя-йогу, яку, в свою чергу, поділяють на бгакті-йогу, шакті-йогу, мантра-йогу та йантра-йогу⁷⁹. Іноді джнана-йогу і карма-йогу розглядають окремо від раджа-йоги⁸⁰.

Дуже своєрідною формою йоги є камасутра. Існує дуже великий інтерес, особливо представників європейської цивілізації, до цього особливого явища в індійській культурі. Більшість неіндійців, зокрема європейці, схильні вважати її

⁷⁹ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 121.

⁸⁰ Сафронов А. Г. Психология религии. – Киев: Ника-Центр. 2002. – С. 100.

всього лиш однією з численних сексуальних технік, а то й просто збоченням.

Йога протягом більш, ніж сотні років інтенсивно взаємодіє з іншими формами альтернативного знання, насамперед завдяки зусиллям неіндійців. Зокрема, її справді можна застосовувати порівняно часто в нетрадиційній медицині. Однак було б дуже великою помилкою цілком ототожнювати якісь системи йоги з нетрадиційною медициною.

2. 1. 8. Онейрокритика

Дуже специфічною формою альтернативних знань є онейрокритика (пояснення сновидінь). Вона має дуже давнє походження, хоч навіть це її походження дуже важко раціонально пояснити. В усякому випадку, всі сучасні пояснення походження цієї специфічної форми знань або мало відрізняються від традиційних міфологічних пояснень, або просто не можуть сприйматися серйозно.

Форми пояснення сновидінь є дуже стійкими. Вони порівняно мало змінилися упродовж історії, в усякому разі майже не змінилися від періоду античності.

Звісно, на таку постійність не може не впливати відповідна література про сновидіння. А такої літератури, починаючи з відомого «Сонника» Артемідора, написано дуже велику кількість. Немало її видається також і в наш час. Загалом різниця між такими творами зовсім невелика.

Пояснення сновидінь може використовуватись насамперед для віщування⁸¹. Особливо таке їх використання було поширене в стародавні часи, зокрема в багатьох країнах Стародавнього Сходу, що знайшло відображення в Біблії, зокрема і в знаменитих поясненнях Йосипа єгипетському

⁸¹ Толкование снов. – Москва: Прометей, 1990. – С. 9.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

фараону сновидіння цього останнього про сім жирних корів та сім худих корів.

Іноді і в наш час пояснення сновидінь розглядаються значною кількістю дослідників, не кажучи вже про далеких від науки людей, що вірять у віщі сни, як своєрідна форма мантики (віщування). В такому аспекті вони найчастіше вивчаються дослідниками, якщо взагалі вивчаються.

Слід визнати, що значною мірою така позиція виправдана. Однак, на нашу думку, не варто все в поясненні снів намагатися зводити до самої лишень мантики.

Не варто думати, що до сновидінь та їх пояснення серйозно можуть ставитись тільки зовсім примітивні та неосвічені люди. Було б великою помилкою так робити. Тим більше, що історія цивілізації свідчить про зовсім інше.

Адже навіть видатні науковці і винахідники вбачали в сновидіннях щось незмірно вище, ніж просто наслідки якихось фізіологічних процесів в організмі. Деякі з цих видатних людей взагалі цілком свідомо керувались тим, що вони побачили в своїх сновидіннях, і при цьому зробили видатні відкриття.

Однак у жодному з цих випадків не йдеться ні про яке віщування. Просто більшість із тих людей, які бачать сновидіння (а повноцінні, «кольорові» сновидіння бачать не всі, а тільки окремі люди), звикли довіряти своїм сновидінням, навіть найдивнішим із них, і ставитись до них, як до якоїсь особливої форми реальності, або ж як до особливої частини загальної реальності свого існування.

Цим фактам у близькій до науки літературі можуть давати будь-які пояснення. Однак спільною рисою всіх подібних пояснень є те, що вони абсолютно нічого не пояснюють.

З іншого боку, в усьому, що стосується сновидінь, а також їх різноманітних пояснень, не варто вбачати і якусь

примітивну «містику». Подібний підхід до пояснення сновидінь також є очевидним перебільшенням.

Крім того, варто згадати і про таке ставлення до сновидінь, до простого виявлення забобонів. Однак таке пояснення в наш час надто мало поширене надто примітивне.

З найдавніших часів відоме використання сну для лікування людей. Це стосується як використання з лікарською метою самих сновидінь, так і інформації про них.

Іноді науковці також бралися пояснювати сновидіння. Найвідомішими були і є пояснення сновидінь, які робили упродовж двадцятого століття Зигмунд Фрейд та його послідовники, зокрема Карл Юнг⁸².

Ця сторона вчення Зигмунда Фрейда та його послідовників викликає чи не найбільші сумніви у багатьох дослідників щодо науковості та наукової цінності психоаналітичних методів. Деякі сучасні науковці взагалі прямо порівнюють подібні твори Зигмунда Фрейда з міфологією⁸³.

2. 2. Нетрадиційні форми альтернативного знання

Крім тих форм альтернативного щодо науки знання, які вже давно стали традиційними і про які мова йшла вище, в наш час існують також різні форми альтернативного знання, які можна вважати нетрадиційними.

До нетрадиційних форм знання, а також до відповідних їм вчень, які є альтернативними щодо науки та наукового знання, слід віднести такі форми альтернативних знань та вчень, які або взагалі мають порівняно недавню історію, або ж ті форми альтернативного знання і вчення, які тільки

⁸² Холл Д. А. Юнгианское толкование сновидений: Практическое руководство /пер. с англ. – Санкт-Петербург: Б. С. К. (Библиотека аналитической психологии), 1996. – 166 с.

⁸³ Антономова Н. С. Миф: хаос и логос // Заблуждающийся разум: Многообразное внешнее знание. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 34.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

порівняно недавно змогли виділитись із середовища більш традиційних форм альтернативного знання.

Утворення таких форм знання також можна розглядати як результати й наслідки процесів диференціації та маргіналізації альтернативних знань. Такі процеси, які постійно тривають у сфері знання, створюють при цьому щось порівняно нове в середовищі альтернативного щодо науки знання, а також відповідних їм вчень.

Попри очевидну недавність свого походження, деякі з нетрадиційних форм альтернативного знання можуть, однак, серйозно претендувати на дуже давню історію. Але такі претензії на дуже давню історію не підтверджуються ніякими реальними історичними фактами і не витримують жодної критики. Тому повинно бути зрозуміло, що до таких претензій на дуже давню історію науковцям не варто ставитись надто вже серйозно.

Навіть та обставина, що всі ці форми альтернативного щодо науки знання, а також відповідні їм вчення виникли порівняно дуже недавно (особливо якщо порівнювати їх з дуже давніми за походженням формами альтернативного знання, зокрема такими, як шаманізм або ж магія), неминуче увиразнює їхні особливості порівняно з традиційними формами альтернативного знання. Зокрема, над ними практично не тяжіють ніякі традиції. Тому в них легше, ніж в альтернативних формах альтернативного знання, може виникати щось нове.

2. 2. 1. Нумерологія

Нумерологія у власному значенні слова виникла порівняно недавно з інших, давніших альтернативних щодо науки форм знання, а також з різноманітних вчень, відповідних цим формам знання. З цієї причини нумерологія може вважатись чи не наймолодшою, якщо не рахувати

уфології (яка має цікаву передісторію), з усіх існуючих в наш час нетрадиційних альтернативних форм знання.

Можна вважати, що сучасна нумерологія може бути найближчою до таких давніх форм альтернативного знання, як герметика та кабалістика, на основі яких вона фактично й була створена. Крім того, нумерологія багато у чому близько знаходиться також до здавна добре відомої філософам «містики чисел», яка була, зокрема, дуже властивою для філософської школи піфагорійців спочатку в Стародавній Греції, а потім і в Стародавньому Римі, однак не зникла із зникненням піфагореїзму і продовжувала впливати на різні вчення в країнах Європи як у пізньо античний період, так і протягом усіх середніх віків.

Відомо, що представники піфагорійської школи, в свою чергу, запозичили «містику чисел», можливо, зі Стародавнього Єгипту, звідки піфагорійці, як вони самі стверджували, взагалі запозичили більшість своїх релігійних, філософських та наукових уявлень. У Стародавньому Єгипті, так само, як і в деяких інших країнах Стародавнього Близького Сходу, з найдавніших часів існували різні, типологічно дуже подібні до європейської «містики чисел», вчення.

Нумерологія найчастіше в наші дні нумерологія найчастіше використовується прихильниками мантики (віщування) для віщувань⁸⁴. Для досягнення цього прихильники мантики (віщування) насамперед використовують загальну суму чисел тих букв, з яких складається ім'я (а також прізвище) тієї людини, якій вони збираються віщувати її майбутнє, і потім за знайденими цифрами намагаються визначити її долю.

⁸⁴ Степанов А. М. Толковий словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 182.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Методи нумерології її сучасні прихильники намагаються використовувати також для визначення характеру якоїсь конкретної людини. Для досягнення цього, як і у визначенні долі, вони зазвичай підраховують суму чисел тих букв, з яких складається ім'я цієї людини, після чого за отриманими цифрами вони намагаються визначити її характер.

До нумерології позитивно ставиться навіть деяка частина сучасних науковців, зокрема певна частина представників сучасних природничих наук. Дехто з них навіть намагався включити нумерологію як складову частину до найновішої картини світу.

Нумерологія досить тісно пов'язана з іншими альтернативними щодо науки формами знання. Крім згаданої вище мантики (віщування) слід згадати, що в наш час прийнято вважати, зокрема, що Великі Аркани в картах Таро, крім інших значень, можуть також пояснюватись нумерологічно⁸⁵.

Послідовники Бейлі говорять також про особливий різновид розуміння алфавіту⁸⁶. Однак їхній різновид розуміння алфавіту не настільки оригінальний, щоб він заслуговував на нашу увагу в межах цього дослідження.

Крім того, нумерологію можна також розуміти як метафізичний розділ онтології світу⁸⁷. Зрозуміло, що в цьому випадку йдеться не про таке розуміння метафізики, яке було властивим для класичної філософії.

Аналогом європейської нумерології піфагорійсько-платонівського походження (яку називають також аритмологією) як деякі китайські, так і деякі європейські дослідники вважають даосько-конфуціанське «сян-шу-чжі-

⁸⁵ Езотеризм. Енциклопедія. – Милек: Інтерпрессервис; Книжний Дом, 2002. – С. 815.

⁸⁶ Степанов А. М. Толковий словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 16-17.

⁸⁷ Там само, С. 182.

сюе» (вчення про символи і числа)⁸⁸, яке відіграло видатну роль в класичній китайській культурі, а отже, і в тих епістемологічних практиках, які традиційно застосовувались у Китаї.

Це свідчить про те, що навіть в історії європейської цивілізації могли застосовуватись епістемологічні практики, які типологічно могли бути схожими з тими, які традиційно застосовувались у Китаї, хоч, мабуть, вони і не були такими успішними, як у Китаї, і тому були витіснені науковими методами.

2. 2. 2. Спіритизм

Загалом у спіритизму (який ще прийнято називати також викликанням духів) є досить багато спільного з іншими формами знання, які є альтернативними щодо науки. Тому цілком можна говорити про зв'язок спіритизму з такими формами знання.

Крім того, спіритизм, так само, як і усі інші форми альтернативного щодо науки знання, займає маргінальне місце в культурі⁸⁹. Однак, разом з тим, багато в чому спіритизм також суттєво не може не відрізнитись від усіх інших альтернативних форм знання.

Насамперед слід підкреслити, що спіритизм, у всякому випадку в деяких відношеннях, цілком можна вважати такою формою альтернативних знань, яка, мабуть, найбільше протистояла науці та науковим методам пізнання. Загалом він продовжує протистояти сучасній формі науки і в наші дні.

З цієї причини з усіх альтернативних форм знання, які існували та продовжують існувати в наш час, спіритизм на

⁸⁸ Кобзев А. И. Учение о символах и числах в китайской классической философии. – Москва: Институт философии; Институт востоковедения, 1994. – С. 10.

⁸⁹ Культурные универсали, наука и научное знание // Заблуждающийся разум. Многообразие вневещного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 330.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

всіх без винятку стадіях свого існування викликав чи не найбільший спротив з боку переважної частини науковців.

Однак можна стверджувати, що нині до спіритизму науковці ставляться відносно спокійно, особливо порівняно з дев'ятнадцятим століттям і початком двадцятого століття. Мало того, його майже не помічають. Переважна більшість людей в наш час про існування спіритизму взагалі не чули.

Але в дев'ятнадцятому столітті і на початку двадцятого століття до дуже модного в той час спіритизму ставились дуже серйозно. Може, навіть надміру серйозно. І це надміру серйозне ставлення до спіритизму стосувалось не тільки людей, далеких від науки, а й тогочасних науковців.

Однак ставлення цих різних категорій людей до спіритизму і в дев'ятнадцятому або на початку двадцятого століття не могло бути і не було рівнозначним. В той час, як люди, далекі від науки, ставились до спіритизму і спіритичних сеансів тоді найчастіше скоріше позитивно, ніж негативно, то переважна більшість науковців ні тоді, ні тепер не могли і не можуть прийняти спіритизм.

Слід підкреслити, що надто вже серйозне ставлення науковців дев'ятнадцятого і початку двадцятого століття до спіритизму, про яке сказано вище, означало тільки серйозне його неприйняття. І це відрізняє тогочасних науковців від сучасних.

Науковці дев'ятнадцятого століття і початку двадцятого століття всіляко намагались спростувати спіритизм, але за допомогою природничонаукових понять, а це нікого з тих людей, хто вірив у спіритизм, не переконувало. Це показує, що до альтернативних форм знання треба ставитись інакше, ніж до науки.

Звісно, і в дев'ятнадцятому та на початку двадцятого століття існували окремі науковці, які захоплювалися спіритизмом і навіть намагались пропагувати (таким був,

зокрема, відомий російський хімік Бутлеров⁹⁰). Однак загалом це мало змінювало загальну картину ставлення науковців до спиритизму.

Спірити завжди виявляли особливу схильність до публічної демонстрації своїх справжніх або гаданих успіхів як науковцям, так і ширшому колу людей. На думку спиритів, такі демонстрації мають переконати всіх.

В цьому послідовники спиритизму дуже подібні до представників сучасної парапсихології, з якими вони мають досить багато спільного. Однак цим вони дуже сильно відрізняються від деяких інших послідовників альтернативних форм знання та відповідних їм вчень, зокрема від представників сучасної магії, які не настільки схильні до демонстрації своїх вмінь.

На людей, далеких від науки, демонстрації спиритів завжди справляли дуже сильне враження. Треба визнати, що найчастіше вони справляють подібне враження і в наш час, коли, здавалось би, внаслідок розвитку науки люди могли б бути і не такими довірливими, як у минулі століття.

Якраз таке враження і потрібне тим, хто займаються спиритизмом. Адже сильне враження від успішної демонстрації завжди переконує звичайних людей, особливо далеких від науки, набагато більше, ніж будь-які логічні доведення чи математичні розрахунки.

Найчастіше спиритизм (викликання духів) використовували для рінорманітних віщувань. Однак в окремих випадках могли практикуватись також і деякі інші способи використання спиритизму.

⁹⁰ Культурный универсализм, наука и всезнучное знание // Заблуждающийся разум: Многообразие всезнучного знания. – Москва: Политгиздт, 1990. – С. 332.

2. 2. 3. Уявлення про аномальні явища

До важливих форм альтернативного щодо науки знання можна віднести також уявлення про існування різних аномальних явищ. Їх доводиться враховувати тому, що такі уявлення про існування аномальних явищ відіграють певну роль в сучасній культурі.

Уявлення про існування аномальних явищ загалом можна поділити на дві нерівномірні частини, а саме: по-перше, уявлення про існування аномальних явищ в природі за межами людського організму; по-друге, уявлення про аномальні явища, пов'язані із самим існуванням людського організму, зокрема з людською психікою.

В першому випадку можна говорити, наприклад, про існування уявлення про «здорові» та «хворі» зони земної поверхні, які нібито утворюють своєрідну сітку, подібну до прийнятої в географії сітки паралелей та меридіанів – пучки геомагнітного випромінювання⁹¹. Вузли та перетини таких пучків нібито повинні створювати якісь геопатогенні зони⁹².

Можна згадати і про те, що, крім феноменів невідомих літаючих об'єктів, уфологи говорять також про «уфопатогенні зони», тобто про такі особливі місцевості, де можуть відбуватись і відбуваються явища, пов'язані з невідомими літаючими об'єктами. Уфологи здебільшого вважають, що такі зони повинні бути аномальними, їх вплив на людей вкрай негативний⁹³.

Крім того, уфологи вивчають також наявні психофізичні особливості спостерігачів цих невідомих літаючих об'єктів⁹⁴. Очевидним є те, що вивчення психофізичних особливостей спостерігачів цих невідомих літаючих об'єктів більше

⁹¹ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 273.

⁹² Там само, С. 273.

⁹³ Там само, С. 266.

⁹⁴ Там само, С. 266.

стосується таких аномальних явищ, які певним чином пов'язані з особливостями існування самого людського організму, зокрема з людською психікою.

Таке уявлення про аномальні явища, коли вони пов'язуються з існуванням самого людського організму, зокрема з людською психікою, більше розвнуте і, відповідно, набагато більше поширене в умовах сучасної цивілізації. Воно зустрічається набагато частіше і, якщо можна так сказати, активніше протистоїть поширеним у суспільстві науковим знанням.

Крім того, уявлення про аномальні явища, які пов'язані з існуванням самого людського організму, зокрема з особливостями людської психіки, часто поширюються і на уявлення про аномальні явища в природі. Причиною цього може бути те, що уявлення про аномальні явища, які пов'язані з існуванням самого людського організму, зокрема з людською психікою, більше, ніж уявлення про аномальні явища в природі, здатні вражати уяву широкого кола людей, особливо уяву тих із них, які далекі від науки.

Зокрема, в цьому аспекті прихильники альтернативних щодо науки вчень говорять про такі паранормальні явища, які нібито ґрунтуються на енерго-інформаційній взаємодії людини з різними об'єктами живої та неживої природи. При цьому вони свідомо чи підсвідомо мають на увазі, що такі паранормальні явища не властиві для звичайного фізичного світу⁹⁵.

В цьому ж розумінні прихильники альтернативних щодо науки вчень говорять також про пси-явища⁹⁶ і фактор «пси»⁹⁷. Ці самі поняття можуть використовуватись також і в інших

⁹⁵ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 195-196.

⁹⁶ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 215.

⁹⁷ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 267.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

альтернативних щодо науки вченнях та формах знання, зокрема і в парапсихології.

Іноді з аномальними явищами ототожнюється таке поняття, як полтергейст. Полтергейстом найчастіше називають явище суто осмисленого переміщення предметів, продукування звуків, запахів. Крім того, полтергейстом називають також матеріалізацію і дематеріалізацію предметів, а також спонтанний психокінез⁹⁸.

Прихильники альтернативних щодо науки вчень говорять про аномальні явища не тільки в межах сучасності. Вони завжди прагнули максимально давати також інтерпретацію відомих для науки, але малозрозумілих для науковців фактів з минулого. Те ж саме можна спостерігати і в наш час.

2. 2. 4. Уфологія

Уфологія як альтернативна щодо науки форма знання у власному значенні цього слова виникла набагато пізніше, ніж інші форми альтернативного знання. По-справжньому про уфологію можна говорити тільки з другої половини двадцятого століття.

Прийнято вважати, що саме після Другої світової війни почали масово спостерігати якісь нібито літаючі об'єкти в повітрі. Почались випадки уявного або справжнього спілкування людей з тими істотами, які знаходилися в цих об'єктах.

Однак така інформація про уфологію є не зовсім точною. Щось подібне до уфології було і в минулому. Наприклад, можна згадати про те, що ще у восьмому столітті в ірландських хроніках були зафіксовані випадки, коли

⁹⁸ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 202-203.

очевидці-автори цих хронік бачили якісь повітряні кораблі, а також людей на них⁹⁹.

Варто звернути увагу на те, що на відміну від багатьох інших, альтернативних щодо науки форм знання, уфологія дуже часто, хоч і не завжди, спирається на зафіксовані очевидцями таких чи подібних подій факти.

В наш час уфологія все ще не втратила свого значення порівняно з першим етапом свого розвитку, який був після закінчення Другої світової війни. Більше того, в чомусь її значення тільки зросло. Особливо серйозно до уфології ставиться уряд Сполучених Штатів Америки.

В різних країнах світу створено справжню мережу дослідних центрів, які повинні серйозно займатись фіксацією та вивченням невідомих і незрозумілих літаючих об'єктів. При цьому найсолідніші з них намагаються з різною мірою успішності застосовувати наукові методи спостереження і дослідження спостережуваних об'єктів.

В наш час у таких дослідних центрах накопичено досить велику за обсягом інформацію про всі подібні об'єкти. Однак проблеми уфології все ще далекі від розв'язання.

Існує також велика кількість літератури, яка спеціалізується на невідомих літаючих об'єктах. Йдеться як про періодичні видання, так і про книги. Весь час з'являються нові твори.

Крім того, уфологічній тематиці присвячують свої сторінки багато інших видань, більшість яких до уфології не мають жодного стосунку. І це не дивно, оскільки така тематика, як уфологія, як правило, викликає інтерес у

⁹⁹ О горожане из Бристоль // Плавание святого Брендана. Средневековые предания о путешествиях, вечных странниках и появлении обитателей иных миров. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002. - С. 217; О корабельном якорю, спущенном с неба на землю // Плавание святого Брендана. Средневековые предания о путешествиях, вечных странниках и появлении обитателей иных миров. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002. - С. 215-216; О том, откуда берется град и гром // Плавание святого Брендана. Средневековые предания о путешествиях, вечных странниках и появлении обитателей иных миров. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002. - С. 218-221.

читачів. Зрозуміло, що інтерес до уфології існує не тільки і не стільки у фахівців.

Окрім феноменів невідомих літаючих об'єктів, уфологи вивчають також психофізичні особливості спостерігачів цих невідомих літаючих об'єктів¹⁰⁰. Крім того, уфологи говорять також про «уфопатогенні зони», тобто місцевості, де відбуваються явища, пов'язані з невідомими літаючими об'єктами. Такі зони вважаються аномальними, їх вплив на людей вкрай негативний¹⁰¹.

Деякі представники релігії можуть займати стосовно тих феноменів, які вивчає уфологія, навіть різкішу позицію, ніж більшість науковців. Наприклад, В. Сіничкін взагалі схильний вважати, що феномени, які вивчає уфологія, є не більше й не менше, як прояви демонічних сил¹⁰².

В наш час до цілком альтернативних щодо науки вчень можна віднести уявлення про інопланетян. За такими уявленнями інопланетяни відвідували і продовжують відвідувати Землю. І саме від інопланетян, згідно з такими уявленнями, і походить уся земна людська цивілізація.

Особливе місце серед уявлень про інопланетян посідає вчення про «палеоконтакти», тобто про нібито існуючі на Землі сліди та матеріальні свідчення того, що інопланетяни неодноразово відвідували Землю в минулому.

2. 3. Квазінауки

Частина форм альтернативних щодо науки знань, а також відповідних їм вчень цілком можуть бути названі квазінауками. Відповідно ті знання, які стосуються цих альтернативних форм та вчень, а також належать до них, можуть, відповідно, вважатись квазінауковими знаннями.

¹⁰⁰ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 266.

¹⁰¹ Там само, С. 266.

¹⁰² Сіничкін В. Мир теней. Православная церковь о загадочных явлениях. – Донецк: Сталкер, 2000. – С. 21.

Мається на увазі істотна схожість таких альтернативних щодо науки форм знання та знання наукового. Але одночасно, з іншого боку, такою назвою також підкреслюється суттєва відмінність альтернативних знань від офіційної (тобто загальноновизнаної) науки.

До таких квазінаукових форм знання можуть бути віднесені насамперед такі дуже відомі широкому колу людей форми альтернативних знань, як астрологія та алхімія. Для астрології та алхімії завжди були характерні очевидне тяжіння до систематичності і яесь раціональне зерно, яке, проте, у більшості науковців завжди викликало (та й в наш час викликає) великі сумніви.

Завжди, з того часу, як виникла наука, існувала значна кількість людей, яка щиро вважала астрологію наукою. Соціологічні опитування свідчать, що більше ніж 52 відсотки наших сучасників вважають астрологію наукою¹⁰³.

Для того, щоб займатись астрологією, справді потрібно засвоїти досить велику кількість знань. Зокрема, астрологи повинні отримати знання про сузір'я, про їх видимі обриси на зоряному небі, про окремі зірки, а також про видимий рух сонця по небу і вміти зробити його трансполяцію на карту зоряного неба.

Крім того, особливістю астрології є те, що справжні (а таких у нас майже немає) астрологи повинні проводити досить складні математичні обчислення. Це взагалі виділяє астрологію серед усіх інших існуючих форм альтернативного щодо науки знання і хоча б суто зовнішньо наближає її до наукового знання.

Звертає на себе увагу очевидна тенденція існування квазінаукових знань. Чим традиційнішим є таке квазінаукове

¹⁰³ Карпов А. О. Феномен істотного познання в психосоціальному виміренні // Філософские науки, 2003. - № 10. - С. 5.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

знання, тим частіше, як правило, виявляються тенденції його систематизації та хоча б суто зовнішньої раціоналізованості.

Винятком у цьому аспекті можна вважати парапсихологію. Парапсихологія, будучи дуже молодою формою альтернативних знань порівняно з іншими, давно існуючими формами, теж досить систематизована і раціоналізована, хоч і менше, ніж, наприклад, астрологія та алхімія.

Френологія та графологія, які в наш час відомі набагато менше, ніж астрологія та алхімія, також дуже систематизовані та раціоналізовані, але вони старші від парапсихології. На основі графології в двадцятому столітті навіть виникла справжня наука, яка, щоправда вивчає зовсім інші питання.

В середні віки, та й в Новий час також було загальноприйнято говорити про комплекс «герметичних наук»¹⁰⁴. Хоч загалом така назва ніколи не могла виправдовувати і не виправдовувала себе, але з самої цієї назви видно, що герметика сприймалась насамперед як сукупність знань.

Крім того, навіть назва «герметичні науки» свідчить також про те, наскільки серйозно ставилися в минулому до герменевтичних знань. Те, що більшість наших сучасників безумовно відмовляє герметиці у праві називатись наукою, а послідовникам герметики – в праві називатись науковцями, є свідченням процесів маргіналізації альтернативних щодо науки форм знання, а також відповідних їм вчень, процесів, які в наш час зайшли дуже далеко з часів середньовіччя та початку Нового часу.

Квазінауками є ті форми альтернативного знання, які ми розглядаємо у цьому розділі, але називати їх варто так не у

¹⁰⁴ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінськ: Інтерпрессервіс; Книжковий Дом, 2002. - С. 208.

всіх випадках. Власне, таку назву можна вважати їх характеристикою виключно в наш час, коли вони дійсно протистоять справжнім наукам.

У давноминулі ж часи і навіть в епоху середніх віків ці форми знання, а також відповідні їм вчення навряд чи варто характеризувати як квазінауки. Тоді ще реально існував синкретичний пізнавальний комплекс, в якому розглядувані нами форми знання відігравали досить важливу, а іноді навіть вирішальну роль в процесах нагромадження знань.

2. 3. 1. Алхімія

Одним з найвідоміших прикладів альтернативних щодо науки знань може вважатись алхімія, яку деякі дослідники називають також хемокультизмом¹⁰⁵. На альтернативність алхімії щодо науки та наукового знання вказує навіть сама назва алхімії, яка в сучасній західній (європейській) культурі за своєю суттю не може сприйматись інакше, як пряме протиставлення її хімії - одній з найважливіших галузей сучасних природничих наук.

Разом з тим варто також згадати і про фактичну відсутність суб'єктивного протистояння алхіміків науковцям (що істотно відрізняє алхімію від переважної більшості інших альтернативних форм знання), тобто про те, що самі алхіміки ніколи не прагнули по-справжньому протиставляти себе і все своє алхімічне вчення науці та науковцям, на що мало звертає увагу більшість сучасних дослідників. Інакше кажучи, слід особливо підкреслити, що, у всякому випадку, в наш час не стільки алхімія намагається протиставляти себе науковим знанням, скільки наука дуже категорично протиставляє себе алхімії, притому протиставляє себе алхімії не менше, ніж усім тим альтернативним щодо науки формам

¹⁰⁵ Рабинович В. Л. Алхимический миф и замыслы собора Парижской богородицы: (К проблеме сопоставления) // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. - Москва: Политгиздат, 1990. - С. 101.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

знання, представники яких суб'єктивно завжди прагнули протиставляти себе і свої вчення науці та науковим знанням.

Проте, з іншого боку, так само загальновідомо, що і сучасна хімія як галузь наукового знання, і алхімія виникли практично одночасно, по суті, з єдиного кореня, яким може вважатися спільний пізнавальний комплекс алхімічно-хімічних знань, який існував у стародавні часи. І розділились на алхімію як форму альтернативного щодо науки знання, з одного боку, та хімію як галузь науки, з іншого боку, ці форми знання історично зовсім недавно – остаточно це відбулось тільки у вісімнадцятому столітті в країнах Західної Європи.

Крім того, очевидно, що деякий (а в багатьох випадках досить значний) зв'язок і взаємовплив між алхімією і хімією продовжував спостерігатись навіть і в наступні століття після такого поділу на хімію та алхімію. І в існуванні такого зв'язку і взаємовпливу між хімією, з одного боку, та алхімією, з іншого боку, загалом немає нічого дивного, оскільки навіть остаточної поділ хімії та алхімії на дві зовсім різні форми знання не створив і не міг створити відразу ж нездоланий бар'єр між ними в суспільстві.

Алхімія як особлива форма знання не тільки виникла одночасно з хімією. Не варто забувати також і про те, що хімія в той час, коли ще існував названий вище єдиний пізнавальний комплекс алхімічно-хімічних знань, могла бути тільки однією з багатьох його допоміжних частин, а також одним з багатьох (і то навіть не найважливішим) наслідків цього єдиного алхімічно-хімічного пізнавального комплексу як альтернативної щодо сучасної науки форми знання і дуже важливої для тогочасного суспільства форми епістемологічної практики.

З часом, однак, хімія як галузь науки остаточно змогла виділитися із цього пізнавального комплексу в окрему галузь

знання, а потім і в окрему науку. Слід особливо підкреслити, що весь цей процес виділення хімії в окрему галузь наукового знання тривав протягом усієї історії середніх віків, будучи важливою складовою частиною середньовічної культури, і зміг завершитись він тільки в Новий час.

Дуже істотним для нашої теми є також те, що діяльність алхіміків продовжувала серйозно впливати на весь розвиток хімії як галузі науки протягом дуже довгого періоду часу. Можна навіть без особливих перебільшень стверджувати, що фактично всі основи хімії як галузі науки були свого часу створені насамперед представниками алхімії, які діяли у цьому напрямі в деяких випадках цілком свідомо, а найчастіше взагалі несвідомо або ж взагалі випадково.

В цьому немає загалом нічого дивного, оскільки упродовж досить довгого періоду часу хімією займались практично ті ж самі люди, основною сферою діяльності яких була насамперед алхімія як форма альтернативного знання, яка викликала і у них, так само, як і у всьому тогочасному суспільстві, набагато більший інтерес, ніж здатна була в той час викликати хімія як галузь науки. Хімія сама по собі, таким чином, довгий час могла цікавити цих дослідників лише настільки, наскільки знання з хімії були їм потрібні для успішного проведення ними різноманітних алхімічних вправ та дослідів, і аж ніяк не більше.

І тільки в останні два століття (протягом дев'ятнадцятого і двадцятого століть) вже представники хімічної науки самі змогли створити і почали активно застосовувати в процесі досліджень свої власні, суто хімічні, епістемологічні методи, які з того часу істотно відрізняються від пізнавальних методів алхіміків і які здебільшого не можуть застосовуватися цими останніми в їхніх практичних діях у буквальному вигляді. Тому фактично тільки з часу

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

створення суто хімічних пізнавальних методів стало можливим фахівцям із гносеології та філософії науки чітко розрізняти хімію, з одного боку, та алхімію, з іншого боку, як дві зовсім різні і навіть багато в чому несумісні форми знання.

Таким чином, на прикладі історії виникнення науки хімії з алхімії чи, точніше, з початково єдиного алхімічно-хімічного пізнавального комплексу можна наочно бачити також процес маргіналізації альтернативних щодо науки форм знання (мається на увазі маргіналізація алхімії). Можна навіть, із деякими застереженнями, стверджувати, що сам процес виникнення хімії як галузі наукового знання в Європейській культурі значною мірою був процесом одночасної маргіналізації алхімії, тобто процесом витіснення її з центру культури на її узбіччя.

Разом з астрологією алхімія в наш час належить до найчіткіше упорядкованих систем серед альтернативних щодо науки форм знання. Цілком можна говорити навіть про значну наукоподібність таких форм знання, як алхімія, тобто про майже цілковиту подібність їх до наукового знання.

В даному випадку йдеться не тільки про якусь суто зовнішню подібність алхімії до наукового знання, хоч і про цю подібність також варто було б тут згадати, говорячи про алхімію. У випадку алхімії дійсно має місце її до певної міри внутрішня спорідненість із справжніми галузями наукового знання.

Тобто йдеться про наявність в алхімії системи досить чітких правил і процедур, яких алхіміки обов'язково змушені дотримуватись. Ці обов'язкові правила і процедури алхімії в деяких випадках своєю строгістю можуть наближатись до тих правил і процедур, які існують і обов'язково застосовуються в системі наукового знання.

Таким чином, принципова відмінність між алхімією як формою альтернативного щодо науки знання, з одного боку, і хімією як однією з галузей наукового знання, з іншого боку, полягає не у відсутності в алхімії правил і процедур. Якраз такі правила і процедури алхімії існують.

Власне, фактично принципова відмінність між алхімією та науковими знаннями полягає майже включно в меті, яку ставили і продовжують ставити перед собою алхіміки. Адже алхімія в буквальному її вигляді не може вважатись наукою по-справжньому насамперед з тієї причини, що алхіміки завжди ставили перед собою якусь нереалістичну мету, яку практично (і навіть суто теоретично) просто неможливо досягти за допомогою будь-яких відомих науковцям пізнавальних методів і процедур.

Отже, саме мета, яку ставлять перед собою алхіміки, в наш час продовжує відділяти алхімію від хімії як галузі науки, що більше, саме постановка нереалістичної мети відділяє алхімію не тільки від хімії, але й від усіх інших справжніх наук, зближуючи її одночасно з фантастикою.

Якби алхіміки не прагнули ставити перед собою якусь нереалістичну мету (як, наприклад, отримання еліксиру безсмертя або філософського каменю, що деякі дослідники визначають як алхімічний міф¹⁰⁶), то алхімія, мабуть, загалом могла б, за певних умов, досягти статусу науки. Однак, говорячи так про нереалізовані можливості перетворення алхімії в науку, разом з тим, варто при цьому підкреслити, що в такому разі алхімія вже не була б алхімією, а стала б чимось зовсім іншим.

З причини деякої зовнішньої і навіть частково внутрішньої спорідненості алхімії зі стандартною (офіційною) наукою, а також деякої зовнішньої і навіть

¹⁰⁶ Рабинович В. Л. Алхимический миф и химеры собора Парижской богоматери: (К проблеме сопоставления) // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Полиграфит, 1990. С. 100-101.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

частково внутрішньої спорідненості методів алхімії з методами, які застосовуються в стандартній науці, для того, щоб серйозно займатись алхімією, завжди потрібно було засвоїти досить велику кількість різноманітних знань, причому знань з дуже різних галузей, а не тільки суто алхімічних знань.

До речі, саме така потреба у великій кількості різноманітних знань також була однією (і навіть не останньою) з тих причин, чому алхіміки так довго і так істотно змогли впливати на розвиток хімії як галузі наукового знання. Зрозуміло, що ці знання алхіміків не могли не впливати позитивно на розвиток науки взагалі в ті часи, коли алхімічні знання ще не були остаточно маргіналізовані.

Слід визнати, що дійсна кількість таких знань, які вважаються потрібними для занять справжньою алхімією, може бути загалом навіть набагато більшою, ніж та кількість знань, яка вважається цілком достатньою для переважної більшості пересічних представників хімії як однієї зі стандартних (офіційних) галузей наукового знання чи вважається потрібною для інших пересічних представників офіційної науки.

Все це свідчить також про те, що було б дуже неправильно намагатись розрізнити наукові і ненаукові знання за якоюсь кількісною ознакою. Разом з тим це свідчить також про те, що тим більше неправильним було б намагатись зображувати представників альтернативних щодо науки форм знання якимись неосвіченими чи малоосвіченими (а тим більше недорозвинутими) людьми і прагнути пояснювати, за допомогою подібних міркувань, поширеність та живучість альтернативних форм знання або в наш час, або ж колись в минулому.

Однак саме такий погляд на поширеність і живучість альтернативних форм знання був дуже модним протягом

двох попередніх століть. Зустрічається він (навіть досить часто) і в наш час. Зрозуміло, що пояснювати існування поширеності і надзвичайної живучості альтернативних форм знання, зокрема і в наш час, виходячи з таких міркувань, зовсім не важко – для такої позиції не потрібно навіть проводити ніяких досліджень і, тим більше, вивчати посправжньому саме явище альтернативного щодо науки знання. Не менш помилковою є спроба оголосити алхімію таким собі своєрідним «пережитком» минулого. Навіть ті дослідники, які ставляться до алхімії скептично, підкреслюють її сучасну життєздатність¹⁰⁷.

Відомо, що алхімія виникла і остаточно сформувалася в свого часу як галузь знання під вирішальним впливом герметики¹⁰⁸, що виникла в Стародавньому Єгипті в період пізньої античності. Досить часто саме виникнення алхімії пов'язують з одночасним явищем занепаду еліністичної культури¹⁰⁹.

Основним завданням, яке ставили перед собою стародавні та середньовічні алхіміки, вважалось перетворення неблагородних металів, наприклад заліза або свинцю, в золото (досягти трансмутації металів¹¹⁰). Для цього алхіміки вважали потрібним створити універсальний засіб, що його, як правило, прийнято називати філософським каменем¹¹¹. Крім того, алхіміки намагались також знайти або винайти універсальний засіб проти всіх хвороб і смерті – еліксир життя. Насамперед цей еліксир повинен був

¹⁰⁷ Рабинович В. Л. Алхимический миф и химеры собора Парижской богоматери: (К проблеме сопоставления) // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 115.

¹⁰⁸ Езотеризм: Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 61.

¹⁰⁹ Словарь античности. – Москва: Прогресс, 1989. – С. 26.

¹¹⁰ Рабинович В. Л. Алхимический миф и химеры собора Парижской богоматери (К проблеме сопоставления) // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 101.

¹¹¹ Словарь античности. – Москва: Прогресс, 1989. – С. 26; Езотеризм: Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 61.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

подарувати своєму власникові вічну молодість і саме в такий спосіб забезпечити його здоров'я та вічне існування.

Здавна для дієвості застосування алхімічних методів найчастіше вважалося необхідним сприятливе розташування небесних тіл¹¹², насамперед деяких із планет, що спостерігалися астрологами. Тобто в цій обставині помітний також очевидний зв'язок між методами, які застосовували алхіміки, з одного боку, та астрологією як однією з форм альтернативного знання, з іншого боку.

Вважається також, що у виникненні нехімічного вчення певну роль відігравала філософія. Зокрема, підкреслюють певну роль вчення Аристотеля, а також пізньоантичних неопіфагореїзму і неоплатонізму¹¹³. Всі ці філософські вчення були поєднані з різними східними вченнями.

Алхімія в середні віки формувалась і розвивалась також під значним впливом гностиків. Особливо великим був вплив на розвиток нехімічного вчення тієї секти гностиків, які вважалися послідовниками вчень гностика Василіда. Середньовічні, а потім і сучасні алхіміки, зокрема, запозичили у пізньоантичних василідіан образ змієподібного та півнеподібного демона Абраксаса, ім'я якого, за вченням Василіда, якщо його записати за допомогою грецьких букв, повинно було становити суму цифрових значень в триста шістьдесят п'ять – число днів року, а також число астральних сфер¹¹⁴. Звертають увагу також на запозичений алхіміками у гностиків образ змія Уробороса¹¹⁵.

В деяких випадках алхімія може підпорядковуватись іншим альтернативним щодо науки вченням. Разом з тим,

¹¹² Словарь античности. – Москва: Прогресс, 1989. – С.61.

¹¹³ Рабинович В. Л. Алхимический миф и химеры собора Парижской богоматери: (К проблеме сопоставления) // Заблуждающийся разум: Многообразие высвеченного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 107.

¹¹⁴ Энциклопедия мистицизма. – Санкт-Петербург: Литера, 1996. – С.5.

¹¹⁵ Рабинович В. Л. Алхимический миф и химеры собора Парижской богоматери: (К проблеме сопоставления) // Заблуждающийся разум: Многообразие высвеченного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 107-108.

слід визнати, що дуже рідко ті, хто активно займаються алхімією, є послідовниками антихристиянських, а тим більше прямо сатанинських вчень, хоч окремі дослідники і підкреслюють її певну близькість до чорної магії¹¹⁶.

Алхімія надзвичайно живуча. На межі дев'ятнадцятого і двадцятого століть переважна більшість науковців, які досліджували тоді алхімію, були впевнені, що вона є справою минулого і тому до неї не варто ставитись серйозно, оскільки алхімія зі значним поширенням освіти і рівня культури загалом повинна швидко зникнути. Однак досвід наступних десятиліть досить переконливо свідчить, що вони дуже помилялися щодо живучості алхімії. Інтерес до алхімії хоч дещо і зменшився у двадцятому столітті порівняно з минулими століттями, однак не тільки не згас остаточно, а й, навпаки, тільки істотно зріс порівняно з попереднім періодом розвитку європейської культури. Переважна більшість прихильників так званих окультних наук у двадцятому столітті пробували займатись алхімічними дослідженнями¹¹⁷.

Інтерес до алхімії не зник остаточно і в наш час. Значна частина сучасних прихильників окультизму та інших езотеричних вчень продовжує займатись алхімією і на початку третього тисячоліття, хоч, звісно, без будь-якого видимого успіху. Крім того, алхімія продовжує викликати інтерес і у досить широкого кола людей.

2.3.2. Астрологія

Астрологію можна розглядати в як одну з найвідоміших у наш час альтернативних форм знання. Потрібно завжди пам'ятати, що загалом астрологія завжди була одним з

¹¹⁶ Рабинович В. Л. Алхимический миф и хамеры собора Парижской Богоматери (К проблеме сопоставления) // Заблуждающийся разум. Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 106.

¹¹⁷ Езотеризм: Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 61.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

найвідоміших різновидів мантики (віщування)¹¹⁸. Однак деякі значні особливості астрології завжди (навіть коли мова йде про античний період) змушували розглядати її окремо від усіх інших форм мантики, виділяючи при цьому в окрему галузь ненаукових та позанаукових знань.

Астрологія відрізняється від переважної більшості інших форм альтернативного знання насамперед деякими специфічними особливостями своєї історії. Справа в тому, що історія астрології не тільки є настільки давньою, що ніхто із справжніх дослідників історії культури серйозно ніколи навіть не брався і не береться в наш час відповісти на питання, коли саме виникла астрологія, але й дуже суперечлива за своєю сутністю.

Навіть в історії астрології можливо чітко простежити її досить істотні відмінності від інших альтернативних форм знання. Зокрема, можна згадати про те, що, на відміну від переважної більшості альтернативних щодо науки форм знання, астрологія ще з найдавніших часів сприймалася значною кількістю людей не тільки позитивно.

Досить поширеним з найдавніших часів було також і негативне ставлення значної частини людей (і не тільки інтелектуалів) до астрології, а також до тих методів, які застосовуються в астрології. Причому це все цілком можна говорити не тільки про ставлення до астрології в Новий час або в наші дні, але й про ставлення до астрології у найдавніші відомі історикам часи писемної історії.

Наприклад, добре відомо, що вже наприкінці періоду античності, зокрема під час виникнення і першого етапу існування Римської імперії, значна частина філософів, як у тогочасній Греції, так і в тогочасному Римі, зокрема представників стоїчної філософії, повинна була в своїх

¹¹⁸ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінськ: Інтерпрессервіс; Книжаний Дом, 2002. – С. 76.

творах спеціально виправдовувати астрологічні прогнози і обґрунтовувати астрологію, оскільки ці філософи були її прихильниками, настільки сильною була в той час критика на адресу астрології, а також на адресу дієвості будь-яких астрологічних прогнозів. Спроби обґрунтування астрології у стоїчній філософії можна вважати досить показовими прикладами філософського обґрунтування альтернативних щодо науки форм знання.

Однак водночас очевидна більшість людей завжди ставились і зараз продовжують ставитись до астрології тільки позитивно або ж настільки поблажливо, що вони навіть не допускають ніякої можливості її серйозної критики. Звісно, доводиться враховувати, що в наш час кількість таких людей, які позитивно ставляться до астрології, повинна бути дещо меншою, ніж це було в античності або ж в середні віки.

Проте слід враховувати також те, що і в наш час всі опитування людей, попри всі недавні сподівання прихильників науки та наукових знань на поступове відмирання забобонів (а більшість науковців вбачають в астрології тільки забобони), показують переважно позитивне ставлення широкого загалу людей до астрології. Більшість опитуваних (понад 52 відсотки наших сучасників) навіть схильні вважати астрологію наукою¹¹⁹.

В цьому аспекті астрологію можна порівняти тільки з мантикою (віщуванням), особливою частиною якої астрологія, власне, завжди й була. Фактично є всі підстави стверджувати, що до астрології, так само, як і до багатьох інших різновидів мантики, ставлення широкого загалу людей, порівняно з античністю, в наш час змінилося не так уже й сильно.

¹¹⁹ Карпов А. О. Феномен научного познання в психосоціальному виміренні // Філософские науки. - 2003. - № 10. - С. 5.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Отже, на початку третього тисячоліття в умовах сучасної культури віра в астрологію не зникла, як на те сподівався багато хто з науковців ще в зовсім недавньому минулому. Цим астрологія змогла підтвердити свою особливу живучість, що дозволяє досить впевнено говорити також про всі можливості її існування в найближчому майбутньому.

Як відомо, астрологія як форма знання виникла одночасно з астрономією, яка тоді була тільки допоміжною частиною астрології. Фактично астрономія почала виділятися в Стародавній Греції наприкінці античного періоду зі спільного комплексу астрологічно-астрономічних знань, які були в свій час запозичені стародавніми греками з різних культур Стародавнього Близького Сходу, зокрема з набагато стародавнішої (а довгий час - і набагато розвинутішої), ніж давньогрецька культура, шумеро-вавилонської культури.

З часом, однак, астрономія змогла виділитись в окрему галузь знання, а потім - і в окрему наукову галузь. Але потрібно підкреслити, що цей процес виділення астрономії зі спільного комплексу астрологічно-астрономічних знань тривав досить довго і зайняв, фактично, всю історію античності та середніх віків і завершився тільки в Новий час. На цьому прикладі історії виникнення астрономії як галузі науки зі спершу єдиного комплексу астрологічно-астрономічних знань можна бачити процес маргіналізації (якщо мова про астрологію) альтернативних щодо науки форм знання.

Серед різних сучасних альтернативних щодо науки форм знання астрологія, разом з алхімією, безперечно, належить до системно найупорядкованіших з-поміж усіх існуючих альтернативних щодо науки форм знання. Загалом можна також говорити навіть про дуже значну наукоподібність астрології в буквальному значенні цього

слова, так само, як це можна говорити і про алхімію як форму альтернативного знання.

З цієї причини для того, щоб можна було серйозно займатись астрологією, потрібно по-справжньому засвоїти досить велику кількість інформації. Зокрема, ті, хто хоче займатись астрологією, повинні отримати правильні знання про основні сузір'я Зодіаку, про їх видимі обриси на зоряному небі, про більшість найкраще видимих із Землі зірок і планет, а також про видимий рух сонця по небу¹²⁰ і вміти зробити його транспोजцію на карту зоряного неба. Крім того, особливістю астрології є те, що справжні (а таких у нас майже немає) астрологи для своїх прогнозів повинні проводити досить складні математичні обчислення. Така необхідність у математичних обчисленнях для правильних астрологічних прогнозів взагалі виділяє астрологію серед усіх інших існуючих форм знання, яке є альтернативним щодо науки, і хоча б суто зовнішньо наближає її до справжнього наукового знання.

Однак у дослідників-науковців завжди викликає сумніви те, яким способом все вищесказане може використовуватись у звичайній практиці астрологічних віщувань, а також те, яким способом ця практика обґрунтовує астрологічну теорію. Саме все це, і насамперед звичайна практика астрологічних прогнозів, не можуть не викликати у науковців сумнівів у справжній раціональності астрології¹²¹.

Загалом же в наш час не мають великого значення ті відмінності, які існують між системами астрології, що склалися колись у різних народів, оскільки всі системи астрології завжди і у всіх випадках ґрунтувались на уявленні про існування вирішального впливу зірок та цілих сузір'їв, а

¹²⁰ Пружинин Б. И. «Звезды не лгут», или Астрология глазами методолога // Заблуждающийся разум. Многообразные аспекты научного знания. – Москва: Политгиздат, 1990. С. 119-120.

¹²¹ Там само, С. 119.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

також їх розташування на небі, на долю як окремої людини, так і великих груп людей. З цієї причини всі астрологи, до яких би народів і цивілізацій вони не належали і в які б часи вони не жили, повинні були постійно спостерігати за небесними тілами та їх розташуванням на небі.

Як було вже сказано вище, деякі з філософів, зокрема античні стоїки, намагалися дати обґрунтування астрології у своїх філософських вченнях. Однак переважна більшість інших філософів у всі часи ставились негативно або скептично до віри в астрологію, так само, як і до віри в мантику (віщування) загалом. Разом з тим деяка частина філософів у всі часи ставились до астрології та мантики вибірково. Починаючи з Фалеса, вже перші з філософів повинні були майже постійно споглядати зоряне небо або для того, щоб самостійно робити порівняно успішні астрологічні прогнози, або для того, щоб спростовувати астрологію. Для цього дехто з філософів навіть не лінувався періодично підійматись на гірські вершини, що було зафіксовано в різних писемних джерелах античності. Можливо, саме з подібних спостережень філософів та інших мудреців за зоряним небом у стародавніх народів виникло уявлення про гори як символ мудрості.

Віщування в астрології можуть бути досить різноманітними за своїм характером. Прийнято вважати, що віщування в астрології і, відповідно, типові астрологічні прогнози можна робити насамперед за допомогою знаків Зодіаку, а також за допомогою кутових нахилів планет («спектрів»), за допомогою секторів гороскопа (за «житлами» небесних тіл, насамперед планет), а також за допомогою акцендентів градусів зодіакальних знаків¹²².

¹²² Езотеризм. Енциклопедія. – Мінск: Інтерпрессервіс; Книжний Дом, 2002. – С. 565.

Астрологія завжди була тісно пов'язана з іншими альтернативними щодо науки формами знання. Так, зокрема, в наш час прийнято вважати, що так звані Великі Аркани в картах Таро можуть, поряд з іншими можливими інтерпретаціями, пояснюватись також астрологічно¹²³.

Розвиток і долю як реальних історичних, так і вигаданих цивілізацій у багатьох альтернативних вченнях дуже часто схильні пов'язувати також із деякими широкими астрологічними знаками. Наприклад, найвідоміший історикам період розвитку цивілізації – від 150 року до Різдва Христового і до 2000 року – у багатьох альтернативних вченнях проголошується епохою сузір'я Риби¹²⁴.

До астрології за своїм походженням може мати певний стосунок і досить поширене вчення про щасливі та нещасливі числа, яке також є альтернативним щодо науки. В астрології, зокрема, вчення про щасливі та нещасливі числа набув форми уявлення про щасливі (сприятливі) та нещасливі (несприятливі) дні для окремих людей, насамперед для тих із них, які народились під тим чи тим знаком Зодіаку.

В сучасних уявленнях про дорогоцінне каміння також знайшли відображення деякі форми знання, альтернативні щодо науки. Зокрема, можна згадати уявлення про знаки Зодіаку, що очевидно походить з астрології, з якими дуже часто схильні пов'язувати різні якості та властивості окремих різновидів дорогоцінного каміння, а також уявлення про щасливі і нещасливі числа, які пов'язані з різновидами дорогоцінного каміння, що також має в даному випадку пряме відношення до астрології.

Астрологію неодноразово намагались узгоджувати з офіційною наукою свого часу. В період Ренесансу така спроба узгодження астрології з офіційною тогочасною

¹²³ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінськ: Інтерпрессервіс; Книжковий Дом, 2002. – С. 815.

¹²⁴ Стефанов А. М. Толковий словарь по эзотерике, оккультизму и психологии. – Москва, 1997. – С. 222.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

наукою набула форми спроби синтезу філософського вчення Платона і неоплатоніків, з одного боку, з християнством, з іншого боку, а також з астрологічними теоріями, з третього боку. Одним з перших на той час таку спробу намагався зробити Марсіліо Фічіно, який очолював в п'ятнадцятому столітті відому «Платонівську» академію у Флоренції¹²⁵. На думку Марсіліо Фічіно, досконалість у підмісячному (тобто земному) світі можлива тільки внаслідок вирішального впливу небесних тіл. Кожна річ, за його переконанням, «заряджена» небесною енергією, яка йде від цих небесних тіл. Так, наприклад, серед тварин вовк повинен бути під впливом планети Марс, лев – під впливом Сонця; серед рослин властивості м'яти пояснюються Фічіно впливом сонця і планети Юпітер. Душі людей, які прагнуть до досконалості, на його думку, знаходяться під впливом планети Юпітер; душі людей, які прагнуть до споглядання, перебувають під впливом планети Сатурн¹²⁶. Марсіліо Фічіно визначав астрологію як природну магію і, хоч, з одного боку, у своїх філософських творах стверджував, що зірки хоча щось і означають, але нічого не створюють, все ж, з іншого боку, займався дуже часто створенням гороскопів і попереджав друзів про сприятливі та несприятливі для них дні¹²⁷.

Потрібно згадати також іншого видатного представника доби Ренесансу, Джованні Піко делла Мірандола, який у своїх відомих «Дев'ятста тезах» намагався створити єдине монотеїстичне релігійно-філософське синтетичне вчення. Піко делла Мірандола намагався при цьому поєднати християнство, філософське вчення Платона і Аристотеля, неоплатонізм, зороастризм, герметизм, іудаїзм, а також іслам

¹²⁵ Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. – Москва: Мысль, 1978. – С. 318-319.

¹²⁶ Там само, С. 322-323.

¹²⁷ Там само, С. 331.

з кабалістичним вченням, яке він вважав не тільки вченням про числа, але одночасно також і магією та астрологією¹²⁸.

Сучасні науковці можуть по-різному ставитись до астрології. Так, 1975 року в Сполучених Штатах Америки була опублікована заява 186 провідних американських науковців, 18 з яких були нобелівськими лауреатами, про принципово ненауковий характер астрологічних прогнозів. Однак через три роки відомий австрійсько-американський фахівець з філософії науки Пол Фейерабенд видав книгу, в якій категорично стверджував, що будь-які протиставлення астрології, з одного боку, і офіційної науки, з іншого боку, ґрунтуються на дуже сумнівній методологічній основі¹²⁹.

Астрологія чи не найбільше з усіх форм альтернативного щодо науки знання змогла вплинути на весь розвиток науки і наукового знання. І справа не обмежилась одним тільки широковідомим впливом на розвиток астрономії як галузі науки, про що вже було сказано вище. Наслідки значного впливу астрології дуже помітні в наш час також і в багатьох інших галузях науки, наприклад у багатьох галузях математики, зокрема в геометрії, а також у сучасній географії і картографії.

Справа в тому, що саме астрологи Стародавнього Сходу, насамперед шумеро-вавилонські астрологи (а дещо пізніше також астрологи з інших частин Стародавньої Месопотамії), вперше почали складати справжні карти. Спочатку такими справжніми картами були одні тільки карти зоряного неба. В той час у Стародавній Месопотамії, зокрема у Вавилоні як найбільшому і найвизначнішому інтелектуальному центрі цієї країни, використовувалася шістьдесяткова математична система обчислення та запису

¹²⁸ Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. – Москва: Мысль, 1978. – С. 344-345.

¹²⁹ Пружинин Б. И. „Звезды не лгут“, или Астрология глазами методолога // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политгиздат, 1990. – С. 117.

чисел. Тому саме цю шістьдесяткову математичну систему обчислення, як найзрозумілішу для більшості вавилонян, спочатку вавилонські (халдейські, як їх було прийнято називати в пізній античності), а потім і всі інші астрологи (зокрема також і в Стародавній Греції та Стародавньому Римі) почали застосовувати у своїх картах зоряного неба. Пізніше цю математичну систему обчислення почали застосовувати поряд із звичнішою для європейців десятковою системою обчислення в деяких галузях математики, зокрема при вимірюванні кіл та кутів, а також при створенні карт, зокрема й географічних. Крім того, цю ж систему застосовують також і в найпоширеніших системах координат.

2. 3. 3. Графологія

Вище вже говорилося про ті принципові зміни, які постійно відбуваються у різних сферах знання. В цьому сенсі особливо помітно, як у наш час змінилося, особливо порівняно з дев'ятнадцятим століттям і початком двадцятого століття, ставлення суспільства до графології як до однієї з відомих галузей знання.

Упродовж першої половини двадцятого століття зміни щодо самого поняття «графологія» відбувались таким чином, що навіть сам термін «графологія», який раніше, протягом дев'ятнадцятого століття і на початку двадцятого століття, міг застосовуватись тільки до однієї з існуючих у той час альтернативних щодо науки форм знання, яку тоді можна було характеризувати тільки як одну з типових квазінаук, в наш час цілком офіційно може використовуватися стосовно двох зовсім різних форм знання – як визнаної галузі наукових знань, з одного боку, так і форми ненаукових (квазінаукових) знань, з іншого боку, кожна з яких існує цілком самостійно.

Історія графології взагалі може вважатись одним з небагатьох таких випадків кардинальних змін у статусі знання, коли в типових для Новітньої історії умовах жорсткого протистояння офіційної науки усім іншим (крім наукового знання) різновидам та формам знання змогла не тільки виникнути і успішно розвинути, але і бути визнаною офіційно як наукова ціла галузь знання, яка є однаковою за назвою із своєрідним її аналогом серед тих форм знання, які, поза всяким сумнівом, є альтернативними щодо науки. Це істотно відрізняє історію існування графології від історій існування всіх інших квазінаук минулого, які упродовж дев'ятнадцятого століття не менше від графології також претендували на статус наукового знання.

Внаслідок згаданих вище істотних змін у природі знання поряд із тією графологією, яка була особливо популярна протягом дев'ятнадцятого та на початку двадцятого століття і яка ставила собі на меті не тільки визначення характеру людини, а й всієї долі цієї людини (тобто була однією з багатьох форм тогочасної мантики) за особливостями її почерку і використовувала при цьому дуже сумнівні з погляду науки методи та міркування, протягом двадцятого століття виникла зовсім інша графологія, що у наші дні усіма визнається як галузь справжніх наукових знань.

В наш час графологія як галузь науки має найбільше практичне значення насамперед для різних розділів криміналістичної науки. Зокрема, представниками сучасної криміналістичної науки можуть широко застосовуватись методи почеркознавчого, тобто, інакше кажучи, графологічного аналізу в різних випадках досудової або ж судової експертизи¹³⁰. Крім застосування в криміналістиці, графологічні методи мають дуже велике значення також для

¹³⁰ Див., наприклад: Салтєвський М. В. Криміналістика, т. 2. – Харків: Консум, 2001. - С. 243.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

деяких інших із сучасних наук, в тому числі для багатьох галузей історичних досліджень.

Причиною таких істотних змін було те, що прихильники графології як альтернативної форми знання досить часто намагались використовувати дійсні відмінності, які існують у почерках. Ці ж самі відмінності в почерках були помічені, зрештою, і справжніми науковцями, що й дало можливість створити справжню галузь наукового знання.

Однак навіть після створення графології як галузі науки, на початку двадцять першого століття графологія зберігає значною мірою значення і як альтернативна форма знання. Однак така графологія вже має набагато менше значення, ніж у минулому, зокрема набагато менше значення, ніж у дев'ятнадцятому столітті, коли ще не існувало графології як галузі наукового знання, а була тільки графологія як форма альтернативного знання.

Прихильники різноманітних альтернативних знань і вчень у наші дні всіма можливими способами намагаються відродити значення графології як альтернативної щодо науки форми знання. Зокрема, вони намагаються продовжувати використовувати графологію як форму віщування. Таке прагнення можна досить легко пояснити тим, що їм не хотілось би втрачати хоч якісь права на таку відому форму знання.

2. 3. 4. Френологія

Френологія і в наш час залишається дуже своєрідним вченням, яке вперше було сформульоване в дев'ятнадцятому столітті досить відомим на той час представником природничої науки Ф. Галлем. Особливості сучасної френології пов'язані насамперед з тим, що френологія дев'ятнадцятого століття мала певні особливості свого походження.

Особливість тогочасної френології полягала насамперед у тому, що автор френологічного вчення (Ф. Галль) виходив у своїх міркуваннях з досить простого на перший погляд припущення про необхідність існування визначального характеру зв'язку психічної діяльності людини із формою її черепа¹³¹.

Очевидним є те, що саме таке припущення Ф. Галля про існування визначального зв'язку психічної діяльності людини із формою її черепа можна вважати або ж тільки гаданим, або ж, можливо, навіть і дійсним проявом існуючої на той час системи природничонаукового матеріалізму. В усякому випадку сам Ф. Галль, наскільки відомо, був цілковито переконаний в послідовній матеріалістичності усього свого вчення.

Таким чином, спочатку, в дев'ятнадцятому столітті, коли френологія тільки виникла, її цілком можна було вважати, хай навіть і з деякими серйозними застереженнями, але однією з багатьох гіпотез, яких було досить багато в тогочасній науці. Однак потім сталося таким чином, що науковці, навіть ще в дев'ятнадцятому столітті, в переважній більшості своїй досить швидко прийшли до такого висновку, що френологію як можливу наукову гіпотезу потрібно дуже категорично відкинути, оскільки всі ті численні дослідження, які вже в той час проводились дуже різними науковцями, жодною мірою не підтверджували френологічні гіпотези та припущення. З того часу ставлення більшості науковців, зокрема сучасних психологів та фізіологів, до френології принципово ніяк не змінилося, залишившись, як і раніше, відверто негативним.

Уся історія виникнення та подальшого існування френології як особливої форми знання може вважатись,

¹³¹ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 271.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

таким чином, одним з найпоказовіших прикладів постійно триваючих у культурі в цілому, зокрема і в науці, процесів маргіналізації знання, процесів, завдяки яким певна частина знання відмежовується від загальної системи наукового знання настільки, що воно вже не може, з цієї причини, більшістю людей вважатись і сприйматись як частина наукових знань.

Слід підкреслити, що вже в дев'ятнадцятому столітті френологія отримала певне значення не тільки сама по собі (тобто як вивчення визначального зв'язку психічної діяльності людини із формою її черепа), але і як сукупність дуже своєрідних засобів мантики (віщування). Саме ця обставина найбільше викликала негативне ставлення з боку тогочасних науковців і давала всі підстави на той час для віднесення френології до альтернативних щодо науки форм знання.

Саме таке застосування френології ентузіастами відродження і практичного впровадження альтернативних щодо науки форм знання намагаються відродити і в наш час. Слід визнати, що певний інтерес до френології їм при цьому справді вдалося викликати.

Однак з іншого боку, все-таки слід визнати, що на початку двадцять першого століття френологія як мантика (віщування), а саме віщування за формою голови людини, все-таки поширена дуже мало, порівняно з іншими формами мантики. Це є однією з причин, чому френологія так мало відома широкому колу людей.

З іншого боку, також було б зовсім неправильно стверджувати, що френологія в наш час вже взагалі зникла остаточно чи знаходиться в стадії зникнення. Навпаки, її активно намагаються відроджувати і поширювати.

Оцінюючи скептично френологію, слід, разом з тим, визнати, що у її виникненні знайшли вираження певні

потреби. Інша річ, що це не привело, та й не могло привести до виникнення окремої галузі наукових знань.

2. 3. 5. Парапсихологія

Парапсихологія може розглядатись як одна з альтернативних щодо науки форм знання. Тому вона має багато спільного з іншими альтернативними формами і часто буває досить сильно пов'язана з такими формами.

Однак становище парапсихології, порівняно з іншими формами знання, є дещо іншим. Ця форма альтернативного знання порівняно з іншими формами загалом набагато менше протиставляє себе сучасним стандартним (офіційним) наукам. В усякому випадку, переважною більшістю людей і навіть значною частиною науковців вона сприймається набагато спокійніше від більшості інших альтернативних форм знання.

Причин такого, відносно мирного, становища парапсихології, звісно, повинно існувати кілька. Деякі з цих причин варто тут розглянути дещо розширено, оскільки вони певною мірою стосуються її теми нашого дослідження.

По-перше, і офіційна психологія (офіційно визнана як галузь науки) не може, так би мовити, похвалитися своїм загальним визнанням у середовищі переважної більшості звичайних науковців. Особливо скептично звикли ставитись до офіційної психології представники природничих наук. Дехто з них (може надмірно категорично) відмовляє психології в тому, щоб взагалі визнавати її наукою.

По-друге, і це очевидно впливає з першої причини, не дуже висока думка багатьох представників сучасної офіційної, зокрема природничої, науки про офіційну психологію як науку значною мірою детермінує якщо навіть і не позитивне, то хоча б індиферентне ставлення багатьох із

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

цих науковців до такої альтернативної форми знання, як парапсихологія.

Що ж до ширшого кола людей, які далекі від будь-якої науки, то для абсолютної більшості з них взагалі надто важко самостійно розібратися в сучасній науці взагалі. І в цьому аспекті психологія, яка останнім часом стала досить несподівано дуже модною та популярною, ще важча для сприйняття і оцінки нефахівцями, ніж будь-які інші галузі сучасної науки, за винятком хіба що філософії.

Зрозуміло, що нефахівці найчастіше зовсім не відрізняють офіційну психологію від парапсихології. Тим більше, що в більшості випадків представники парапсихології в цих умовах поширеності помилок і плутанини очевидно не поспішають цілком прояснювати ситуацію щодо свого офіційного статусу щодо науки або, точніше, відсутності будь-якого офіційного статусу.

Крім того, парапсихологи виявляють особливу схильність до демонстрації своїх справжніх або гаданих успіхів як науковцям, так і ширшому колу людей. В цьому вони дуже подібні до представників спіритизму, з якими вони взагалі мають досить багато спільного, але відрізняються від деяких інших послідовників альтернативних форм знання, зокрема представників сучасної магії, які не настільки, як парапсихологи, виявляють схильність до демонстрації своїх вмінь.

На людей, які далекі від науки, демонстрації парапсихології справляють найчастіше дуже сильне враження. Якраз таке враження і потрібне тим, хто займається парапсихологією. Адже сильне враження від успішної демонстрації парапсихологами своїх вмінь завжди здатне переконати звичайних людей набагато більше, ніж будь-які логічні доведення чи математичні розрахунки, якими часто обмежуються науковці.

Тим більше, що, кажучи серйозно, офіційна психологія як наука взагалі має серед своїх досягнень не дуже багато таких солідних результатів, які б не викликали у сторонніх ніяких сумнівів. Але ті феномени, які обіцяють продемонструвати або ж дійсно демонструють парапсихологи, здебільшого знаходяться далеко за межами того, що офіційна психологія як наука може успішно пояснювати або, навпаки, спростовувати.

Тому не варто дивуватися, що навіть дійсні результати парапсихологів викликають захоплення у багатьох людей. Тим більше це стосується того, що парапсихологи обіцяють зробити, якщо їм забезпечать усі можливі умови, на що вони багатозначно натякають.

Крім того, парапсихологи дещо менше порівняно з представниками інших форм альтернативного знання підкреслюють відмінність себе і своїх знань від науковців та офіційної науки. Це також можна вважати однією з особливостей парапсихології порівняно з переважною більшістю інших форм альтернативного знання.

Звісно, парапсихологи, так само, як і представники інших форм альтернативного знання, всіляко борються за визнання за парапсихологією офіційного статусу як науки, а за собою – відповідного статусу науковців.

Парапсихологія по суті своїй має досить багато спільного з магією та шаманізмом. Слід сказати, що, мабуть, вона дійсно може значною мірою походити від них. Певний зв'язок між парапсихологією, з одного боку, і магією та шаманізмом, з іншого, спостерігається і в наш час.

Хоч парапсихологія і не настільки схильна до систематизації, як астрологія чи алхімія, про неї також цілком можна говорити як про певну сукупність знань, які, хоча б зовнішньо, типологічно дуже подібні до наукових. Це

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

є однією з основних причин того, що значна кількість людей вважають парапсихологію наукою.

Слід зауважити, що навіть не всі представники офіційної психології як галузі науки схильні до заперечення парапсихології як вчення. Частина з них офіційно, а ще більша кількість неофіційно займаються пропагандою справжнісінької парапсихології, при цьому дуже часто цілком свідомо.

В багатьох випадках прихильники парапсихології не використовують цієї назви, мабуть, зрозумівши безперспективність розрахунків на можливість її швидкого офіційного визнання. З цієї причини досить часто можна зустріти такий термін, як «практична психологія».

Парапсихологія активно взаємодіє з іншими формами знання, які є альтернативними щодо стандартної офіційної науки. Зокрема, можна згадати про йогу та аюрведу, які мають східне походження.

Крім того, парапсихологію часто взагалі вважають однією з частин того своєрідного комплексу, який називають езотеричним або окультним знанням. Причиною цього є інтерес прихильників езотеризму і окультизму до парапсихології.

Інтерес до парапсихології є також у багатьох представників сучасних нетрадиційних релігій. Крім того, не менший інтерес до неї виявляють і послідовники різних ідеологій.

Особливе місце в парапсихології займає використання так званих психотехнік. Наприклад, послідовники альтернативних вчень можуть говорити про зомбування як парапсихологічну дію – кодування (психопрограмування) з

метою включення в структуру психіки відповідних програмних установок¹³².

2. 3. 6. Нетрадиційна медицина

Нетрадиційну медицину значною мірою, можна розглядати як одну з особливих альтернативних форм знання. Незважаючи на те, що в її назві міститься слово «нетрадиційна», вона, безперечно, повинна бути віднесена до традиційних форм альтернативного знання.

Щоправда, виділялася вона поступово, відмежовуючись від офіційної медицини.

Сучасна нетрадиційна медицина, однак, загалом не так уже й сильно відрізняється від визнаних наукою форм офіційної медицини. І в цьому насамперед полягають її основні особливості порівняно з іншими альтернативними щодо науки формами знання.

Нетрадиційну медицину в межах цього дослідження ненаукових форм знання варто розглядати тільки з тієї причини, що методи нетрадиційної медицини не визнані офіційною медициною. Часто-густо причиною цього є не стільки якісь особливі принципи міркування щодо методів, які застосовують у своїй практиці послідовники нетрадиційної медицини, скільки примітивна конкуренція між представниками цих напрямків у медицині¹³³. Адже досить часто, хоч і не завжди, представники нетрадиційної медицини лікують людей не менш, а то й більш успішно, ніж представники офіційної медицини¹³⁴.

¹³² Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 107.

¹³³ Фейсерабенд П. Против методологического принуждения. Очерк анархистской теории познания // Избранные труды по методологии науки. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 131; Фейсерабенд П. Наука в свободном обществе // Избранные труды по методологии науки. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 514.

¹³⁴ Фейсерабенд П. Наука в свободном обществе // Избранные труды по методологии науки. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 514-515.

Адже і методи, які застосовуються в офіційній медицині, також не завжди можуть вважатись бездоганними з погляду процедур стандартної науки, оскільки вони ґрунтуються на вивченні окремих, часто-густо ні на що інше не схожих випадків захворювань, а то й взагалі на одній тільки інтуїції. Нерідко ті методи, які змушені застосовувати в своїй практичній діяльності представники офіційної медицини, взагалі межують з мистецтвом або з ремеслом.

Таким чином, найчастіше причиною виникаючих конфліктів між представниками офіційної медицини, яка визнається наукою, з одного боку, і медицини нетрадиційної, яка не визнається наукою, з іншого боку, є не стільки ґносеологічний, скільки соціальний статус названих напрямів у медицині – офіційного, з одного боку, і неофіційного чи нетрадиційного, з іншого, а також і, відповідно, соціальний статус послідовників цих напрямків.

Крім того, варто згадати також і те, що представники нетрадиційної медицини взагалі менше, ніж представники інших форм альтернативного знання, мають потребу в загальному визнанні з боку суспільства. Адже людям потрібно лікуватись і, зрештою, їм здебільшого байдуже, хто їм допоміг.

Більше того, оскільки часто-густо представникам офіційної медицини немає чим особливо похвалитись (як у випадках, наприклад, невиліковних хвороб, і за це їх не варто особливо засуджувати), а представники нетрадиційної медицини дають людям хоч якусь (хай навіть ілюзорну) надію, ставлення значної, а може, й переважної, частини звичайних людей до нетрадиційної медицини суттєво краще, ніж до представників медицини як офіційної науки.

Нетрадиційна медицина виникла дуже давно і є, по суті, об'єднанням дуже різних за своєю природою систем знання.

Серед них найрозвиненішими є ті, які об'єднуються під назвою «східна», а іноді «китайська» медицина.

Серед найвідоміших методів, які застосовує нетрадиційна медицина, можна згадати про акупунктуру (голковколювання). Вона ґрунтується на східному за походженням уявленні про енергетичні точки організму.

Тільки іноді нетрадиційна медицина перетворюється в очевидну протилежність науки. Найчастіше це просто дуже мало або зовсім не вивчені науковцями методи і засоби лікування, які зазвичай називають народною медициною.

Варто звернути увагу на те, що саме нетрадиційна медицина є найпоширенішою серед представників різних народів формою альтернативного знання. Фактично вона сама складається з величезної кількості дуже різних за походженням форм знання, які часто мало пов'язані між собою.

Значна частина форм нетрадиційної медицини взагалі не протистоїть і не повинна протистояти науковій медицині. Власне, розділення і протиставлення їх одна одній є значною мірою, результатом і наслідком традиції або просто випадку.

Друга частина нетрадиційної медицини протистоїть офіційній науці тільки частково. Між цією частиною нетрадиційної медицини та офіційної науки можлива і потрібна взаємодія. Можна сподіватися, що з часом вона буде досягнута.

І лише третя частина нетрадиційної медицини відверто протиставляється всій сучасній стандартній (офіційній) науці. Взаємодія її з наукою практично неможлива. Для цього повинна істотно трансформуватися ця частина нетрадиційної медицини, що може відбутись лише у майбутньому.

2. 3. 7. Герметика

Герметику, або ж герметизм, можна розглядати як одну з квазінаук, отже, одну з альтернативних щодо науки форм знання. Герметика виникла дуже давно і, протягом довгого періоду часу вона досить сильно впливала на значну кількість інших форм альтернативного знання.

Довгий час, зокрема протягом усіх середніх віків, так само, як і раніше, наприкінці періоду античності, коли вона, власне, й виникла, герметика була, мабуть, найважливішою і найвпливовішою з усіх існуючих в той час форм альтернативного щодо науки знання. Отже, немає нічого дивного в тому, що ті вчення, які були колись сформульовані у творах, що приписувалися герметикам, дуже істотно вплинули не тільки на різноманітні альтернативні вчення, а навіть на пізньоантичну, а також середньовічну філософію.

Значення герметики як альтернативної форми знання, яке довго було дуже великим, почало поступово зменшуватись тільки в Новий час. Та й то, говорячи про зменшення значення герметики в Новий час, потрібно враховувати, що цей процес відбувався не раптово і наслідки цього зменшення впливу герметики почали відчуватись не одразу ж, а тільки після того, як пройшов уже певний період часу.

Твори герметиків науковці та філософи досить широко і досить часто цитували ще навіть у сімнадцятому столітті. Зокрема це можна сказати про відомого французького філософа і науковця сімнадцятого століття Блезе Паскаля. Наприклад, таке цитування стосується його визначення безмежності, яке, очевидно, походить від герметичного визначення Бога. Це герметичне визначення Бога особливо часто цитували в середні віки.

Батьківщиною герметики як особливої форми альтернативного знання традиційно прийнято вважати

Стародавній Єгипет. І хоч герметика як окрема форма знання була зафіксована в Стародавньому Єгипті тільки в самому кінці епохи античності, фактично в самому її кінці, вже при переході до середніх віків, однак виникнути вона могла набагато раніше.

Сама назва герметики пов'язана з дуже властивим для всього пізнього античного суспільства явищем релігійного та міфологічного синкретизму. В цей період пізньої античності, навіть ще більше, ніж в період еллінізму, в тогочасних релігійно-міфологічних культах ототожнювали імена багатьох божеств різних народів.

Ще на початку періоду еллінізму стародавні греки, які бували в Єгипті, ототожнили важливе місцеве божество Тота з образом давньогрецького Гермеса. Саме з такого ототожнення Тота, якого в Стародавньому Єгипті вважали творцем писемності і всіякого знання, з Гермесом і виникла назва герметики.

З тих часів дещо збереглося. До наших днів дійшли навіть досить великі фрагменти з творів пізньоантичних герметиків. Зокрема, такі фрагменти можна прочитати у відомій книзі Августина Блаженного «Про Град Божий»¹³⁵.

В них міститься така інформація, яка становить з багатьох причин певний інтерес не тільки для істориків культури, але й для філософів та культурологів.

Герметика сильно вплинула на інші альтернативні форми знання, особливо упродовж середньовіччя. Крім того, можна значною мірою справді погодитися з тими авторами, які говорять про її вплив на історію європейської науки.

Герметика сильно вплинула на розвиток та історію європейського мистецтва, особливо готичної архітектури.

¹³⁵ Августин Блаженный. О граде Божием. – Минск: Харвест – Москва: АСТ, 2000. - С. 393-406.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Крім того, не викликає сумніву вплив герметичних вчень на певні позарелігійні культу. Зокрема, можна говорити про його вплив на розенкрейцерство і масонство.

Герметику деякі сучасні дослідники дуже часто намагаються звести до символізму. Однак у ній було багато іншого, такого, що неможливо вважати схожим на символізм.

Це видно, зокрема, і на прикладі визначення безмежності, яке часто використовувалось у філософії та в науці. Воно було запозичене з творів герметиків.

У середні віки, та й в Новий час було загальноприйнято говорити про комплекс «герметичних наук»¹³⁶. З цього видно, що герметика сприймалася значною частиною людей насамперед як сукупність знань. Крім того, навіть ця назва свідчить також про те, наскільки серйозно ставились тоді до герменевтичних знань.

В наш час, так само, як і в середні віки та в Новий час, прийнято говорити також про герменевтичну філософію. Деякі автори двадцятого століття також без будь-яких застережень називали герметизм філософією¹³⁷.

Існує також думка, що термін «герметизм» має походити також термін «герменевтика»¹³⁸. Це загалом надто мало ймовірно, однак ці обидва терміни справді належать до однокореневих слів. Обидва терміни походять від імені Гермеса.

Одним з правил герметики було таке: «те, що є знизу, подібне до того, що є вгорі»¹³⁹. Таке правило герметики було запозичене з герметики кабалістикою, алхімією та багатьма іншими альтернативними щодо науки формами знання.

¹³⁶ Эзотеризм. Энциклопедия. – Минск: Интeрпрeссeрвaнс; Книжный Дом, 2002. – С. 208.

¹³⁷ Левек П. Эллинистический мйр. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – С. 155-156.

¹³⁸ Эзотеризм. Энциклопедия. – Минск: Интeрпрeссeрвaнс; Книжный Дом, 2002. – С. 208.

¹³⁹ Там само, С. 208.

Його часто порівнюють з філософським вченням про єдність макрокосмосу та мікрокосмосу. Саме це вчення про єдність макрокосмосу та мікрокосмосу візантійські філософи та науковці приписували Демокріту, але для дослідників історії філософії давно стало зрозуміло, що воно існувало і в більш ранні часи.

Іноді принципи герметики, зокрема вчення про „те, що є знизу, подібне до того, що є вгорі”, та вчення про єдність макрокосмосу та мікрокосмосу прямо ототожнюють. Однак вчення про «те, що є знизу, подібне до того, що є вгорі» можна зрозуміти і зовсім в іншому сенсі.

Зокрема, це можна розуміти і як певну єдність герметики та подібних до неї вчень з астрологією. Тим більше, що між герметикою та астрологією у всі часи існував певний зв'язок. І впливи між ними ніколи не були однобічними.

Герметика не зникла остаточно навіть у наш час, хоч зараз вона продовжує існувати найбільше не в чистому вигляді, а переважно у формі складової частини різних альтернативних щодо науки форм знання, продовжуючи справляти через них певний вплив на різні епістемологічні практики.

2. 3. 8. Альтернативна історія

Те, що у відповідній літературі звичайно прийнято називати альтернативною історією, в деяких випадках можуть називати також «паралельною історією», хоч треба враховувати, що перший термін набагато поширеніший.

Останнім часом можна констатувати очевидний факт існування тенденції досить сильного і досить швидкого зростання інтересу до так званої альтернативної історії. Цей інтерес виявляється з боку досить широкого кола людей.

Тому такий інтерес було б неправильно вважати чимось випадковим або якимось вузькопрофесійним інтересом.

Звертає на себе увагу і такий важливий факт, що якщо ще порівняно недавно вся альтернативна історія була переважно предметом розмірковувань та фантазій тільки для якоїсь порівняно незначної частини письменників-фантастів, які досить часто полюбили поговорити на тему «що було б, якби...» (маючи на увазі, що за певних умов уся історія людства могла б піти зовсім іншим шляхом, ніж це відбувалося насправді), використовуючи такі міркування як цікаву сюжетну основу для своїх художніх творів, то в наш час на альтернативну історію все більше починають звертати увагу також і справжні науковці, насамперед фахівці-історики. Навіть сам по собі один такий факт звернення сучасних науковців до альтернативної історії змушує поставитись до неї нині з більшою серйозністю, ніж було прийнято ставитись до альтернативної історії навіть у порівняно недавньому минулому.

Слід особливо підкреслити, що необхідно повинні існувати принципові відмінності між тим, як до альтернативної історії мають ставитись представники художньої літератури, які пишуть у жанрі фантастики, і тим, як до альтернативної історії мають ставитись представники справжньої науки. Ці відмінності потрібно розглянути тут для того, щоб була можливість правильно оцінювати природу і статус альтернативної історії як особливої форми знання.

У всіх тих випадках, коли до розміркувань про альтернативну історію починають звертатися справжні науковці, особливо справжні фахівці-історики, може і повинно йтися тільки про такі припущення щодо можливого ходу історичних подій, які мають характер значної ймовірності, і значної правдоподібності. Така правдоподібність міркувань науковців щодо можливого ходу

історичних подій, як прийнято вважати серед дослідників¹⁴⁰, повинна принципово відрізнити підхід до альтернативної історії фахівців-істориків від того підходу, що переважно властивий для більшості письменників-фантастів, які цілком мають право (оскільки йдеться про право для письменників на художній вимисел) дозволити собі писати про альтернативну історію практично все, що їм буде завгодно, роблячи при цьому будь-які, іноді навіть найфантастичніші чи навіть найбезглуздіші, припущення щодо можливого ходу історичних подій.

Загалом можна погодитися з таким твердженням, що всі інші, крім найправдоподібніших, можливі варіанти розвитку історичних подій з точки зору справжньої науки просто немає потреби розглядати як щось серйозне. З цієї причини будь-які фантастичні припущення щодо можливого розвитку історичних подій, наприклад, припущення про те, що Ганнібал, воюючи в третьому столітті до Різдва Христового на чолі карфагенського війська проти Стародавнього Риму в другій Пунічній війні, міг би мати на своєму озброєнні та використовувати проти стародавніх римлян водневу (термоядерну) бомбу, і що з цього могло б вийти у такому випадку, фахівцями-істориками взагалі не повинні розглядатись як щось таке, що може взагалі заслуговувати на увагу¹⁴¹.

Разом з тим слід враховувати, що наведене вище, так само, як і всі подібні до нього застереження щодо обов'язкової правдоподібності припущень фахівців-істориків у їх міркуваннях щодо можливого ходу історичних подій, дуже часто є не більше, ніж просто самою загальною схемою, а також не більше, ніж просто хорошим методологічним

¹⁴⁰ А что если бы?... Альтернативная история / Пер. с англ. – Москва: "Издательство АСТ"; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2003. – С. 9.

¹⁴¹ Там само, С. 9.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

побажанням. Насправді ж, говорячи про альтернативну історію як про окрему форму знання, треба враховувати, що зовсім не всі з тих міркувань, які висловлюються насправді науковцями-істориками щодо можливого ходу історії, можуть повною мірою відповідати вказаним вище вимогам, зокрема ґрунтуватись на загальноприйнятих у науці уявленнях про правдоподібність.

Читаючи ті твори, які були написані фахівцями-істориками про можливий хід розвитку історичних подій, неважко помітити, що дуже часто припущення фахівців-істориків виглядають насправді не менш, а в деяких випадках навіть більш фантастичними, ніж подібні до них припущення письменників-фантастів у художній літературі. І ні про яку правдоподібність у таких випадках у них не може бути й мови. Інша річ, як це не дивно, що самі історики це помічають не завжди, на відміну від тих-таки письменників-фантастів, які здебільшого свідомо йдуть на неправдоподібні припущення про можливий хід розвитку історичних подій в своїх творах, щоб зробити їх більш інтригуючими для читачів.

Якщо ж іще врахувати й ту обставину, що частина письменників-фантастів у своїх художніх творах робить досить помірковані припущення щодо можливого ходу історичних подій, порівняно з деякими представниками історичної науки, ситуація в багатьох випадках може складатись не на користь значної частини тих фахівців-істориків, яких приваблює альтернативна історія.

Сучасні фахівці-історики в таких випадках, якщо вони звертаються, з якоїсь причини, до теми альтернативної історії, найчастіше при цьому починають говорити про різні альтернативні історичні сценарії. При цьому маються на увазі різні можливі варіанти розвитку історичних подій.

Фахівці-історики, які займаються альтернативною історією, здебільшого схильні вважати при цьому, що розгляд та вивчення різних альтернативних історичних сценаріїв справді може допомогти нам краще зрозуміти реальну історію (навіть історію в її традиційному розумінні та викладі)¹⁴².

Зрозуміло, що альтернативна історія, незважаючи на весь її досить інтенсивний сучасний розвиток, а також на постійне зростання інтересу науковців до неї, мабуть, все ж таки ніколи не зможе стати наукою в такому самому значенні, якою є офіційна історична наука. Тому, напевне, її і в найближчому майбутньому доведеться розглядати окремо від стандартних наукових знань.

З іншого боку, є очевидним, що альтернативна історія з необхідністю займає особливе місце серед альтернативних форм знання, сильно відрізняючись від них усіх.

Однак, з іншого боку, зрозуміло, що очевидна еволюція альтернативної історії веде до певної її систематизації і застосування в ній таких методів, які суттєво наближають альтернативну історію до загальноновизнаних наук.

2. 4. Квазіфілософія

Дослідження квазіфілософських знань є зараз однією з актуальних філософських тем. В умовах, коли ряд сучасних західних авторів – представників постмодернізму (Ж. Дерріда, наприклад) говорять про кризу філософствування, актуальним для філософської думки стає завдання глибше дослідити сутність власне філософських знань у їх співвіднесеності з науковими знаннями. В Україні ця тема практично не досліджувалась.

¹⁴² А что если бы?...: Альтернативная история / Пер. с англ. – Москва: "Издательство АСТ"; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2003. – С. 7.

Представники та послідовники альтернативних щодо науки форм знання завжди намагалися домогтись того, щоб до них ставилися серйозно. Особливо вони прагнули отримати якийсь філософський статус для свого знання. Активно намагаються зробити це вони і в наш час.

Слід визнати, що у переважній більшості випадків філософське обґрунтування альтернативних по відношенню до науки форм знання є псевдофілософією. Однак можуть бути і винятки. Особливо це стосується античної філософії.

Так, наприклад, переважна більшість давньогрецьких і давньоримських філософів ставились загалом негативно до віри в астрологію, так само, як і до віри в мантику (віщування загалом). Однак дехто з античних філософів, зокрема стоїки, робили досить цікаві обґрунтування астрології в своїх вченнях.

Альтернативні щодо науки форми знання звичайно повинні обґрунтовуватись філософами. Саме філософське обґрунтування є необхідним для альтернативних форм знання, так само, як для всіх інших форм знання, оскільки тільки філософське обґрунтування може бути сприйняте науковим співтовариством і суспільством в цілому як щось серйозне і в цій якості не може бути замінене нічим іншим, що було б рівноцінним філософському обґрунтуванню.

В цьому альтернативні форми знання нічим особливим не відрізняються від будь яких інших форм знання. Взагалі подібні обґрунтування є однією з функцій філософії. Адже і наука в цілому, і окремі галузі науки також мали бути обґрунтовані філософами для того, щоб вони сприймалися суспільством як щось серйозне. Крім того, філософи обґрунтовують не тільки науку, а й релігію, мораль і мистецтво.

У багатьох випадках філософське обґрунтування альтернативних щодо науки форм знання буває пов'язане з

тим, що частина філософів починає позитивно ставитися до таких альтернативних форм знання. Загалом причин такого позитивного ставлення філософів до альтернативних форм знання може бути багато і вони можуть бути дуже різними.

Для деякого з філософів альтернативні форми знання слугують насамперед єдиним можливим засобом вираження їх негативного ставлення до надмірної примітивності панівного в науці і в філософії раціоналізму. Саме такий надміру примітивізований раціоналізм штовхав і продовжує штовхати значну частину таких філософів до всього альтернативного. В цьому сенсі філософи можуть поводити себе так само, як і інші науковці.

Крім того, філософи також є живими людьми і вони так само, як і інші люди, теж часто схильні і можуть піддаватись поширеній в суспільстві моді. Адже мода визначає не тільки одяг, а й ставлення до існуючих у суспільстві знань. А модними, відтоді, як закінчилися середні віки, були і є, як правило, насамперед якісь альтернативні щодо науки форми знання.

Інша річ, що мода змінюється, і те, що вчора було модним, сьогодні мало кого цікавить, але завтра воно знову може викликати інтерес, щоб бути забутим післязавтра. Це можна сказати і про альтернативні щодо науки форми знання, а також і відповідні їм вчення.

Так, наприклад, загальновідомо, що у вісімнадцятому столітті, а також у першій половині дев'ятнадцятого століття одним з предметів загальної моди по всій Європі було франкмасонство. І значна частина тогочасних філософів намагалась, хоч і без особливих успіхів, обґрунтувати чи, хоча б, якимось виправдати вчення тогочасних франкмасонів.

Потім мода на франкмасонство пройшла - і в наш час твори представників того, що колись називали не більше і не менше, як Просвітництвом, можуть серйозно сприймати

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

тільки ті, хто вивчають філософію за шкільними підручниками. Щоправда, слід визнати, що таких вистачає не тільки в межах республік колишнього Радянського Союзу.

Масонство завжди було пов'язане з альтернативними щодо науки формами знання. Зокрема, воно дуже вплинуло на такі різновиди альтернативних вчень, які можна вважати ідеологіями сучасного альтернативного знання.

Масонство особливо відоме своєю символікою. Знання масонських символів, які становлять цілу систему, є досить мало поширеним навіть серед тих людей, які ставляться до масонів з великим інтересом та симпатією.

Ще менше масонську символіку знає переважна більшість людей. Адже у більшості з них уявлення про масонів взагалі можуть бути спотвореними промасонською, або ж, навпаки, антимасонською пропагандою.

Однак навіть не всі ті з наших сучасників, хто дійсно розуміється на масонській символіці, знають про те, що переважна більшість із тих символів, які використовуються масонами і які, з цієї причини, сприймаються в наш час переважною більшістю людей як масонські символи, створені і, так би мовити, введені в обіг зовсім не масонами, а запозичені масонами з дуже різних сфер культури. Зокрема, дуже багато масонських символів запозичено з різних релігійних систем минулого.

І франкмасони, і сучасні послідовники окультизму завжди посилались на кабалістику, хоч і не завжди розбиралися в ній.

Однак бувають випадки, коли таким філософським обґрунтуванням займаються і нефілософи. Причина такого явища дуже проста. Якщо, з якихось причин, неможливо знайти справжніх філософів, які погодилися б обґрунтовувати певні альтернативні форми знання, це доводиться робити нефахівцям.

Крім того, серед послідовників альтернативних форм знання досить поширеним є таке явище, як культ харизматичних лідерів. І ці харизматичні лідери досить часто і навіть досить охоче беруться філософствувати, оскільки здебільшого самі вірять у свою обраність, але найчастіше вони це роблять без усякого успіху.

В цьому є велика схожість із сучасними нетрадиційними релігійними культурами, з якими в альтернативних форм знання взагалі є дуже багато спільного. Адже харизматичні лідери нетрадиційних релігійних культів також самі вірять у свою обраність. І так само вони беруться висловлюватися щодо філософії, яку вони так само не знають і не розуміють. Зрозуміло, що нічого іншого, крім псевдофілософії, в усіх цих випадках просто бути не може.

Крім того, певна частина сучасних філософів схильється до альтернативних щодо науки форм знання із , так би мовити, наймеркантильніших міркувань. І не варто науковцям вдавати, що такого не буває. Те саме можна сказати і про певну частину сучасних науковців, які також схильються до альтернативних вчень не з причини любові до істини.

Однак про представників інших галузей науки говорити доводиться менше. І причиною є зовсім не їх особлива порядність порівняно з філософами. Просто обґрунтування якихось знань, як було вже сказано вище, є справою філософською.

І якщо хтось із науковців-нефілософів береться обґрунтовувати якесь знання, наукове воно чи альтернативне щодо науки, йому доведеться робити або серйозне філософське обґрунтування (а для цього він не зможе уникнути необхідності серйозного вивчення наявних

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

філософських концепцій), або ж створювати якусь відверто псевдофілософську конструкцію.

Деякі автори двадцятого століття без будь-яких застережень називали герметизм філософією¹⁴³. Зрозуміло, що такий підхід до використання терміна «філософія» важко виправдати. Особливо важко це зрозуміти, коли в такому значенні слово «філософія» використовують самі фахівці з філософії. Адже кожний, хто знайомий з філософією, повинен усвідомлювати, що філософія є насамперед рефлексією, а про герметизм неможливо говорити як про рефлексію.

Тим більше, про рефлексію неможливо говорити в тих випадках, коли йдеться про такі східні за походженням релігії, як буддизм, конфуціанство або даосизм. Послідовники сучасних альтернативних щодо науки вчень розуміють його і як оду із систем індійської філософії¹⁴⁴.

Враховуючи все вищесказане, слід підкреслити, що навіть у тих випадках, коли йдеться про такі явища, як халдеїзм, герметизм, гностицизм¹⁴⁵, необхідно робити серйозні застереження для того, щоб не виникала плутанина щодо філософії, а також природи філософського знання.

За останні десятиліття все очевиднішою стає та обставина, що наукове пізнання не варто вважати єдином можливим шляхом набуття сучасним людством життєво важливої і необхідної для себе інформації. За цих умов виявляється необхідним розмежувати філософію та квазіфілософію.

¹⁴³ Левек П. Эллинистический мир. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – С. 155-156.

¹⁴⁴ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 120.

¹⁴⁵ Лосев А. Ф. История античной эстетики: Итоги тысячелетнего развития: В 2-х кн. – Книга 1. – Москва: Искусство, 1992. – С. 218 - 307.

2. 5. Квазірелігія

Певне значення серед альтернативних щодо науки вчень мають деякі своєрідні інтелектуальні і соціальні утворення, сукупність яких може інколи виконувати такі функції, які хоча б суто зовнішньо можуть бути дуже подібними (однак найчастіше вони можуть просто імітувати справжні функції релігії) до звичайних функцій, притаманних будь-якій релігії. Разом з тим очевидно, що такі утворення з числа альтернативних щодо науки вчень ніколи не можуть, з причини багатьох особливостей притаманної їм природи, бути повною мірою ототожненими із справжньою релігією. Тому, враховуючи всі такі обставини, мабуть, найправильніше було б називати сукупність таких альтернативних утворень не справжньою релігією, а тільки квазірелігією.

Однак треба враховувати, й термін «квазірелігія» може бути тільки суто умовною назвою для всієї сукупності таких досить складних явищ у сфері альтернативних щодо науки вчень, оскільки доводиться при цьому враховувати і таку обставину, що ніхто із самих прихильників та послідовників існуючих у наш час альтернативних вчень, які ми маємо всі підстави віднести до квазірелігій, враховуючи всі особливості їх функцій, ніколи не визнавав і не збирається визнавати такий статус своїх вчень.

Навпаки, всі ці люди, незважаючи ні на які обставини, як правило, продовжують уперто претендувати на те, щоб їхні улюблені вчення, а також ті культу, які безпосередньо пов'язані із цими вченнями, визнавались усім сучасним демократичним (насамперед західним) суспільством як цілком справжні (тобто повноцінні) релігії і навіть вимагають

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

для таких культів визнання відповідного офіційного релігійного статусу.

Інша річ, що прихильники тих самих альтернативних вчень, які ми в даному випадку називаємо квазірелігіями, претендують також на те, щоб, будши офіційно визнаними суспільством як релігії, ці вчення були одночасно визнані суспільством як релігії з особливими правами, набагато вищими за права традиційних релігій.

В різні часи на роль особливих релігійних (а фактично квазірелігійних) вчень можуть претендувати різні альтернативні щодо науки вчення. Наприклад, у другій половині дев'ятнадцятого століття і на початку двадцятого століття на таку роль нібито нової релігії дуже серйозно претендував тогочасний спиритизм¹⁴⁶.

Послідовники спиритизму цілком серйозно обговорювали в той час навіть можливість створення власної церковної організації, яка, на їх думку, могла б у такому випадку потіснити християнську церкву, що не хотіла визнавати їхнього вчення, або ж навіть замінити її собою.

Крім того, на думку прихильників та послідовників квазірелігії, вона повинно замінити собою всі традиційні релігії, так би мовити, «скасувати» їх. Така позиція теж дуже поширена серед послідовників квазірелігії. Подібні претензії квазірелігій аргументуються їх послідовниками посиланнями на їх (квазірелігій) нібито «науковість» порівняно зі справжніми релігіями¹⁴⁷.

Власне, в ролі квазірелігії можуть поставати дуже різні, за їхньою природою, а також за походженням альтернативні вчення. Що їх усіх може об'єднувати, то це тільки те, що всі ці вчення можуть і не сприйматись якоюсь частиною їх

¹⁴⁶ Культурные универсалы, наука и вездущное знание // Заблуждающийся разум: Многообразие вездущного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 332.

¹⁴⁷ Там само, С. 332.

послідовників або ж навіть усіма їх послідовниками як релігії, а можуть, навпаки, сприйматись усіма послідовниками або ж тільки їх частиною як релігійне вчення.

Це одна з істотних відмінностей будь-якої квазірелігії від справжніх релігійних вчень. Адже тільки справжні (повноцінні) релігії, при всіх їх можливих відмінностях, усіма їх прихильниками завжди сприймаються саме як релігії, оскільки вони задовольняють релігійні потреби людей.

2. 6. Ідеології альтернативного знання

Представники деяких із тих вчень, які є альтернативними щодо науки, ставлять перед собою мету добитись такого статусу для своїх вчень, щоб ці вчення могли відігравати роль ідеологій будь-якого, насамперед альтернативного щодо науки знання. Ідеологіями сучасних альтернативних знань можна вважати насамперед такі вчення, як теософію, езотеризм, окультизм, а також позарелігійну містику.

Попри всі відмінності, що існують між вищезазначеними вченнями, які претендують на те, щоб бути ідеологіями альтернативного знання, між ними є також дещо спільне. Зокрема, можна помітити, що представники усіх цих вчень здебільшого претендують на монопольне володіння якимсь особливим знанням, яке повинно об'єднувати всі інші альтернативні щодо науки вчення і знання.

Іноді претензії ідеологів альтернативних щодо науки форм знання поширюються навіть на керівну роль щодо наук і галузей наукового знання. В цих випадках ідеологи альтернативних знань говорять про «великий синтез» знань,

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

претендуючи на об'єднавчу місію навіть щодо наукових знань.

Езотеризм, окультизм та позарелігійна містика дуже мало відрізняються між собою. Нефахівцям у галузі альтернативних щодо науки вчень їх майже неможливо розрізнити. Причиною цього є насамперед те, що всі вони прагнуть відігравати роль ідеологій, альтернативних щодо альтернативних знань та відповідних їм вчень.

2. 6. 1. Теософія

Те, що прихильники альтернативного знання називають теософією, можна розглядати як одне з альтернативних щодо науки вчень. Самі прихильники теософії здебільшого визначають її як доктрину богопізнання, яка ґрунтується на позаконфесійному досвіді¹⁴⁸. В цьому вони протиставляють теософію будь-якій релігії і суттєво зближуються з позарелігійними культурами, про які в цій книзі йтиметься нижче в іншому розділі.

Сучасна теософія, так само, як і теософія дев'ятнадцятого століття і початку двадцятого століття, претендує фактично не більше і не менше, як на те, щоб бути інтегральною формою будь-якого знання. При цьому слід враховувати, що сучасна теософія претендує не тільки на те, щоб бути особливою інтегральною формою для будь-якого альтернативного щодо науки знання, але й будь-якого знання взагалі, зокрема й інтегральною формою для наукового знання.

Щоправда, слід підкреслити, що подібні претензії на роль особливого «інтегратора знання» висувають не тільки

¹⁴⁸ Езотеризм: Енциклопедія. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. - С. 821.

представники теософії, а й представники езотеризму, позарелігійної містики та окультизму.

Такі особливі претензії «теософів» є однією з основних причин того, що представники інших форм альтернативного знання, які не менше тих, хто йменує себе «теософами», протиставляють себе науковцям, ставляться до «теософів», а також до їх послідовників або ж взагалі негативно, або ж, в кращому для «теософів» випадку, нейтрально.

Слід підкреслити, що такі високі претензії «теософів» нічим особливим не підкріплюються та й нічим особливим і не можуть підкріплюватись. На відміну від багатьох інших послідовників альтернативних форм знання, вони практично не можуть використовувати якісь особливі історичні традиції, які б дійсно походили з якогось далекого минулого.

Варто підкреслити, що хоч теософія в тому вигляді, як вона існує в наш час, виникла досить пізно, фактично тільки на межі дев'ятнадцятого і двадцятого століть, це зовсім не означає, що у неї ніколи не було попередників. Слід визнати, що ще в дев'ятнадцятому столітті, а також на початку двадцятого століття у сучасної теософії були досить відомі попередники серед послідовників тогочасних альтернативних вчень – такі, зокрема, як тогочасна теософія і антропософія.

Ще раніше (а саме у вісімнадцятому столітті) попередниками сучасної теософії можна вважати розенкрейцерство і франкмасонство разом з кабалістикою, якою особливо захоплювались франкмасони. Саме з масонських вчень і, зокрема внаслідок інтересу значної частини франкмасонів, а також тієї частини людей, які були близькими до франкмасонських кіл, до всього, що було пов'язане зі Сходом, а також з неправильно інтерпретованою та не дуже достовірною в той час інформацією про дійсно існуючі особливості східних культур, власне, дещо пізніше

(вже в дев'ятнадцятому столітті) і виникли антропософія і теософія.

Певний час в кінці дев'ятнадцятого і на початку двадцятого століття представники модних на той час вчень теософії та антропософії досить серйозно претендували на те, що вони зможуть досягти реальної інтеграції всіх можливих видів знань, зокрема й наукових знань, з усіма дотепер існуючими релігійними вченнями. Іноді навіть претендували на те, що вони нібито вже в дійсності досягли такої інтеграції всіх знань. І було досить багато людей, які були схильні беззастережно вірити таким твердженням теософів.

В наш час немає підстав вважати теософію дуже поширеним вченням. За своєю поширеністю вона істотно поступається багатьом іншим вченням, навіть таким, як езотеризм та вчення Реріхів. Тим більше поступається вона за своєю поширеністю таким традиційним формам альтернативного щодо науки знання, якими є астрологія або алхімія.

Однак, з іншого боку, було б зовсім передчасним вважати теософію зникаючою. Теософія не зникла і продовжує існувати також і в наш час, щоправда, переважно дещо в іншому вигляді, ніж це було раніше.

2. 6. 2. Езотеризм

Існують деякі істотні відмінності езотеризму (чи езотерики, як іноді говорять про це альтернативне вчення) від усіх інших альтернативних щодо науки форм знання та відповідних їм вчень. Окремі з таких відмінностей езотеризму від усіх інших альтернативних вчень та форм знання вважаємо за необхідне розглянути в цьому дослідженні.

Вище вже говорилося про те, що так само, як і сучасна теософія, езотеризм претендує насамперед на те, щоб бути інтегральною формою будь-якого знання. І так само, як і претензії «теософів», високі претензії «езотериків» на якесь особливе місце серед інших щодо цінності їхніх («езотеричних») знань нічим особливим не підкріплюються.

Самі прихильники езотеризму визначають езотеризм як особливий тип раціональності - поряд із науковим та релігійним типами раціональності¹⁴⁹. Зрозуміло, що така претензія «езотериків» на особливий тип раціональності ніколи, крім самих прихильників езотеризму, ніким з науковців ніколи не визнавалась і не визнається.

Сучасні прихильники езотеризму також претендують на поєднання релігії і науки. Однак у цьому послідовники сучасного езотеризму дуже мало відрізняються від усіх своїх попередників. Відмінності, якщо вони й існують, є, загалом, малосуттєвими.

Прихильники сучасного езотеризму намагаються і в наш час, так само, як і в дев'ятнадцятому столітті, також всіляко використовувати інтерес широкого кола людей, особливо далеких від науки, до так званих «езотеричних вчень».

Слід визнати, що такий інтерес до «езотеричних» вчень справді існує. Однак найчастіше він буває викликаний інтересом, іноді взагалі нездоровим, до всього незвичного, який є властивим для багатьох людей.

Послідовники езотеризму часто називали свої вчення «знаннями». Зокрема, цей термін досить часто використовував у двадцятому столітті Карлос Кастанеда¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Езотеризм: Енциклопедія. - Мінск: Інтерпрессервіс; Книжковий Дом, 2002. - С. 971.

¹⁵⁰ Кастанеда К. Учення дона Хуана. Путь знания индейцев яки. Отдельная реальность. Путешествие в Икстлан. - Москва: ЕКСМО-Пресс, 2001. - С. 45, 74 -75.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Щоправда, якщо вірити самому Карлосу Кастанеді, то він отримав свої «знання» в стані наркотичного сп'яніння¹⁵¹.

Щоправда, задля справедливості слід усе ж визнати, що прихильники езотеризму бачать зовсім іншим, ніж схильні його бачити науковці. Зокрема, езотерики вважають пізнання світу невіддільним від перетворення себе¹⁵².

Прихильники езотеризму претендують також на те, що вони, нібито дійсно володіють якимись особливими психотехніками або антропотехніками¹⁵³. Навіть люди, далекі від науки, можуть зрозуміти, що ці претензії нічим не підкріплюються.

Можна спостерігати певний зв'язок між представниками езотеризму, з одного боку, і послідовниками тих релігій, які в наш час прийнято називати нетрадиційними. Інколи їх навіть важко буває якось розрізнати.

Особливо зближують їх культу так званих харизматичних лідерів. Невипадково частину нетрадиційних релігій визначають як тоталітарні релігії.

Між ідеологічними та релігійними системами дійсно існує досить багато рис спільності. Особливо це стосується схожості між ідеологіями і нетрадиційними релігіями. І ідеологічні системи, і нетрадиційні релігійні системи є дуже близькими до альтернативних щодо науки форм знання.

Так само, як і в попередні три століття європейської історії, серед усієї різноманітності існуючих в наш час позарелігійних культур найвідомішим продовжує залишатись франкмасонство. Послідовники езотеризму, так само, як і

¹⁵¹ Кастанеда К. Учення донна Хуана. Путь знания индейцев яки. Отдельная реальность.

Путешествие в Икстлан. – Москва: ЕКСМО-Пресс, 2001. – С. 18.

¹⁵² Розин В. М. Природа и особенности эзотерического знания // Философские науки, 2003. – № 4.

– С. 146.

¹⁵³ Эзотеризм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом. – 2002. – С. 972.

більшості інших альтернативних щодо науки вчень, і в наш час виявляють свою спорідненість із вченнями та практикою франкмасонів, а також близьких до поширених серед франкмасонів вчень.

Власне, езотеризм можна вважати, в певному сенсі, одним з особливих різновидів сучасного франкмасонства. В усякому випадку, зв'язок між езотеризмом і франкмасонством не викликає ніяких сумнівів. І це цілком можна стверджувати, незважаючи на те, що франкмасони офіційно завжди всіляко підкреслювали свій особливий раціоналізм.

Прихильники і послідовники езотеризму намагаються порівнювати його не більше й не менше, як з науковим знанням. Езотеричне мислення і знання, на їх переконання, так само повинно існувати, як наукове мислення і знання¹⁵⁴.

2. 6. 3. Позарелігійна містика

Містику (а в даному випадку єдина містика, про яку тільки може йтися в наш час, є сучасна так звана позарелігійна містика) цілком можна розглядати як одне з вчень, що відверто протиставляють себе усякій справжній науці та усякому справжньому науковому знанню і при цьому намагаються відігравати роль ідеології стосовно будь-яких альтернативних щодо науки знань. Близьким до поняття сучасної позарелігійної містики за своїм значенням може вважатись також поняття сучасного позарелігійного містицизму. Фактично ці поняття в наш час найчастіше використовуються у відповідній науково-дослідній літературі як тотожні.

Оскільки деякі певні істотні відмінності позарелігійної містики від переважної більшості інших альтернативних

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

щодо науки вчень існують насправді, а не лише в уяві її послідовників, ці відмінності вважаємо за доцільне бодай коротко розглянути в цьому дослідженні.

Хоч і очевидно, що сучасна позарелігійна містика виникла порівняно недавно, зовсім неправильно, мабуть, разом з тим, було б заперечувати також і такий факт, що у неї були якісь попередники в минулому. Інша річ, що прихильники позарелігійної містики найчастіше схильні надто розширювати число своїх можливих попередників.

Сказане найбільшою мірою стосується претензій (які, слід зауважити, найчастіше абсолютно безпідставні) послідовників сучасної позарелігійної містики на спадкоємність їхніх вчень щодо релігійної містики, яка існувала в минулому. Особливо мало прав у послідовників сучасної позарелігійної містики на спадкоємність їхніх вчень щодо традиційної християнської містики.

Самі сучасні прихильники позарелігійної містики цілком переконані, що вчення, яке вони поділяють, змінило в свій час всі попередні вчення, альтернативні щодо науки та наукового знання. Зрозуміло, що до таких тверджень сучасних прихильників позарелігійної містики науковцям треба ставитися з певним скептицизмом.

Значна частина сучасних прихильників альтернативного щодо науки знання і альтернативних щодо науки вчень, зокрема прихильники позарелігійної містики, вважають, що позарелігійна містика насамперед є нібито особливою філософською системою. Вони навіть висловлюють переконання в тому, що позарелігійна містика намагається синтезувати ті форми знання, які були здобуті різними науками.

Крім претензій на статус особливої філософської системи, містицизм його сучасні послідовники можуть

пояснювати також як перехід у стан надсвідомості, що має на увазі досягнення вібрацій такого високого рівня, на якому людина може досягнути вищі істини і реальності¹⁵⁵. Зрозуміло, що таке пояснення містицизму описане в термінах, які можуть бути прийнятні тільки для послідовників альтернативних щодо науки вчень і знань, та й то не для всіх.

Однак слід враховувати таку важливу обставину, що переважна більшість сучасних релігійних філософів ставляться до містицизму, особливо до сучасної позарелігійної містики, негативно або ж скептично. Деякі із сучасних релігійних філософів взагалі категорично підкреслюють, що містицизм як пояснення природи релігійних знань не приймається¹⁵⁶.

2. 6. 4. Окультизм

Самі послідовники окультизму, а також інших подібних до окультизму вчень, які є альтернативними щодо науки, здебільшого схильні визначати окультизм як назву вчень про приховані сили в людині і в космосі¹⁵⁷. Відповідно до такого особливого розуміння окультизму більшість послідовників альтернативних вчень, як правило, і намагаються побудувати все своє вчення.

Певний зв'язок окультизму із знанням виявляється насамперед у тому, що прихильники окультизму говорять не тільки про існування особливих окультичних форм знання, але й про необхідність навчання цим, а також іншим альтернативним щодо науки, формам знання. Таку позицію

¹⁵⁵ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 169.

¹⁵⁶ Литтл А. Б. Откуда мы знаем: Религиозная эпистемология / Леандри в Симферопольском государственном университете, 1996. – Симферополь: Крымско-Американский колледж, 1996. – С. 51.

¹⁵⁷ Эзотеризм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 602.

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

займав, зокрема, дуже відомий у першій половині двадцятого століття окультист Папюс¹⁵⁸.

Самі сучасні прихильники окультизму найчастіше схильні стверджувати, що окультизм прийшов свого часу на зміну герметизму¹⁵⁹. З цієї причини окультисти нашого часу претендують на те, що сучасний окультизм також повинен вважатися і визнаватися усіма, нібито, як такий собі відроджений герметизм¹⁶⁰. Однак із подібними твердженнями взагалі важко було б погодитись, особливо якщо герметизмом називати не все, що комусь буде завгодно називати, а тільки те явище, яке дійсно існувало колись в історії релігійно-філософської думки.

Сучасні прихильники окультизму дуже часто виводять початок свого вчення від відомої книги Агриппи Корнеліуса фон Неттесхайма «Окультна філософія»¹⁶¹. Однак слід враховувати, що значна частина послідовників інших форм знання, альтернативних щодо науки, та відповідних їм вчень також часто можуть висловлювати претензії на походження своїх вчень від цієї книги Корнеліуса Агриппи.

Сучасний окультизм також може розглядатись як особлива філософська система¹⁶². Особливо характерно це, звісно, для його послідовників.

Сучасні окультисти вважають, що окультизм є нібито філософською системою, яка намагається синтезувати знання, які були здобуті науками¹⁶³. По-друге, вони погоджуються також із визначенням його як групи наук¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Папюс. Первоначальные сведения по оккультизму. – Москва: МИКАП, 1993. – С. 16.

¹⁵⁹ Эзотеризм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 602.

¹⁶⁰ Там само, С. 7.

¹⁶¹ Там само, С. 602.

¹⁶² Папюс. Первоначальные сведения по оккультизму. – Москва: МИКАП, 1993. – С. 4.

¹⁶³ Там само, С. 4.

¹⁶⁴ Там само, С. 4.

Найкращою назвою, на думку сучасних прихильників окультизму, для нього було б «таємне вчення». З цієї причини найкращою назвою для всього окультизму вони вважають також назву, яка була б ідентичною з назвою відомої книги Олени Блаватської «Тасмна доктрина»¹⁶⁵.

З таких же чи дуже схожих на вищеназвані міркувань прихильники значної кількості альтернативних щодо науки форм знання та відповідних їм вчень віддають перевагу таким назвам, як «таємне знання» або «тайнознавство»¹⁶⁶. Крім того, послідовники окультизму можуть використовувати такі назви, як «таємні знання», особливо, якщо вони намагаються створити якийсь інтегральне вчення, що об'єднало б різні знання.

2. 7. Забобони як альтернативна форма знання.

Віра у прикмети

Забобони теж можна розглядати як дуже свосвідну альтернативну щодо науки форму знання. Яким би це не дивним видавалося з першого погляду, однак мусимо погодитися, що саме знання (щоправда, дуже специфічні) становлять основу забобонів.

З усіх можливих альтернативних форм знання забобони є найживучішою формою. Знищити забобони чи хоча б частину із них, досі не вдавалося поки що нікому, і не виключено, що це, мабуть, нікому і ніколи не вдасться, у кожному разі в якомусь найближчому майбутньому.

Крім того, забобони одночасно є також найпримітивнішою з усіх існуючих альтернативних форм

¹⁶⁵ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінск: Інтерпрессервіс; Книжний Дом. - 2002. – С. 751.

¹⁶⁶ Там само, С. 751.

знання. Можливо, саме це і є основною причиною їх особливої живучості.

Очевидним є те, що забобони за своєю природою є дуже ірраціональною формою знання. Можливо, що їх взагалі слід вважати найірраціональнішою формою знання з усіх альтернативних щодо науки форм знання.

Можливо, саме з цієї причини з усіх можливих альтернативних щодо науки форм знання забобони є найживучішою формою знання. Живучість тих чи тих забобонів навіть важко пояснити. Жодна критика забобонів не є дієвою.

Самі забобони не можуть розглядатись як певна чітко виражена система знань. Дійсно, систематичність не властива природі забобонів, хоч, з іншого боку, їх не слід вважати і зовсім безсистемними. В усіх існуючих забобонах може бути щось схоже на систему.

Попри деяку безсистемність, забобони можна все-таки якось класифікувати. І це дійсно (треба визнати, досить успішно) роблять деякі дослідники.

Серед забобонів звичайно більшість дослідників особливо виділяють віру в прикмети. Часто їх навіть можуть ототожнювати або вважати прикметами забобонами.

Прикмети дійсно відіграють дуже важливу роль серед існуючих забобонів. Однак із цієї обставини зовсім не випливає і не слід думати, що будь-які уявлення про прикмети обов'язково повинні бути виявом забобонності.

Слід звернути також увагу на те, що досить поширена віра в прикмети використовувалась і продовжує використовуватись також у мантиці для віщувань. Однак таке використання зовсім не є підставою для того, щоб вважати або самі прикмети, або забобони в цілому якимсь особливим

різновидом мантики. Це можна вважати радше одним із проявів інтеграції альтернативних знань.

Існує велика кількість національних різновидів забобонних прикмет і забобонів. У деяких випадках відмінності між ними дійсно можуть бути досить істотними. Однак, з іншого боку, такі відмінності також не варто перебільшувати, оскільки це може призвести до не менших помилок, ніж у випадку нехтування цими відмінностями.

Забобони є важливою частиною культур усіх без винятку народів. Це стосується навіть найбільш розвинутих із культур сучасних народів та культур минулого.

Серед таких забобонів, які найбільше поширені серед представників народів зовсім різного походження, зокрема й серед народів сучасної Європи, звичайно більшість дослідників особливо виділяють віру у різні прикмети.

Віра в прикмети та поширені уявлення про прикмети дійсно відіграють дуже важливу роль серед різноманітних забобонів. Однак звідси зовсім не випливає і саме тому не слід думати, що будь-які уявлення про прикмети обов'язково повинні бути виявом забобонності.

Давно помічено, що значна частина прикмет так чи інакше відображає дійсну природу речей. І переважна більшість науковців завжди по-серйозному ставились до таких прикмет.

Інша частина прикмет майже зовсім не досліджувалась науковцями. І попри те, що це справа майбутнього, вже зараз цілком можна припускати, що більшість і цих прикмет можуть безпосередньо належати до об'єктивної реальності, а не бути якимись вигадками.

Саме дієвість значної частини такого типу прикмет дає можливість тим людям, які вірять у дієвість усіх без винятку прикмет, стверджувати, що всі прикмети (тобто навіть

ЗНАННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

найбезглуздіші уявлення) або ж переважна більшість із них збуваються.

Слід звернути також увагу на те, що досить поширена віра в прикмети використовувалася і продовжує використовуватись також у мантиці для віщувань. Однак таке використання зовсім не є підставою для того, щоб вважати або самі прикмети, або забобони в цілому якимсь особливим різновидом мантики. В цьому, значною мірою, можна бачити результати прояву взаємовпливів різних форм та видів альтернативного знання.

Прихильники альтернативних щодо науки форм знання, а також відповідних їм вчень намагаються зробити складовими частинами «тайнознавства» різні за походженням звичаї та прикмети, зокрема стародавні вчення про дорогоцінне каміння. Одним з прикладів подібного прагнення є позиція такого сучасного автора, як Фелікс Величко¹⁶⁷.

В таких прагненнях можна помітити певну тенденцію. Можна в таких випадках говорити про більш чи менш успішну асиміляцію альтернативними вченнями різних прикмет.

В сучасних уявленнях про дорогоцінне каміння знайшли відображення деякі досить давні за походженням альтернативні щодо науки знання, а також відповідні їм вчення. Зокрема, у зв'язку з цим, можна згадати поширене уявлення про знаки Зодіаку, яке походить з астрології, а також уявлення про щасливі і нещасливі числа.

В таких випадках певні види каменів прийнято пов'язувати з певними місяцями. Найчастіше йдеться про той місяць, коли відбулося народження тієї чи іншої людини.

¹⁶⁷ Величко Ф. Магические свойства драгоценных камней., 2004. - № 2. - С. 54; Величко Ф. Человек и камень. Символика ювелирных камней // Наука и религия, 2004. - № 3. - С. 58.

З цієї причини тим, хто виявляє до цього інтерес, можуть рекомендувати купити «свій» камінь. І значна частина людей піддається такій рекламі. Однак у таких уявленнях було б зовсім неправильно бачити одну тільки рекламу.

Не всі шанувальники дорогоцінного каміння знають про те, що взагалі не існує загальної для всіх країн та народів системи уявлень про незвичайні якості каменів. У різних країнах такі уявлення можуть істотно відрізнятись, а в деяких випадках навіть бути прямо протилежними.

Такі відмінності в уявленнях про незвичайні якості дорогоцінного каміння пов'язані насамперед з відмінностями тих культур, з яких походять такі уявлення. Ці уявлення виникли настільки давно, що в наш час навряд чи хто зміг би пояснити їх справжнє походження.

РОЗДІЛ 3

**ЗНАННЯ,
ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ
У КОНФЛІКТІ
З НАУКОЮ**

- 3. 1. Знання і пам'ять**
- 3. 2. Досвід та альтернативні форми знання**
- 3. 3. Майстерність та альтернативні форми знання**
- 3. 4. Релігія як форма знання та альтернативні її форми знання**
- 3. 5. Мистецтво як форма знання**
- 3. 6. Альтернативні форми знання в науці**

Значна частина таких знань, які з повним на те правом цілком можна називати ненауковими чи позанауковими знаннями, ніколи, однак, не перебували і в наш час не перебувають у справжньому конфлікті з наукою та науковими знаннями.

До найвідоміших форм такого знання належить насамперед мистецтво. Крім того, потрібно говорити також про мораль та про релігію.

Ці, а також інші форми знання, які не знаходяться в справжньому конфлікті з наукою, не є спеціальним предметом даної книги. Однак вони по-різному взаємодіють з тими альтернативними знаннями, що перебувають у конфлікті з наукою.

3. 1. Знання і пам'ять

Необхідною умовою існування будь-яких знань є пам'ять. Без неї знання просто неможливі. Однак разом з тим було б дуже неправильно ототожнювати знання і пам'ять, оскільки знання відрізняється від пам'яті.

Ніяке накопичення знань не буває і ніколи не буде можливим без пам'яті. Пам'ять взагалі можна спрощено розглядати як особливого роду накопичення та зберігання певних знань. Це найважливіша функція пам'яті. Особливо потребують спеціального збереження наукові знання, оскільки вони практично не можуть передаватись на

буденному рівні спілкування, як це часто можливо з іншими, ненауковими формами знання.

Пам'ять у цій своїй функції накопичення і збереження знань може бути в якоюсь мірою замінена і в суспільстві вона справді замінюється різними, насамперед штучно створеними, формами збереження інформації. В наш час заміна накопичення та зберігання певних знань у пам'яті різними формами збереження інформації особливо стосується так званої машинної пам'яті.

Однак слід підкреслити, що заміна пам'яті різними формами збереження інформації почалася зовсім не в наш час, як схильні думати про це значна кількість людей, а дуже давно. Що більше, цілком можна стверджувати, що виникнення і розвиток різних засобів збереження і накопичення інформації (як своєрідних засобів заміни пам'яті), починаючи з певного часу, було одним з основних напрямів розвитку цивілізації.

Одним з перших і найважливішим етапом створення засобів збереження інформації, призначених, за ідеєю, частково замінити пам'ять, було створення системи письма. В усякому випадку, слід погодитись, що система письма була першою вдалою і дуже продуктивною спробою такої заміни.

Перші відомі сучасним дослідникам системи письма, як вважає більшість сучасних істориків, виникли в Стародавньому Єгипті ще в четвертому тисячолітті до Різдва Христового. В Стародавньому Шумері писемність виникла також у четвертому тисячолітті до Різдва Христового, однак, мабуть, дещо пізніше, ніж в Єгипті.

Пізніше на території Стародавньої Фінікії (на території сучасного Лівану) виникла алфавітна форма письма. Найбільшого поширення вона набула потім насамперед завдяки стародавнім грекам, а також стародавнім римлянам, які, найпевніше, запозичили особливу форму

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

давньогрецького алфавіту через посередництво стародавніх етрусків.

Хоч безписемні цивілізації досить мало відомі дослідникам, особливо порівняно з писемними цивілізаціями, і письмо досі можна вважати найефективнішою заміною колективної пам'яті, в якій тільки й могли зберігатися знання до виникнення писемності, не всі цивілізації ставились до писемності та можливостей, які вона здатна подати, однаково.

І не обов'язково мова повинна йти про дуже поширене і в наш час негативне ставлення до письма тих людей, які (з різних причин) негативно ставляться до знання в цілому. Сучасне суспільство в цьому розумінні не є чимось винятковим.

Вищесказане про негативне ставлення до письма стосується і стародавніх цивілізацій. Досить згадати про принципову відмінність у ставленні до записаного слова стародавніх греків і римлян, з одного боку, і більшості народів Стародавнього Близького Сходу, особливо стародавніх єгиптян, з іншого боку.

Негативне ставлення до письма і записаного слова існувало, зокрема, в Стародавній Греції. Особливо в цьому сенсі варто виділити деякі філософські діалоги Платона, в яких він висловлював, переважно від імені свого вчителя Сократа, сумнів у цінності записаного слова.

Платон досить негативно ставився до записаного слова, а отже, і до книги в цілому, насамперед з огляду на необхідність утаємничення сакральних знань, які, одночасно, потрібно було передавати тим, хто пройшов посвячення, і, разом з тим, зробити недоступними для всіх непосвячених. Йдеться, насамперед, про так звані езотеричні знання, які, мабуть, існували у кожній філософській школі періоду античності.

Однак таке ставлення до записаного слова не могло істотно впливати на розвиток писемності і зменшити кількість книг. Більше того, воно саме знайшло вираження насамперед у книгах, зокрема того ж таки Платона.

Таким чином, можна говорити про важливу культуротворчу функцію властивого цивілізованим людям прагнення доповнити пам'ять різноманітними засобами збереження інформації. Внаслідок такого прагнення з часом з'являються нові засоби.

Однак, з іншого боку, ніякі форми збереження інформації ніколи не могли і не зможуть замінити досвід. Сказане стосується не тільки безпосереднього (особистого) досвіду, але і будь-якого досвіду опосередкованого.

Тим очевиднішим є те, що ніякі форми збереження інформації ніколи не могли і не зможуть замінити знання. Більше того, досить часто вони можуть не стільки сприяти накопиченню знань, а й, навпаки, перешкоджати справжнім знанням, оскільки людські можливості не безмежні. Тим більше, що наявність різних форм збереження інформації створює у більшості людей ілюзію існування знань в той час, коли знання у них обмежені або взагалі відсутні.

Колективний, або ж соціальний, досвід у наукових дослідженнях іноді ототожнюється з колективною пам'яттю. Поміж науковців до такого ототожнення особливо схильні деякі дослідники культури, зокрема дослідники історії цивілізації. Іноді історія взагалі ототожнюється із пам'яттю¹⁶⁸.

Безумовно, не повинно викликати ніякого сумніву, що пам'ять і досвід мають бути тісно пов'язані між собою. Але, з іншого боку, вони не належать і не можуть належати до зовсім тотожних понять. І сказане стосується також будь-якої

¹⁶⁸ Блок М. Апологія історії или Ремесло историка. – Москва: Наука. – 1973. – С. 232.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

пам'яті і будь-якого досвіду, зокрема й колективної пам'яті і того, що можна було б називати «пам'яттю культури».

Так само, як і досвід, пам'ять необхідно також повинна бути пов'язана зі знанням. Можна говорити, зокрема, про взаємопов'язаність таких понять, як «пам'ять», «досвід» і «знання» в онтології і гносеології. Зв'язок між цими поняттями існує і в культурі.

Стародавні греки приділяли особливу увагу таким поняттям, як *mne* [пам'ять] і *lete* [забуття]. Вони відігравали значну роль в даньогрецькому культі. Зокрема, можна згадати про значення джерел з такими назвами, з яких пили воду з віщими, як тоді вважали, властивостями, в оракулі Зевса-Трофонія, що знаходився в місті Лебадея в Центральній Греції. Певну роль подібно відіграло також і в орфіко-піфагорійських культурах. З цієї причини поняття-образи *mne* [пам'ять] і *lete* [забуття] можна бачити також у творах Платона.

В античності виникла мнемоніка – особлива методика для запам'ятовування. Чи не найдавніше почали займатись мнемонікою перші софісти. Судячи з усього, в цьому вони досягли певних успіхів. Пізніше її пробували розвивати і в епоху Відродження, а також у Новий час. Зокрема, можна згадати про те, що це було основне позитивне заняття Джордано Бруно (якщо не рахувати його занять чорною магією).

3. 2. Досвід та альтернативні форми знання

Навіть у тих випадках, коли про досвід писали окремі науковці і філософи, все явище в його цілісності дослідженим все-таки не було. Тому потрібно дослідити взаємодію досвіду та знання в їх цілісності.

Насамперед слід особливо підкреслити, що таке складне явище, як досвід, було б зовсім неправильно розглядати як

щось одномірне та однозначне. Таке недиференційоване ставлення до проблеми дослідження досвіду не може бути виправданим з жодної точки зору.

Слід відзначити певну схожість і близькість понять «знання» та «досвід». Поняття «знання» і «досвід» дійсно багато у чому є дуже схожими. Загалом можна стверджувати, що такі поняття, як «знання» і «досвід», повинні виконувати якщо і не цілком однакову, то у всякому разі дуже схожу роль у процесах пізнання. Це знаходить своє відображення в гносеології.

Досить близькими поняття «знання» і «досвід» є також і за своїми функціями в культурі. Це також потрібно враховувати, зважаючи на значення культурних ресурсів науки, а також на постійне зростання їх значимості.

Звичайно прийнято вважати, що знання і досвід у багатьох випадках частково можуть навіть замінювати одне одного¹⁶⁹. Це твердження про взаємозамінюваність знання та досвіду стосується не тільки найпоширеніших форм сучасної епістемологічної практики, але майже всіх різноманітних форм людської діяльності і різних сфер людського буття.

Досліджуючи знання, можна дійсно якоюсь мірою, хоча б теоретично, погодитись із таким твердженням про певну взаємозамінюваність знання та досвіду. Звісно, при цьому усвідомлення близькості цих понять не повинно приводити до надто далекосяжних висновків щодо повної тотожності знання та досвіду, або ж тих понять, які є похідними від понять «знання» та «досвід».

Адже досить широко відомо, зокрема, що знання і досвід переважна більшість людей часто схильні, більшою чи меншою мірою, взагалі у всьому дуже зближувати аж до

¹⁶⁹ Дротсько Л. Г. Феномен фундаментального і прикладного знання (посткласичне дослідження). – Київ: Видавництво Європейського університету фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2000. - С. 108-135.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

цілковитого їх ототожнення. Особливо таке ототожнення знання та досвіду характерне для буденної свідомості.

Однак слід зазначити, що ототожнення знання та досвіду цілком можливе і в деяких наукових дослідженнях. Причини такого ототожнення дуже різноманітні і всі їх назвати надто важко.

Досить часто, використовуючи такі поняття, як «знання» і «досвід», навіть певна частина науковців може їх взагалі плутати між собою. Слід зазначити, що дуже часто така плутанина взагалі приводить до неправильного розуміння цих понять, зокрема до їх підміни одне одним.

Все вищесказане про досвід стосується не тільки індивідуального досвіду. Практично все те ж саме, що може бути сказане щодо індивідуального досвіду, також загалом може бути сказане і щодо досвіду колективного, який, як відомо, багато у чому перевершує собою індивідуальний досвід і є такою особливою цілісністю, яка не може бути зведена до індивідуального досвіду без втрати свого основного змісту і значення.

Слід підкреслити, що колективний досвід людства має не менше, а загалом навіть більше значення для розвитку наукового знання, ніж індивідуальний досвід. Адже саме в колективному досвіді накопичується і зберігається та величезна корисна для наукової творчості інформація, яка навіть не завжди може бути формалізована науковцями.

Через неможливість повної формалізації, навіть у майбутньому, не вся така інформація, яка була накопичена протягом всієї історії в колективному досвіді людства, і не завжди може стати предметом явного наукового знання. Тим більше, що всю цю інформацію ніхто не може цілком охопити за допомогою індивідуального досвіду.

Йдеться насамперед про ту частину колективного досвіду людства, яку можна визначити як повсякденний досвід. Саме з таким досвідом найтісніше пов'язане позанаукове знання. Однак, будучи пов'язаним найбільше з позанауковим знанням, повсякденний досвід має значення, хоч і дещо опосередковано, також і для наукового пізнання

Відомий німецький фізик середини двадцятого століття Вернер фон Гейзенберг особливо підкреслював у своїх міркуваннях значення повсякденного досвіду для розвитку наукових понять¹⁷⁰. Позанаукове знання як джерело наукових понять є предметом вивчення і для деяких сучасних, зокрема й українських, дослідників¹⁷¹.

Разом з тим, варто відзначити і те, що позанаукове знання пов'язане не тільки з повсякденним досвідом. Не менш важливими в цьому стосунку є і всі інші різновиди досвіду. Деяка частина з цих різновидів досвіду буде розглянута в цій публікації дещо нижче.

Неважко, отже, зробити висновок, що взагалі в дійсності існують дуже різні форми досвіду, які мають значення для теорії пізнання і для філософії науки. І слід особливо підкреслити, що названий вище колективний досвід, так само, як і звичайний індивідуальний досвід, не вичерпують і не можуть вичерпувати всіх можливих форм досвіду.

Насамперед, у контексті заявленої теми слід особливо підкреслити, що досвід найчастіше буває безпосередньо пов'язаний з процесом пізнання і є його важливою складовою частиною. Навіть наука не може ніяким чином обійтись без якоїсь форми досвіду.

З цієї причини, можливо, слід особливо виділяти, як надзвичайно важливий для пізнання, зокрема наукового

¹⁷⁰ Гейзенберг В. Фізика и философия. Часть и целое. – Москва: Наука, 1989. – С. 128.

¹⁷¹ Див., наприклад: Дротянюк Л. Г. Феномен фундаментального і прикладного знання (посткласичне дослідження). – Київ: Видавництво Європейського університету фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2000. – С. 48-50.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

пізнання, науковий досвід. Очевидно, що його можна розглядати як особливий різновид досвіду, відрізняючи його від будь-яких інших різновидів досвіду.

По-друге, слід також особливо виділяти таку форму досвіду, який можна було б називати повсякденним, або ж буденним, досвідом. Слід особливо підкреслити, що такий досвід не менше за науковий досвід потрібен для самого існування людини, і те, що такий досвід також прямо стосується як процесу пізнання, так і знання.

Однак у переважній більшості таких чи подібних випадків, коли говорять про роль і значення повсякденного досвіду, безумовно, має йтися насамперед не про наукові форми знання, а про такі позанаукові форми знання, які можна було б назвати за своєю природою повсякденними, або ж буденними, знаннями.

Крім того, досвід дуже часто буває також тісно пов'язаний з уявою. Деякі різновиди досвіду взагалі не могли б існувати без уяви. Зауважимо принагідно, що такі різновиди досвіду, які дуже тісно пов'язані з уявою, є, так би мовити, досвідом фантазування.

Такий досвід також має дуже велике значення для теорії пізнання. На цьому досвіді, зокрема, ґрунтується мистецтво як явище культури, а також, відповідно, і вся пізнавальна функція мистецтва. Адже для мистецтва часто буває потрібним не тільки розвиток у митця уяви самої по собі, а й такий його досвід, який безпосередньо пов'язаний з уявою.

Крім того, очевидно, що такий досвід, який можна називати досвідом фатазування, потрібен також і для наукової творчості. Адже наукова творчість, при усіх її особливостях порівняно з іншими формами творчості, зокрема з тими, що мають стосунок до мистецтва, також не може обійтись без уяви так само, як і всі інші форми творчості.

Серед окремих різновидів досвіду, безумовно, є й такі, що бувають досить часто тісно пов'язані з тими формами знання, які можна цілком вважати альтернативними щодо науки формами знання. В усякому випадку, такі форми знання важко визначити інакше, ніж пікреслюючи їх альтернативність щодо науки та наукового знання.

Очевидно, що різновиди досвіду, які не узгоджуються або мало узгоджуються з наукою, потрібно розглядати окремо від наукового досвіду. Це так само очевидно, як і те, що альтернативні щодо науки форми знання також потрібно розглядати окремо від наукових форм знання.

Тим більше повинно бути очевидним, що такі різновиди досвіду значною мірою повинні протистояти і справді протистоять самому науковому досвіду.

Йдеться не тільки і не стільки про такий життєвий досвід, який навіть у наш час надто важко чи неможливо пояснити з позицій сучасної офіційної науки. Історія науки свідчить, що такі чи подібні до них явища, яких не могла і зараз не може пояснити наука, існували завжди, а не тільки в наш час.

Не обов'язково звертатись одразу ж до якихось паранормальних явищ. Тим більше не варто обов'язково звертатись до таких явищ, саме існування яких є надто сумнівним, щоб про них взагалі варто було науковцям серйозно говорити, особливо враховуючи те, що всі такі явища, попри свою сумнівність, є предметом численних навколонукових спекуляцій.

Просто в житті кожної людини, безумовно, існує дуже багато таких речей, які взагалі не мають жодного статусу до будь-якої науки. І наука, можливо, ніколи серйозно не займатиметься такими речами.

Той позанауковий досвід, про який йде мова, також, поза всяким сумнівом, належить насамперед до таких речей.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Можна досить впевнено прогнозувати, що, він мабуть, ніколи не стане основним предметом серйозного наукового дослідження.

Альтернативні щодо науки форми знання можуть оцінюватись по-різному різними людьми залежно від багатьох чинників, зокрема залежно від їх світогляду. Так само різні люди можуть зовсім по-різному оцінювати і досвід, пов'язаний з альтернативними формами знання (оцінювати як позитивно чи негативно, так і зовсім нейтрально).

Протилежність наукового знання, з одного боку, і тих форм знання, які є альтернативними щодо науки та наукового знання, з іншого боку, не варто вважати чимось фатальним. Не можна сказати, що ця протилежність різних форм знання повинна бути встановленою раз і назавжди.

Очевидно, що дуже багато у сприйнятті різних форм знання, яке властиве для того чи іншого періоду історії, залежить і від моди, і від часу. Не менше у цьому сприйнятті залежить і від багатьох інших чинників, які впливають на сприйняття та оцінку різних форм знання.

Так само можна сказати, що і протилежність наукового досвіду, з одного боку, і того досвіду, який пов'язаний з тими формами знання, які можуть вважатись альтернативними щодо науки та наукового знання, з іншого боку, також є, багато в чому, відносною. У сприйнятті такого досвіду багато залежить від того, якою буде загальна оцінка такого досвіду.

Досвід, пов'язаний з альтернативними по відношенню до науки формами знання, певною мірою і за певних обставин може навіть замінювати деяким людям чи окремим групам людей науковий досвід. Причин такої заміни наукового досвіду може бути досить багато.

Зокрема, частково така заміна наукового досвіду іншими формами досвіду може бути спричинена відсутністю

наукового досвіду у переважній більшості людей. Мова може йти і про принципову неможливість наукового досвіду у переважній більшості людей.

Однак повної заміни в суспільній свідомості наукового досвіду таким досвідом, який пов'язаний з альтернативними щодо науки формами знання, в умовах сучасної цивілізації бути не може. Особливо впевнено можна говорити про це, якщо йдеться про сучасне суспільство в цілому, а не про окремих людей, які є представниками сучасного суспільства.

З іншого боку, деякі з наведених вище міркувань свідчать також про те, що досвід, який безпосередньо пов'язаний з альтернативними щодо науки формами знання, також, мабуть, не буде цілковито витіснений у майбутньому науковим знанням із сучасної культури. В усякому випадку важко уявити, щоб таке витіснення могло відбутись у найближчому майбутньому.

Це зумовлено не тільки неминучою обмеженістю наукового пізнання (сама проблема обмеженості таких можливостей повинна бути предметом самостійного вивчення і тому не може бути детально розглянута в межах цього дослідження).

Навіть у сучасному суспільстві може йтися про так званий досвід «містичний». Однак слід звернути увагу на те, що сучасне поняття досвід «містичний», як правило, дуже сильно, навіть принципово відрізняється від однакового за термінологією, але дуже відмінного за його значенням містичного досвіду, який використовувався в минулі століття європейської культури.

Особливо про подібний досвід «містичний» можна говорити як про те, що є характерним для нашого часу, коли «містиком» почали називати найчастіше зовсім не надраціональне єднання з Богом, як це традиційно вважалося та й нині вважається в усьому ортодоксальному

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

християнстві, а також в будь-якій ортодоксальній християнській термінології¹⁷².

В подібному до вищезгаданого значення окрім термінологічного словосполучення, досвід «містичний», і в літературі нашого часу можуть використовуватись також поняття як «езотеричний (або окультний) досвід». Зрозуміло, що досвід із такими означеннями повинен принципово відрізнятись від будь-кого іншого досвіду.

Разом з тим очевидним є те, що подібний до вищеназваного досвід навіть в принципі може бути тільки у прихильників езотеричних вчень або окультизму, та й то тільки в окремих із них. У всіх інших такого досвіду, мабуть, взагалі бути не може, в усякому разі, якщо вони продовжують критично ставитись до альтернативних щодо науки вчень.

І це, *volens volens*, доводиться визнавати, незалежно від ставлення до такого досвіду. Адже навіть ті послідовники альтернативних щодо науки вчень, які стверджують про наявність у них такого досвіду, підкреслюють разом з тим унікальність усіх випадків подібного досвіду.

В наш час досить широко відомо, що значна частина наукових відкриттів відбувається поза межами буденного досвіду (навіть тієї його частини, яка безпосередньо стосується наукових досліджень). Так, наприклад, відомий німецький хімік Кекуле прийшов свого часу до ідеї бензольного кільця тому, що йому наснилися змії, одна з яких схопила себе за хвіст.

Наведений вище, а також подібні до нього приклади з історії науки досить часто в літературі окремі автори трактують як прояви якоїсь особливої містичної інтуїції. Те, що вони називають містичною інтуїцією, повинно, на їх

¹⁷² Див., наприклад: Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккульту и парапсихологии. – Москва, 1997. – 793 с.

думку, замінити звичайні уявлення про роль і значення інтуїції в процесі наукового пізнання, зокрема в науковій творчості.

Тим більше, враховуючи вищесказане, не варто вбачати нічого дивного і в тому, що досить часто подібні приклади намагаються використовувати як виправдання позарелігійної містики, а також для обґрунтування позарелігійного містицизму.

В дещо пом'якшеній формі окремі дослідники схильні пояснювати це як деяку схожість між природою інтуїтивного пізнання, з одного боку, і природою містичного досвіду, з іншого боку. При цьому виходять з міркування про інтуїтивну природу містичного досвіду.

У подібних випадках досить помітні спроби за допомогою таких або подібних міркувань виправдати позарелігійну містику. Задля цього часто намагаються використати міркування про містику Бердяєва, хоч у нього йдеться про містику релігійну.

Деякі науковці дійсно позитивно ставились до альтернативних щодо науки форм знання. Досить часто в цьому сенсі посилаються на приклади Кеплера і Ньютона. Слід визнати, що наукові розбудови Кеплера прямо ґрунтувалися на традиції, яка походила від орфіко-піфагорійських міфів. Тому посилання на нього в даному випадку є значною мірою, виправданим.

Однак всю евристичну цінність міфів навіть у наш час було б неправильно вважати цілком вичерпаною. Мабуть, варто було б погодитися з тими, хто вважає міфи в цьому розумінні практично невичерпними. Деякі автори навіть

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

стверджують, що нібито найбільшою була роль міфу в розвитку науки двадцятого століття¹⁷³.

За останні десятиліття все більшого значення набуває феномен ненаукових знань, насамперед таких знань, які є альтернативними щодо знань наукових. Інакше кажучи, в наш час усе очевиднішою стає та обставина, що наукове пізнання не слід вважати єдиною можливим шляхом набуття людиною життєво важливої і необхідної для неї інформації.

Таким чином, знання і досвід, виконуючи дуже схожу роль в теорії пізнання, в багатьох випадках частково можуть навіть замінювати одне одного. Взаємозамінюваність знання і досвіду стосується не тільки найпоширеніших форм епістемологічної практики, а й різних сфер людського буття.

Крім досвіду, пов'язаного з науковим знанням, існує досвід, який пов'язаний зі знанням, яке є альтернативним щодо науки. Такий досвід також важливий для пізнання, зокрема і для розвитку науки.

3.3. Майстерність та альтернативні форми знання

Поняття «майстерність» є все ще недостатньо вивченим в нашій науковій, зокрема філософській, літературі. Слід визнати, що особливо мало вивчене це поняття в сучасній українській філософії. Та й в світовій філософії поняттю «майстерність» здебільшого приділяли надто мало уваги.

Однак, при цьому слід наголосити, що, разом з тим, було б неправильним вважати, що поняття майстерності добре розроблене в інших галузях знання. Фактично про поняття «майстерність» говорили тільки в межах окремих сфер діяльності, однак використовували це поняття переважно на дорефлексійному, так би мовити, рівні.

¹⁷³ Див., наприклад: Автономова Н. С. Миф: хаос и логос // Заблудлюющийся разум: Многообразие внеаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 34.

На такому рівні про майстерність у радянський період мовилося в різних сферах. Особливо часто про майстерність говорили стосовно агітації та пропаганди як в той період, котрий згодом почали називати «застоем», коли вважалось, що радянські агітатори та пропагандисти досягли вершин лекторської майстерності, так і в той період, коли заговорили про перебудову і змушені були визнати, що радянським агітаторам та пропагандистам є чого вчитись¹⁷⁴.

Також фактично на дорефлексійному рівні поняття майстерності продовжували порівняно широко застосовувати у сферах його традиційного використання. Зокрема, однією з таких сфер традиційного використання поняття майстерності була будівельна справа в широкому значенні цього слова¹⁷⁵.

Говорячи про використання цього поняття, слід підкреслити, що явище, яке прийнято називати майстерністю, є дуже складним і досить багатостороннім. Найчастіше, коли говорять про майстерність, мають на увазі високий ступінь вмінь і навичок у якійсь із сфер діяльності.

Очевидно, що все це неможливе без знань. Разом з тим словом «майстерність» позначають не наявність самих по собі знань, а здатність ці знання використовувати, часто навіть не усвідомлюючи, як саме це відбувається.

Поміж тих, хто аналізував пізнання, одним з перших про це явище писав М. Полані. Це особливо стосується тих випадків, коли він використовував поняття майстерності,

¹⁷⁴ Див., наприклад: Кулагін А. С. Незвідані шляхи закономірного [бесіда з членом бюро комісії з проблем лекторської майстерності при правлінні Всесоюзного товариства «Знання» А. С. Кулагіным / Записали О. В. Таласюк, І. В. Кушко] // Трибуна лектора. - 1986. - № 10. - С. 7 - 9; Ножиш Е. А. Проблемы лекторского мастерства в свете требований XXVII съезда КПСС // Вопросы лекционной пропаганды. - Москва, 1987. - С. 3 - 15; Поліщук І. П. Неповторний світ "середнього слухача": [Бесіда про майстерність з лектором, професором кафедри філософії Київського інституту інженерів цивільної авіації І. П. Поліщуком / Записав О. Є. Шевченко] // Трибуна лектора. - 1985. - № 1. - С. 18-20; Стуленко М. І. Засобами переконавання: [Про лекторську майстерність] // Трибуна лектора, 1984. № 7. - С. 22 - 25; Чайковский В. Ф., Берман И. М., Лагуткин О. Д. Путь к лекторскому мастерству // Вестник высшей школы. - 1985. - № 1. - С. 53 - 56.

¹⁷⁵ Див., наприклад: Черняк В. З. Уроки старых мастеров (из истории экономики строительного дела). 2-е изд. переработ. и доп. - Москва: Стройиздат, 1989. - 240 с.

поширюючи його на науку¹⁷⁶. М. Полані називав це «особистістним» знанням, яке неможливо формалізувати.

Тому очевидно, що таке явище, як майстерність, є досить важким для наукового вивчення. Ще більшою проблемою є майстерність як предмет філософського аналізу.

З цієї причини, вивчаючи майстерність в різних її формах та проявах, до явища майстерності не варто ставитись як до чогось однорідного та однобічного. Складність явища майстерності визначає і складність вивчення та оцінювання цього явища, а також відповідного йому поняття.

Крім того, очевидно, що будь-яка майстерність може мати досить багато різновидів. Очевидно також, що наявність великої кількості різновидів майстерності також не дає можливості ставитись до майстерності як до чогось однорідного.

У більшості випадків близьким до майстерності є поняття «досвід». Слід при цьому наголосити, що загалом цю близькість між поняттями «майстерність» та «досвід» можна сприймати, як щось несподіване тільки на перший погляд.

Майстерність і досвід досить часто можуть плутати одне з одним. Можливість такої плутанини понять, а відповідно – й некоректного використання понять – пов'язана насамперед із близькістю цих понять між собою, а також близькістю обох цих понять із поняттям «знання».

Серед окремих різновидів майстерності є досить багато таких різновидів, які безпосередньо пов'язані не з науковими знаннями, а з тими знаннями, які безпосередньо не стосуються науки та наукового пізнання. Часто йдеться буквально про такі форми знання, які найправильніше буде вважати альтернативними щодо науки.

¹⁷⁶ Полані М. Личностное знание: На пути к посткритической философии. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 86-87.

Очевидно, що такі різновиди майстерності потрібно розглядати окремо від науки, а також окремо від наукового знання. Тим більше, що такі різновиди майстерності, пов'язані з альтернативним щодо науки знанням, значною мірою протистоять науковому знанню.

Особливе значення для дослідження феномену майстерності з погляду філософії, зокрема з точки зору теорії пізнання, мають дослідження статусу та особливостей майстерності в різних культурах і цивілізаціях. Неважко помітити також, що дослідження статусу та особливостей майстерності в різних культурах і цивілізаціях має значення не тільки для теорії пізнання, а й для культурології та філософії культури.

Зв'язок між майстерністю та альтернативними щодо науки формами знання можна прослідкувати ще з найдавніших часів історії людства. Так, наприклад, у примітивній культурі тогочасна суспільна свідомість здебільшого схильна була пов'язувати майстерність із магією або із чаклунством.

Дуже часто в примітивній культурі будь-яка майстерність взагалі цілком могла ототожнюватися з тогочасною магією або з тим, що в наш час стало сприйматися як магія, а в примітивній культурі було складовою частиною єдиного релігійно-побутового культурного комплексу.

Всяке особливе особисте вміння і тим більше всяка форма особливої особистої майстерності в умовах примітивної культури фактично неминуче сприймалися тогочасними людьми як особливий різновид магії або чаклунства.

Крім того, майстерність могла і в умовах примітивної культури, і дещо пізніше пов'язуватися із шаманізмом або подібними до нього явищами. В цьому немає нічого дивного,

оскільки шаман в уявленнях тогочасних людей міг сприйматись як людина, наділена такими ж здібностями, яких чекають насамперед від майстра в більш розвинутих цивілізаціях.

Треба сказати, що загалом така наша оцінка є дуже пом'якшеною. Адже зрозуміло, що шаманам в умовах примітивної культури тогочасна свідомість здатна була приписувати надзвичайні, навіть надлюдські, здібності, знання, а також вміння.

Приклади шаманів наочно показують дуже тісний зв'язок майстерності із навчанням. Учні шаманів повинні були не тільки пройти досить довгий (як правило, протягом кількох чи навіть багатьох років) термін навчання, але і пройти також через певні випробування, які мали насамперед ритуальний характер.

Йоганн Гейзінга, досліджуючи ігрову складову різних явищ культури, описав досить багато прикладів такого роду випробувань¹⁷⁷. Деякі з цих випробувань прямо стосуються й філософії.

Зрозуміло, що такий зв'язок між майстерністю, з одного боку, та навчанням, з іншого боку, стосується не одних тільки шаманів і тих людей, які намагались опанувати секрети їхньої майстерності, а будь-якої майстерності. Інакше кажучи, неможливо досягти майстерності, не пройшовши усього процесу навчання.

Учні середньовічних майстрів також, як і учні шаманів, повинні були довго навчатись майстерності. Так само, як і учні шаманів, учні середньовічних майстрів обов'язково повинні були проходити через певні випробування.

Щоправда, слід визнати, що випробування учнів майстрів, про які тут йдеться, були зовсім іншого роду, ніж

¹⁷⁷ Гейзінга Й. *Ното ludens. В тени завтрашнього дня.* – Москва: Издательская группа «Прогресс», «Прогресс – Академия», 1992. – С. 125-136.

випробування учнів шаманів. Та й ритуальна складова цих випробувань учнів майстрів була не настільки очевидною порівняно із випробуваннями, які повинні були проходити учні шаманів.

Подібною до таких випробувань може вважатись також пробна робота для отримання звання майстра. Збереглися від часів середньовіччя деякі пробні роботи будівельних ремісників у балтійських країнах, зокрема в Ризі 1382 року¹⁷⁸.

Крім того, в середні віки курс навчання учня, який хотів стати майстром, обов'язково повинна була завершувати подорож, іноді навіть в сусідні країни, під час якої учні повинні були запозичувати ті вміння та навички, які вони могли побачити по дорозі¹⁷⁹. Це також була обов'язкова умова отримання статусу майстра.

Необхідність такої завершальної для курсу навчання подорожі майбутніх майстрів була пов'язана насамперед із тим, що, на відміну від науки, майстерність неможливо було передати за допомогою простих універсальних правил, які можна було б формалізувати. З цієї причини майстерність може бути запозичена тільки в процесі особистого спілкування між майстром та його учнями.

Є. К. Бистрицький особливо підкреслює, що навіть у професійній спеціалізованій діяльності практичні вміння людини не можуть бути вичерпно виражені у вигляді системи точних визначень і вказівок¹⁸⁰. Це, на думку Є. К. Бистрицького, може вважатись основною ознакою практичних знань - на відміну від теоретичних, зокрема наукових, знань.

¹⁷⁸ Черняк В. З. Уроки старых мастеров (из истории экономики строительного дела). 2-е издание, переработанное и дополненное. - Москва: Стройиздат, 1989. - С. 94.

¹⁷⁹ Там само, С. 94.

¹⁸⁰ Быстрицкий Е. К. Практическое знание в мире человека // Заблуждающийся разум: Многообразие псевдонаучного знания. - Москва: Политиздат, 1990, - С. 211.

Така особливість майстерності в минулі періоди історії дуже часто могла призводити і дійсно призводила до повної втрати деяких особливих вмінь («секретів») майстрів, про що часто і охоче пишуть у науково-популярній літературі. Найвідомішим прикладом втрати таких вмінь є втрата вміння створювати дамаську сталь або булат, як іноді її ще у нас називають.

Причиною цього було те, що такі вміння могли передаватись тільки в процесі особистого спілкування. І в тих випадках, якщо хтось із майстрів гинув, не встигнувши передати свою майстерність іншим (а таких випадків вистачало), то разом з ним неминуче зникала також і вся його майстерність.

Таким чином, значення майстерності, а також значення тих знань, які були пов'язані з майстерністю, люди почали усвідомлювати в дуже давні часи, ще в умовах примітивної культури. За тих умов можна говорити про високий соціальний статус будь-якої майстерності і будь-якого вміння, а також про високий статус тих форм знання, які пов'язані з майстерністю.

Крім того, люди примітивної культури були схильні оцінювати майстерність, а також і усякі знання, які були пов'язані з нею, набагато вище, ніж це потім було властивим для людей культур і цивілізацій, які досягли вищого розвитку. Особливо високою була оцінка значення майстерності, а також значення тих знань, які були пов'язані з майстерністю, порівняно з тією оцінкою, яка є властивою для сучасної європейської культури.

Однак не тільки у примітивній культурі був можливим такий підхід до майстерності. Подібне можна спостерігати як в культурах Стародавнього Сходу, так і в античності, а також упродовж майже всього періоду середньовіччя.

Відповідно дуже високим був і залишається й соціальний статус майстерності в будь-якому традиційному суспільстві, а не тільки в примітивній культурі. Причиною такого соціального статусу майстерності було і є те, що в будь-якому традиційному суспільстві був дуже високим соціальний статус магії.

В різних формах примітивних культур, а також при переході від примітивних культур до розвиненіших типів цивілізації, наприклад у культурах Стародавнього Сходу, тотожність майстерності і магії вважалась майже буквальною. Майстер, особливо коваль, в той час фактично був практичним магом. Ковалів у багатьох країнах колись дуже сильно боялись. З ковалями змушені були серйозно рахуватись навіть ті вожді племен, яким належала абсолютна влада.

В Африці, наприклад, зокрема і в країнах Західної Африки, ковалі утворювали, як правило, в переважній більшості племен окрему касту, або ж вони могли входити в дуже шановану усіма касту, яка була спільна з кастою співаків і поетів, якими були гріоти в суданських і сахельських країнах Західної Африки. Подібне ставлення до ковалів було колись у багатьох народів. Щось віддалено схоже можна знайти і в традиційній українській культурі. Щоправда, все це для України давно в минулому, про яке можна взнати тільки з народних казок.

Ситуація із ставленням до майстерності досить мало змінилась і з виникненням розвиненішої цивілізації. Майстерність і в античності, і впродовж середніх віків продовжували сприймати насамперед як щось надзвичайне.

Кардинально ситуація зі статусом майстерності почала змінюватись тільки в культурі країн Заходу, насамперед Європи. Однак про зміну статусу майстерності в суспільстві можна говорити тільки щодо Європи Нового часу.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Починаючи з Нового часу можна говорити про певну маргіналізацію майстерності, а також пов'язаних із нею понять. Сама майстерність стає чимось альтернативним щодо науки, а майстер – щодо науковця. Недарма ж у різних випадках альтернативних щодо науки знань та у відповідних їм вченнях саме слово «майстер» завжди означало найвищу пошану. Як приклад можна навести франкмасонські об'єднання.

В цьому немає нічого дивного. Адже і в науці спочатку велику роль відігравали корпорації, які сформувались під впливом середньовічних цехових організацій і які пізніше отримали назву університетів. Саме з цієї причини навіть назви університетських наукових звань були свого часу прямо запозичені з діяльності цехів. Прикладом цього є термін «магістр», що спочатку в епоху середньовіччя означав цехового майстра і тільки згодом увійшов до університетів. Про це писав, зокрема Жак Ле Гофф¹⁸¹.

Ще показовішою в цьому сенсі є звання магістра в переважній більшості сучасних англомовних країн – *master degree*. В такій назві виявилась відома консервативність англійців взагалі і англійської вищої школи зокрема. В наш час це також має певне місце в деяких випадках, коли йдеться про альтернативні щодо науки форми знання, зокрема в езотеризмі, а також і в «окультних науках», де також є уявлення про майстрів.

Однак дуже часто в тих випадках, коли йдеться про альтернативні форми знання, можна спостерігати також імітацію справжньої майстерності, а не саму майстерність. Щоправда, слід визнати, що становище в альтернативних галузях знань щодо імітації справжньої майстерності не є якимсь особливим винятком.

¹⁸¹ Ле Гофф Ж. Ителлектуалы в средние века. – Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2003. - С. 53-54.

Це явище загалом досить легко пояснити, оскільки воно має насамперед соціальну природу. І в цьому також, так само, як і в імітації справжньої майстерності, альтернативні щодо науки форми знання не є якимсь особливим винятком. Справа в тому, що, вважаючись (заслужено чи незаслужено) майстром, певний представник тієї чи іншої форми альтернативного знання, абсолютно так само, як і представник будь-якої з існуючих у суспільстві форм діяльності, істотно піднімає свій особистий соціальний статус як в очах своїх послідовників, так і в очах значної частини зовсім сторонніх людей.

Очевидно, що такий суттєвий чинник, яким є можливість підвищення свого соціального статусу в очах значної частини інших людей, не може не впливати на поведінку більшості людей. В усякому випадку це, очевидно, істотно впливає на поведінку значної частини людей. Зокрема, це стосується й особливостей поведінки прихильників різноманітних альтернативних щодо науки форм знання, а також вчень, що відповідають цим альтернативним формам знання.

Однак у випадку з альтернативними знаннями є й певні особливості. Слід враховувати, що для досить значної частини людей навіть сама належність до альтернативних щодо науки знань вже нібито автоматично свідчить про особливу майстерність носіїв цих форм знання, а часом і їхніх прихильників.

Причиною цього є особлива таємничість, яка тією чи іншою мірою притаманна таким формам знання. Слід зазначити, однак, що така таємничість має суб'єктивну природу. Тобто найчастіше вся таємничість існує лише у свідомості тих людей, які схильні вірити в особливу таємничість альтернативних щодо науки форм знання. Тому немає нічого дивного в тому, що прихильники

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

альтернативних форм знання прагнуть тільки посилити таку таємничість, яка їх оточує. Ця таємничість нібито створює не лише навколо самих цих знань, а й навколо їх прихильників якусь особливу «ауру».

Загалом в умовах стабільного і майже безконфліктного існування сучасного західного суспільства можна досить впевнено констатувати значне зростання інтересу як до майстерності загалом, так, зокрема, й до тих різновидів майстерності, до яких виявляються близькими альтернативні щодо науки форми знання, а також вчення, що є відповідними цим альтернативним формам знання.

Можна досить впевнено зробити таке припущення, що властивий значній частині сучасного суспільства інтерес до тих різновидів майстерності, до яких близькі альтернативні щодо науки форми знання, а також відповідні їм вчення, цілком може зберігатись і надалі. Більше того, цей інтерес до альтернативних щодо науки форм знання та відповідних їм вчень може в найближчому майбутньому зростати навіть порівняно із сучасним інтересом. Відповідно в найближчому майбутньому може зростати також інтерес до поняття «майстерність», а також інтерес до тих особливих форм знання, які так чи інакше пов'язані з майстерністю.

3. 4. Релігія як форма знання та альтернативні їй форми знання

Було б дуже неправильно протиставляти релігію і науку за ознакою правильності знань. Вже Еміль Дюркгейм підкреслював, що релігія як створений людиною інститут не може ґрунтуватись на помилках та брехні, інакше він не зміг би довго існувати; якби він не ґрунтувався на природі речей,

то наштовхнувся б на такий опір речей, що не зміг би його подолати¹⁸².

Слід підкреслити, що різні види і форми релігії по-різному тяжіють до систематизації і розвитку такого знання, яким є релігія. Так, в історії цивілізації існували високорозвинені релігії, які з часом змогли виробити справжні теорії, або ж сприяли висуванню таких теорій. Разом з тим були й такі релігії, що набагато менше схильні були до систематизації релігійного знання.

Ті знання, які містить у собі релігія, безпосередньо межують із знаннями, які містяться в мистецтві. В цьому немає нічого дивного, оскільки мистецтво виникло з релігії, і релігія завжди взаємодіяла і продовжує взаємодіяти з різними видами та жанрами мистецтва. З цієї причини відбувається і взаємодія знань, які пов'язані з релігією, із тими знаннями, які містить у собі мистецтво.

Різні релігії по-різному можуть узгоджуватись чи не узгоджуватись із альтернативним щодо науки знанням. Ці відмінності між релігіями дуже істотні для розуміння як самих релігій, так і природи альтернативного знання.

Слід підкреслити, що існують такі релігії, які майже не узгоджуються з таким знанням. Прикладом такої релігії є християнство. Основною причиною тут є монотеїзм (віра в одного Бога), який є основою цієї релігії. Інші монотеїстичні релігії тією чи іншою мірою тяжіють до того ж, що й християнство.

Існують і такі релігії, які, як-от буддизм, дуже легко можуть узгоджуватися з альтернативним знанням. Основною причиною тут є політеїзм (віра не в одного Бога, а у велику кількість богів), який є основою цієї релігії. Інші

¹⁸² Доркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / Пер. з франц. – Київ: Юніверс, 2002. – С. 6.

політеїстичні релігії тією чи іншою мірою тяжіють до того ж, що й буддизм.

Слід підкреслити, що різні види і форми релігії по-різному тяжіють до систематизації і розвитку такого знання, яким є релігія. Так, в історії цивілізації існували високорозвинені релігії, які з часом змогли виробити справжні теорії, або ж сприяли висуванню таких теорій. Разом з тим були й такі релігії, які були набагато менше схильні до систематизації релігійного знання.

Навіть у межах однієї і тієї самої релігії можуть бути ці дві протилежні тенденції у ставленні до знань. Прикладів такого протилежного ставлення до знання багато, зокрема, в історії християнської релігії.

Часто ці відмінності у ставленні до знання полягали, насамперед, у принципових відмінностях національних ментальностей різних послідовників однієї і тієї ж релігії. Можна сказати, що загалом це те ж саме, що і вплив національної ментальності на можливості розвитку науки в тому чи іншому суспільстві.

Крім того, розвиненіші релігії найчастіше сприяли також виробленню абстрактних знань, зокрема абстрактних понять. Адже виникнення і розвиток абстрактних понять спершу відбувалися в межах самих релігій.

Особливо велику роль як форма знання релігія відіграє там і тоді, де, з якихось причин, відсутня або ж, з якихось причин, не діє наука. Зокрема, релігія завжди містила в собі насамперед важливе для соціуму знання (зокрема таке знання, яке допомагало існуванню соціуму).

Йдеться не лише про повсякденне знання, потрібне для виживання людей.

Ті знання, які містить у собі релігія, безпосередньо межують зі знаннями, які містяться в мистецтві. В цьому немає нічого дивного, оскільки мистецтво виникло з релігії, і

релігія завжди взаємодіяла і продовжує взаємодіяти з різними видами та жанрами мистецтва. З цієї причини відбувається і взаємодія знань, пов'язаних із релігією, з тими знаннями, які містить у собі мистецтво.

Крім того, не слід забувати, що релігія не є надбанням або привілеєм якоїсь особливої групи людей, навіть священнослужителів. Абсолютна більшість людей, зокрема й науковців, належать, в тій чи іншій формі, до релігії. Інша річ, що були і такі періоди в історії релігії, коли священнослужителі або значна їх частина намагались заволодіти монополією на істину. Зрозуміло, що це могло тільки перешкоджати розвитку знання, зокрема й самої релігії як форми знання.

Говорячи про релігію як систему або сукупність знань, варто згадати насамперед про релігійні догмати. Вони існують у кожній релігії. Слід підкреслити, що існування якихось, зокрема релігійних, догматів не обов'язково веде до догматизму.

Існувало два варіанти прагнення релігій до монополії на істину. Частішим був такий варіант, коли священнослужителі або значна їх частина намагались захопити монополію на істину у поясненні самого релігійного вчення.

Не так часто траплявся другий варіант, коли священнослужителі або якась значна їх частина, намагались захопити монополію на істину взагалі, зокрема й монополію на пояснення наукових гіпотез. Прикладом цього є відомий суд над Галілео Галілеєм. У цьому випадку інквізитори, справою яких було судовий розгляд справ про відступництво від християнської, насамперед католицької, віри, взялися вирішувати зовсім не справи, які були їм доручені, а питання про правильність наукових гіпотез.

Прийнято вважати, що в західній культурі прагнення до монополії на істину було менше, ніж у цивілізаціях Сходу. Це пояснюють більшою загальною толерантністю суспільства на Заході. Однак така відмінність Заходу і Сходу в їх ставленні до істини може вважатись тільки загальною тенденцією.

Навіть якщо таке порівняння розглядати як загальне правило, то слід враховувати, що існувала велика кількість винятків. Тобто було немало прикладів толерантності в країнах Сходу і не менше прикладів відсутності толерантності в країнах Заходу. Причому сказане стосується як стародавніх часів, так і набагато ближчих до нас відрізків історії.

Релігійне знання не завжди протистоїть або суперечить науковим знанням. Найчастіше між ними немає ніяких розбіжностей, оскільки загалом вони мають різну мету і стосуються різних питань. Однак бувають і такі випадки, коли розбіжності між релігійними і науковими знаннями справді виникають. Якщо ці розбіжності помічають (а це буває не завжди), то можливі різні варіанти поведінки науковців.

В більшості таких випадків всі намагаються вдати, що нічого не сталося і ніякого конфлікту немає. В тому випадку, коли таке не вдається, більшість науковців свідомо, а ще частіше підсвідомо намагається зайняти позицію, яку арабський коментатор Аристотеля Ібн-Рушд позначив як дві істини: є істини віри, які репрезентовані Святим Письмом (для Ібн-Рушда – це Коран, для його християнських послідовників – Біблія), і є істини науки, які репрезентовані насамперед філософськими та науковими творами Аристотеля.

Такі погляди існували пізніше і в країнах Європи. Більше того, хоч самі авероїсти в Західній Європі і були

піддані осуду як відступники від основ віровчення, саме такий підхід став відтоді основою європейської толерантності. Зокрема, можна говорити про толерантність, яка є необхідною вимогою в діяльності європейських науковців. Тільки така толерантність, яка традиційно властива для європейських науковців, дала можливість їм серйозно зайнятись вивченням інших культур, зокрема й тими явищами в культурах, що безпосередньо стосуються альтернативних вчень.

3. 4. 1. Релігії в примітивній культурі

Релігії, які існували в минулому в умовах панування в якихось суспільствах примітивної культури, ми вважаємо можливим, з огляду на це, називати примітивними релігіями, щоправда враховуючи, при цьому, всю умовність такої назви, оскільки доводиться погоджуватися з Емілем Дюркгеймом, що навіть найгрубіші релігії, відомі з історії та етнографії, вже є, однак, настільки складними, вже мають настільки складну систему вірувань та обрядів, що в них неможливо не бачити продукт якоїсь досить довгої еволюції¹⁸³. Так само можна оцінювати і ті релігійні культури, які і в наш час продовжують існувати в умовах примітивної культури, будучи з нею безпосередньо пов'язані.

В межах цього дослідження ми вважаємо можливим зробити припущення про певну тотожність тих релігій, які в наш час існують в умовах примітивної культури, з тими релігіями, які існували в минулому в умовах панування в якихось суспільствах примітивної культури, враховуючи, що подібні ототожнення є проблемою не тільки для вивчення виникнення примітивних релігій, а й взагалі для вивчення

¹⁸³ Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / Пер. з франц. - Київ: Юніверс, 2002. - С. 47.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

виникнення багатьох інших елементів примітивної культури¹⁸⁴.

В багатьох випадках примітивні релігії, мабуть, можуть вважатись найбільше відповідними такому знанню, яке ми розглядаємо як альтернативне щодо науки, а також тим вченням, які є відповідними такому альтернативному знанню. В цьому немає нічого дивного, адже значна частина форм такого альтернативного знання, в усякому випадку значна частина тих з альтернативних знань, які мають давні традиції, виникла за часів панування примітивної культури.

Не викликає сумніву, що саме в умовах панування примітивної культури виникли такі форми знання, як шаманізм. Магія, мабуть, також веде своє походження з примітивної культури. Зрозуміло, що в той час вони повинні були в якійсь формі поєднуватися з релігією, створюючи дуже своєрідний синкретичний комплекс.

Однак буквально ототожнення релігії, навіть примітивної, з магією, що характерно для позиції деяких дослідників¹⁸⁵, викликає дуже великі сумніви. Швидше можна погодитися з тими, хто, як-от Олександр Мень¹⁸⁶, розрізняють магію і релігію не тільки в умовах сучасної культури, а й на стадії примітивної культури.

Деякі дослідники приділяють велику увагу питанню про передачу знань, про практику навчання в примітивних релігіях¹⁸⁷. Дослідники сучасної примітивної релігії, зокрема, підкреслювали, що навчання в примітивних релігіях потрібне навіть тоді, коли, за уявленнями носіїв примітивної релігії, у

¹⁸⁴ Леві-Строс К. Структурная антропология / Пер. с франц. – Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1985. – С. 10-16.

¹⁸⁵ Дяч., наприклад: Токарев С. А. Ранние формы религии. – Москва: Политгизлит, 1990. – 347 С.

¹⁸⁶ Мень А. История религии. В 2 кн., кн. 1.: В поисках Пути, Истины и Жизни. – Москва: ФОРУМ, ИНФРА-М, 2001. – С. 30.

¹⁸⁷ Дяч., наприклад: Свфронков А. Г. Психология религии. – Киев: Ника-Центр. 2002. – С. 93-96.

процесі посвячення посвяченим може передаватись якась особлива сила¹⁸⁸.

3. 4. 2. Іудаїзм

Іудейська релігія, або ж іудаїзм, продовжує в наш час викликати постійний інтерес як у дослідників-науковців, так і у широкого кола людей не тільки тому, що це досить поширена в наш час релігія. Інтерес до іудаїзму пов'язаний, безумовно, насамперед з тим, що іудаїзм має, крім того, дуже велике історичне значення. Адже відомим історичним фактом є те, що іудаїзм в його стародавній (але не сучасній) формі дуже вплинув в свого часу на виникнення таких світових релігій, як християнство та іслам.

Однак про вплив іудаїзму на розвиток європейської цивілізації можна говорити, маючи на увазі не тільки стародавню історію виникнення світових релігій. Слід враховувати, що цей вплив відбувався і набагато пізніше. В цьому сенсі насамперед треба говорити про виникнення в іудаїзмі кабалістичного вчення, яке у всьому протистоїть науковим знанням.

Таким чином, альтернативні щодо науки та наукового знання вчення в іудаїзмі представлені насамперед у формі кабалістики. Крім того, через кабалістику в іудейську релігію прийшли різні за походженням форми альтернативного знання.

Справжніми творцями кабалістики були єврейські рабини: дванадцятого століття - Авраам бен Давід де Толедо; тринадцятого століття - Моше бен Шев-Тов де Леон і Моше де Леон, які написали і опублікували книгу «Зогар»¹⁸⁹, хоч у кабалістичній традиції вважається, що

¹⁸⁸ Ліндсей Д. Коротка історія культури. Від доісторичних часів до доби Відродження / Пер. с англ. Том 1. – Київ: Мистецтво, 1995. – С. 37-39.

¹⁸⁹ Эзотеризм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 437.

кабалістика нібито була створена набагато раніше – ще у Стародавній Палестині.

Хоч кабалістика і була предметом загальної моди протягом кількох останніх століть, особливо для гуманістів епохи Відродження, а також у певні періоди упродовж Нового часу, а дехто дуже вірить в неї і нині, це така форма альтернативного щодо науки знання, яку особливо важко сприйняти сучасним людям, особливо освіченим.

Однак при всьому цьому кабалістика теж може розглядатись як певна система знань. З цієї причини її також потрібно розглядати у межах цього дослідження. Наприклад, самі кабалісти завжди вважали, що знання числових значень поєднань букв дозволяє їм проникнути вутасмницю божества¹⁹⁰.

Хоч сама кабалістика, як було вже сказано вище, є порівняно недавнього походження, очевидно, що у неї були попередники в більш віддаленому минулому. Зокрема, це можна сказати про античність і культури Стародавнього Сходу.

Через кабалістику іудаїзм дуже сильно вплинув на більшість альтернативних щодо науки вчень, особливо тих, які були поширені в країнах Західної Європи. Вплив його в цьому розумінні навіть важко переоцінити.

Крім того, слід згадати також про таке особливе явище в іудаїзмі, як хасидизм – засноване Баал-Шем-Товом релігійне вчення, яке ґрунтується на кабалістиці¹⁹¹. Це вчення настільки відрізняється від усього іншого в іудаїзмі (наприклад культом спадкових святих - цадиків), що воно

¹⁹⁰ Езотеризм. Енциклопедія. – Мінск: Інтерпрессервіс; Книжковий Дом, 2002. – С. 437.

¹⁹¹ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 273.

навіть не одразу було визнане представниками ортодоксального іудаїзму¹⁹².

3. 4. 3. Індуїзм

З усіх найпоширеніших у наш час у світі релігій індуїстська релігія або ж, інакше кажучи, індуїзм, мабуть, викликає не тільки найбільш сталий, але навіть постійно зростаючий інтерес у значної частини представників західної цивілізації. Зрозуміло, що особливий інтерес до індуїзму завжди можна було спостерігати насамперед серед тієї частини представників західної цивілізації, які, тією чи іншою мірою, можуть вважатись послідовниками різних альтернативних щодо науки форм знання, а також відповідних таким альтернативним знанням вчень.

Неважко помітити, що такий (притаманний, зокрема, сучасності) інтерес неіндійців (в тому числі європейців) до індуїзму загалом спирається на вже досить давню історичну традицію. Вперше про існування очевидного інтересу до індуїзму представників західної цивілізації можна було б упевнено говорити, читаючи апологетичну біографію відомого пізноантичного філософа-містика Аполлонія Тіанського, яка була написана і опублікована у третьому столітті давньоримським письменником грецького походження Флавієм Філостратом. З цього твору Флавія Філострата добре помітно, що як сам Аполлоній Тіанський, так і Флавій Філострат, який написав його біографію, ставились до тогочасного індуїзму, що існував тоді в Індії у формі стародавнього брахманізму, з інтересом, а також очевидною симпатією, вважаючи і проголошуючи його найдавнішою формою релігійної мудрості і філософії¹⁹³.

¹⁹² Мень А. История религии. В 2 кн., кн. 2: Пути христианства. – Москва: ФОРУМ – ИНФРА-М, 2001. – С. 190.

¹⁹³ Див. наприклад: Флавий Филострат. Жизнь Аполлония Тианского. – Москва: Наука, 1985. – С. 14, 44–47, 51, 55–64, 66–72.

Говорячи про те, що в наш час звичайно прийнято називати індуїзмом або ж індуїстською релігією, слід враховувати, що сучасний індуїзм не існує, фактично, у вигляді якоїсь однієї цілісної релігії, а є сукупністю дуже багатьох, часто дуже відмінних між собою, релігій, які поширені серед народів, що проживають насамперед у самій Індії, а також частково серед вихідців з Індії у багатьох інших регіонах світу.

Всі ці сучасні індуїстські релігії об'єднує насамперед переконання їх послідовників у спільному походженні цих релігій від стародавньої індуїстської (брахманістської) релігії, а також спільні священні тексти, які, мабуть, ведуть своє походження з цієї стародавньої брахманістської релігії. Спільними для всіх індуїстських релігій можуть вважатись також деякі сучасні релігійні уявлення, а також імена богів, яких шанують у відповідних присвячених їм індуїстських культурах.

Крім того, говорячи про значення індуїзму для розуміння альтернативного щодо науки знання, треба враховувати також те, що, мабуть, саме в індуїзмі (в його стародавній, брахманістській формі) виникла йога в основних її різновидах. Щоправда, йогу пов'язують іноді з протоіндійською цивілізацією¹⁹⁴.

Особливим різновидом індуїзму є тантризм. Назва тантризму походить від тантр – різновиду релігійних текстів. Значна частина дослідників вважають тантризм пережитком релігійних культів доарійських народів в індуїзмі.

Основою всього тантрики вважають космічні енергії божеств, які називаються також жіночими енергіями. Тантричні ритуали повинні сприяти підкоренню цих космічних енергій.

¹⁹⁴ Сафронов А. Г. Религиозные психопрактики в истории культуры. Мифы и культы. Религия. Магия. – Харьков: ХГАК, 2004. – С. 144.

Тантризм поділяється на два напрямки – тантризм правої руки, представники якого все розуміють більш символічно, і тантризм лівої руки, представники якого все розуміють буквально.

3. 4. 4. Буддизм

Деякі зі світових релігій викликають значно більший, ніж інші релігії, інтерес у прихильників тих різноманітних вчень, які є альтернативними щодо науки. Це видно на прикладі сучасного буддизму. Мабуть, загальновідомим є те, що більшість прихильників альтернативних вчень посправжньому небайдужі до нього.

Серед причин такої очевидної небайдужості до буддизму прихильників альтернативних щодо науки вчень слід згадати насамперед те, що з усіх існуючих у наш час світових релігій буддизм найлегше можна поєднати з різними альтернативними формами знання, а також з відповідними їм вченнями.

Причиною такого порівняно легкого поєднання буддизму із різними альтернативними вченнями є певні особливості самої буддійської релігії. Справа насамперед в тому, що буддизм взагалі порівняно легко поєднується практично з будь-якими релігійними чи нерелігійними вченнями. В цьому буддизм, з одного боку, взагалі має дуже багато спільного з іншими язичницькими релігіями, а з іншого боку, він виявляє навіть порівняно з язичництвом якусь особливу здатність до різноманітних адаптацій, а також трансформацій, що в більшості випадків допомагало йому досить успішно пристосовуватись до різних історичних та національних обставин і особливостей.

Крім того, говорячи про особливості буддизму, слід враховувати, що він існує вже понад дві тисячі років. І за час свого існування буддизм змушений був поділитися на велику

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

кількість релігійних вчень, між якими часто досить важко буває взагалі знайти хоч щось спільне (мабуть, єдиним, що об'єднує всіх буддистів, є віра в Будду, якого, однак, вони розуміють часто зовсім по-різному).

З часом у буддизмі виникло декілька напрямів, які в літературі прийнято здебільшого називати «езотеричним» буддизмом¹⁹⁵. Навіть з цієї назви зрозуміло, що не можуть не існувати глибокі відмінності такого буддизму від відомого широкому загалові людей.

За час свого існування буддизм у різних його формах став важливою складовою частиною національної культури багатьох країн Азії. Відділити його від культур народів цих країн практично неможливо. З цієї причини вплив буддизму на епістемологічні практики цих народів був великим.

Ці обставини також мають дуже велике значення для поширення альтернативних вчень. Тим більше, що часто в тих національних культурах, які сформувались під впливом буддизму, компонент тих форм знання, які ми в цьому дослідженні називаємо альтернативними, є незмірно більшим і незмірно вагомим, ніж компоненти наукових знань.

Крім того, буддизм найбільше з релігій Сходу зміг реально вплинути на культуру європейських народів. Часто цей вплив ми навіть не помічаємо. Зокрема, не всі знають про зв'язок східних бойових мистецтв з одним із різновидів буддизму, а саме чань (дзен-буддизму).

Мабуть, найбільше з усіх різновидів буддизму значення для світової культури має чань (китайський варіант назви) або дзен-буддизм (японський варіант назви).

Саме з чань-буддизмом пов'язане походження східних бойових мистецтв. З дзен-буддизму походить японське мистецтво ікебани (складання букетів).

¹⁹⁵ Сафронов А. Г. Религиозные психопрактики в истории культуры. Мифы и культы. Решения. Матри. – Хрськов: ХГАК, 2004. – С. 155.

Досить поширеним у багатьох варіантах буддизму є чаклунство. Саме чаклунство приваблює багатьох європейців до буддизму. Однак слід враховувати, що цей варіант чаклунства істотно відрізняється від європейських варіантів чаклунства. Саме ця, пов'язана з культурними особливостями, відмінність чаклунства, поширеного серед буддистів, робить його малопоширеним серед європейців.

У деяких народів, у яких набув значного поширення буддизм, дуже поширеним було в свій час також шаманство. Насамперед це можна сказати про бурятів, меншою мірою – про монголів, і набагато менше – про корейців.

В цьому немає нічого дивного, оскільки буддизм порівняно легко може поєднуватися з різноманітними за походженням, часто небуддистськими, однак обов'язково тільки язичницькими (політеїстичними), а не монотеїстичними культурами.

3. 4. 5. Даосизм

З усіх традиційних релігійних систем, які поширені в наш час у Китаї, з більшістю таких форм знання, які можуть вважатись альтернативними щодо науки, а також із вченнями, відповідними таким альтернативним знанням, найбільшою мірою, мабуть, може бути поєднаною даоська релігія, або ж даосизм, як її ще прийнято називати. В цьому аспекті сучасний даосизм дає, мабуть, навіть більше можливостей, ніж чань-буддизм, який також, подібно до даосизму, традиційно широко поширений в Китаї (в Індії – під назвою «дх'яна», в Японії – під назвою «дзен-буддизм») і який також, подібно до даосизму, давно викликає значний інтерес не тільки у багатьох прихильників альтернативних щодо науки знань, але і у дослідників цих форм знання.

Сучасний даосизм є релігійним вченням, яке користується досить великою популярністю не тільки в

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

самоу Китаї, але й далеко за його межами, особливо серед досить значної частини представників європейської (західної) цивілізації. Слід підкреслити, однак, що така значна популярність даосизму серед представників західної цивілізації має дуже різні причини, торкатись яких у межах цього дослідження в переважній більшості випадків взагалі не варто, оскільки лише окремі з них мають хоч якимось стосуватися нашої теми. В цьому дослідженні доцільно сказати тільки про особливе ставлення до даосизму у деяких представників західної цивілізації, яке склалось переважно протягом другої половини двадцятого століття.

Різні поняття даосизму (слід враховувати, що в даосизмі здебільшого використовуються такі образні поняття, для яких часто взагалі важко знайти якісь прямі аналоги серед звичайних термінів європейської науки і філософії) можуть у наш час досить широко використовуватись також і за межами цього релігійного вчення, зокрема тими представниками західної цивілізації, які намагаються поєднати науку з альтернативними щодо неї (науки) формами знання, а також з відповідними таким знанням вченнями. Одним з прикладів спроби такого поєднання науки з альтернативними формами знання за допомогою даосизму є відома книга «Дао фізики» американського дослідника Ф. Капра¹⁹⁶. Однак слід підкреслити, що найчастіше використання понять, запозичених у таких випадках із даосизму, зовсім неправильне.

Досить часто даосизм представники сучасної європейської науки схильні порівнювати з алхімією¹⁹⁷. Однак таке порівняння даоської релігії з алхімією є значною мірою

¹⁹⁶ Див., наприклад: Капра Ф. Дао фізики. Исследование параллелей между современной физикой и мистицизмом Востока. – Санкт-Петербург: ОРИС, 1994; Наука и культура (материалы "круглого стола") // Вопросы философии, 1998. - № 10. - С. 4-7.

¹⁹⁷ Сафронов А. Г. Психология религии. – Киев: Нинк-Центр, 2002. - С. 110.

надуманим представниками західної цивілізації і, крім того, воно занадто звужує можливості даосизму.

Даосизм представники західної цивілізації можуть порівнювати також із властивими для багатьох народів Азії магією та шаманізмом. Однак, мабуть, найправильніше буде не намагатись обмежувати даосизм визначеннями за допомогою понять, які запозичені з інших явищ, а спробувати зрозуміти сам даосизм.

Даосизм дуже вплинув на розвиток традиційної китайської культури. Особливо цей вплив відчутний в китайській класичній літературі.

3. 4. 6. Антична релігія

Антична релігія, яка в класичний період була найважливішим об'єднавчим чинником для культури стародавніх греків і культури стародавніх римлян, містила в собі досить багато такого, що могло б вунаш час бути віднесеним саме до альтернативних щодо науки знань, а також відповідних їм вчень. Безумовно, слід враховувати, що таке віднесення до альтернативних щодо науки знань, враховуючи тодішній рівень розвитку науки, може бути тільки умовним.

Оскільки наука за античних часів перебувала здебільшого тільки на стадії виникнення, про альтернативність значної частини тодішніх знань ми можемо говорити, тільки маючи на увазі сучасний гносеологічний та соціокультурний статус таких знань.

Крім того, антична релігія досить легко поєднувалася з іншими релігійними та нерелігійними вченнями, зокрема і з такими вченнями, які ми в наш час відносимо до альтернативних щодо науки. Причиною цього було те, що за своєю природою антична релігія належала до язичництва, як

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

прийнято в нашій мові і літературі називати політеїзм (тобто віру у велику кількість богів).

Разом з тим не варто забувати також про те, що хоч раціоналізм у буквальному значенні слова, на якому ґрунтується вся сучасна наука і без якого вона не може існувати, виник тільки в Європі Нового часу і був обґрунтований вперше тільки Рене Декартом на початку сімнадцятого століття, однак він значною мірою сформувався під впливом тих традицій, які містилися ще в античній культурі, а отже, насамперед в античній релігії, і які були розвинуті європейцями у формі численних відновлень і відроджень античності.

Однак раціоналістичні тенденції були тільки однією з рис (хоч і дуже важливою) античної релігії. Вони не вичерпували ніколи всього змісту та значення античної релігії.

Хоч до деяких форм знання, яке ми в наш час, безсумнівно, зараховуємо до альтернативного щодо науки, наприклад до чаклунства, ставлення офіційної античної релігії і було негативним, вони могли існувати і успішно діяти з причини майже цілковитої відсутності якоїсь системи догматів у самій античній релігії.

Щоправда, все сказане про відсутність якоїсь системи догматів у самій античній релігії не скасовує того факту, що в античному суспільстві існувала державна релігія, і деякі античні філософи, зокрема Сократ, були звинувачені в злочинах проти цієї державної релігії.

Мабуть, завдяки відсутності догматів в античній релігії саме в межах цієї релігії, хоч і в різні періоди часу існування античної цивілізації, виникли такі явища, які могли б зараз бути віднесені до альтернативних вчень, як герметизм і гностицизм.

Слід підкреслити, що самі тексти герметиків були записані, як прийнято вважати, в давньоримський час. Але багато сучасних дослідників відносять їх до періоду елінізму або навіть до більш ранніх часів¹⁹⁸.

Крім того, вже в той час спочатку в Стародавній Греції, а потім в Стародавньому Римі великого поширення набули також астрологія та алхімія¹⁹⁹. Ці форми альтернативного щодо науки знання пов'язані насамперед з елінізмом та еліністичним періодом розвитку античної релігії.

Обидві ці форми альтернативного знання були запозичені із Стародавнього Сходу. Однак якщо в астрологію стародавні греки та римляни внесли порівняно мало нового, то алхімія має поважніший стосунок до античної культури.

Крім алхімії та астрології, в сучасну європейську культуру з античних часів перейшли ще багато інших вчень, альтернативних щодо науки та наукового знання, як, наприклад, герметизм. Всі вони були, більшою чи меншою мірою, пов'язані з античною релігією.

З античною релігією була пов'язана і класична (олімпійська) міфологія, вплив якої на всі сфери європейської культури важко переоцінити. Можна сказати, що класична міфологія, разом із вкоріненими в неї різноманітними уявленнями, створила категорійне поле всієї європейської цивілізації.

3. 4. 7. Християнство

Порівнюючи між собою різні релігії, які існують у наш час, неважко помітити, що продовжує зберігатись досить істотна різниця у ставленні представників цих різних релігій до знання, яке може вважатись альтернативним щодо науки.

¹⁹⁸ Делек П. Эллинистический мир. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 253 с.

¹⁹⁹ Там само, С. 117.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

З усіх відомих в наш час релігій християнство (особливо коли йдеться про християнство в його справжньому, тобто традиційному вигляді, а не у вигляді якихось новомодних напівхристиянських-напівязичницьких синкретичних культур), мабуть, найважче по-справжньому поєднувати з тими формами знання, які можуть вважатись альтернативними щодо науки, а також з відповідними цим знанням вченнями.

В цьому загалом немає нічого дивного. Адже християнство як релігійне вчення всією своєю природою, а також своєю історією із самого початку свого виникнення було тісно пов'язане саме з такими культурними та когнітивними традиціями, які завжди полягали насамперед у принциповому протистоянні всьому тому, на чому може ґрунтуватись будь-яке, зокрема й сучасне знання, альтернативне щодо науки. Причиною цього є те, що наука виникла на основі тих самих культурних традицій, що й християнство. Зрозуміло, що найрельєфніше всі ці особливості християнства у його ставленні до альтернативних вчень можна помітити у традиційному християнському віровченні.

Справа в тому, що традиційне християнство завжди намагалось, та й в наш час також намагається, звертатись насамперед до розуму людини, а також до всього того в людині, що безпосередньо може бути пов'язане з розумом. Зокрема, може йтися про очевидне прагнення творців і проповідників християнської релігії до свідомого розуміння людиною догматів християнської віри, а також до свідомої віри людей в Бога.

Саме з цієї причини в християнській релігії практично із самого початку її виникнення зі стародавнього іудаїзму почала утворюватися серйозна богословська (теологічна) література. У наш час стає особливо помітно, що переважна

більшість авторів творів такої літератури тією чи іншою мірою безпосередньо звертається саме до розуму людини.

І так само з причини свого звернення до розуму людини християнство дуже легко змогло сприйняти також античні (язичницькі за походженням) філософію та науку, створивши на їх основі власну філософію.

Переважна частина сучасних ортодоксальних (в широкому значенні цього слова, тобто не тільки православних, а й католиків) християн дуже негативно ставиться до будь-яких альтернативних щодо науки форм знання та відповідних їм вчень. Зокрема, деякі християнські філософи (і навіть більшість протестантів) категорично стверджують, що містицизм (маючи на увазі сучасну позарелігійну містику) як пояснення природи релігійних знань не може бути прийнятим²⁰⁰.

Щоправда, слід визнати, що навіть справжнє традиційне християнство послідовники деяких сучасних альтернативних вчень намагаються інтерпретувати відповідно до своїх своєрідних релігійних чи, точніше, квазірелігійних уявлень. Таким дуже своєрідним є, наприклад, пояснення православ'я у так званих «русських Ведах»²⁰¹.

Разом з тим, говорячи про незначну сумісність традиційного християнства з альтернативними щодо науки формами знання, слід враховувати, що не тільки теоретично можливі, а й практично існують такі варіанти християнства, які дуже сильно відрізняються в цьому розумінні від усякого «нормативного» християнства. Саме далекі від традиційної форми християнства найчастіше й поєднуються з альтернативними щодо науки знаннями.

²⁰⁰ Литтл А. Б. Откуда мы знаем: Религиозная эпистемология / Лекции в Симферопольском государственном университете, 1996. – Симферополь: Крымско-Американский колледж, 1996. – С. 51.

²⁰¹ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – С. 205.

3. 4. 8. Іслам

Якщо спробувати порівнювати між собою ті з існуючих в наш час світові релігії, які є монотеїстичними за своїм характером (і які також прийнято називати авраамівськими за їх походженням), за їх ставленням до тих форм знання, які можуть вважатись альтернативними щодо науки, а також за їх ставленням до відповідних цим формам знання вчень, то неважко помітити, що загалом ісламську релігію можна набагато легше, ніж християнську релігію, поєднувати з багатьма альтернативними формами знання, а також із вченнями, відповідними цим формам знання. В усякому випадку, можна досить впевнено констатувати, що в історії таке поєднання навіть традиційних різновидів ісламу з альтернативними щодо науки знаннями справді зустрічається набагато частіше, ніж це можна сказати про історію традиційного християнства.

З усіх сучасних різновидів ісламу, які найчастіше згадуються в дослідницькій науковій літературі в такому контексті поєднання релігії з альтернативними щодо науки формами знання, найвідомішим є, безумовно, суфізм. До суфізму як різновиду ісламу з різних причин дуже часто звертається значна частина сучасних авторів.

Причиною такої значної популярності суфізму в авторів дуже різних сучасних творів є те, що в сучасному, а також історичному суфізмі дослідники знаходять істотний вплив ідей дуже різних за походженням вчень, зокрема таких, як маздеїзм (стародавній, а не сучасний), неоплатонізм, а може навіть і буддизм. Це викликає великий інтерес до суфізму у дослідників з дуже різних, іноді навіть протилежних, позицій.

Суфії, на відміну від усіх інших послідовників ісламу, завжди найменше значення надавали традиційній зовнішній

ісламській обрядовості, яка в традиційному ісламі часто відіграє вирішальну роль. Причиною такого ставлення суфіїв до традиційної зовнішньої ісламської обрядовості завжди було насамперед те, що найбільше значення для суфіїв має не зовнішня ісламська обрядовість, а містичний шлях пізнання Бога.

На разі йдеться про прагнення суфіїв до злиття з Богом за допомогою особливих методів, які суфії можуть застосовувати у своїй практиці. Серед цих методів є досить незвичні для європейців. Наприклад, суфії можуть прагнути досягти єдності з Богом за допомогою танців або ж за допомогою ходіння по розпеченому вугіллю. Це суттєво зближує релігійну практику суфіїв з язичницькою релігійною практикою, зокрема з деякими діями йогів.

Таким чином, слід звернути увагу на те, що хоч значна частина авторів книг, які написані про іслам і намагаються розглядати суфізм як форму філософії, це не завжди виправдано, оскільки суфіїв не завжди приваблює філософія і вони не завжди займаються якимись філософськими проблемами.

Більшість суфіїв у наш час об'єднуються в особливі дервішські організації, кожна з яких має свого наставника і деякі особливості свого вчення. В західних країнах такі об'єднання суфіїв-дервішів звичайно прийнято називати суфійськими орденами²⁰².

Значна частина дервішів практикують під час молитви або навіть замість них зікри – екстатичні способи спілкування з Богом, зокрема особливі танці. Зікри дослідники суфізму часто порівнюють з шаманськими ритуалами або з тими ритуалами, які практикують йоги.

²⁰² Тринігем Дж. С. Суфійські ордени в ісламі / Пер. с англ. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 328 с.

Якщо представникам західної цивілізації дуже мало було відомо про вчення суфіїв, то ще менш відомі їм вчення ісмаїлітів. У вченнях ісмаїлітів, особливо такого ісмаїлітського вчення, як друзи, дослідники знаходять вплив неоплатонізму, гностицизму, а іноді й герметизму.

3. 4. 9. Нетрадиційні релігії

Частина існуючих в наш час релігій прийнято називати нетрадиційними. За допомогою цього терміна такі релігії протиставляються дослідниками-релігієзнавцями насамперед історичним, або ж традиційним, релігіям, тобто таким, які існують давно. Крім того, за допомогою такого терміна підкреслюється також їх істотна незвичність порівняно з історичними релігіями, насамперед із християнською релігією.

Нетрадиційні релігії, особливо якщо їх послідовники претендують на те, щоб вважатись християнами, в християнстві прийнято називати ще ересями. Досить часто в таких випадках говорять також про релігійне сектантство.

Нетрадиційні релігії (так само, як і альтернативні щодо науки форми знання) звичайно намагаються обґрунтувати деякі філософи. Саме філософське обґрунтування є необхідним для існування нетрадиційних релігій, оскільки тільки філософське обґрунтування може бути сприйняте науковим співтовариством і суспільством в цілому як щось серйозне і в цій ролі не може бути замінене нічим іншим.

В цьому нетрадиційні релігії нічим особливим не відрізняються від будь-яких інших форм знання. Адже і наука в цілому, і окремі галузі науки також повинні бути обґрунтовані філософами. Крім того, філософи за дуже давньою традицією обґрунтовують не тільки науку, але також релігію, мораль і мистецтво.

У багатьох випадках конкретне філософське обґрунтування нетрадиційних релігій буває пов'язане з тим, що частина філософів позитивно ставиться до нетрадиційних релігій. Причини цього можуть бути дуже різними.

Для деякого з філософів нетрадиційні релігії слугують насамперед єдиним можливим засобом демонстрації їх негативного ставлення до надмірної примітивності панівного в науці та філософії раціоналізму. Саме такий надмірно примітивізований раціоналізм, панівний у суспільстві, штовхав і продовжує штовхати значну частину таких філософів до всього нетрадиційного.

Крім того, філософи також живі люди і вони так само, як і переважна більшість інших людей, зокрема як і переважна більшість інших науковців, теж часто схильні піддаватись поширеній в даний момент в суспільстві моді. Адже мода визначає і ставлення до всього існуючого в суспільстві. А модними з другої половини двадцятого століття були і є, як правило, якісь нетрадиційні релігії, а не наукові знання.

Інша річ, що будь-яка мода весь час змінюється, і те саме, що ще вчора було модним, сьогодні мало кого взагалі може зацікавити, однак завтра воно знову-таки може викликати загальний інтерес. Сказане можна поширювати також і на питання про модність тих чи тих сучасних нетрадиційних релігій.

Однак найчастіше бувають випадки, коли таким обґрунтуванням нетрадиційних релігій займаються саме нефілософи. Якщо, з якихось причин, неможливо знайти справжніх філософів, які погодилися б обґрунтувати певні нетрадиційні релігії (а це найчастіше буває дійсно важко досягти через скептицизм переважної більшості справжніх

філософів) - таке обґрунтування нетрадиційних релігій неминуче доводиться робити нефахівцям.

Крім того, серед послідовників більшості нетрадиційних релігій дуже поширеним є таке явище, як харизматичний культ лідерів цих релігійних груп. Невипадково ж значну частину нетрадиційних релігій дослідники визначають як тоталітарні релігії²⁰³. І харизматичні лідери релігійних груп досить часто і навіть досить охоче беруться філософствувати, оскільки здебільшого вони самі вірять свою обраність.

Однак зрозуміло, що ці лідери груп нетрадиційних релігійних культів філософствують без усякого успіху. Причина полягає у відсутності дійсних, іноді навіть елементарних, знань у більшості харизматичних лідерів нетрадиційних релігій.

З цієї причини нетрадиційні релігії та їх послідовники не можуть завоювати дуже велику, а тим більше, загальну популярність в умовах сучасного суспільства. Та й завжди по-справжньому вони були в змозі зацікавити тільки таких людей, які взагалі ніяк незнайомі з філософією та наукою.

3. 4. 10. Позарелігійні культури

Позарелігійні культури деякі автори в наш час іноді надмірно схильні зближувати з релігією²⁰⁴. Слід визнати, що певна схожість між позарелігійними культурами, з одного боку, і релігією, з іншого боку, дійсно існує. Особливо це впевнено можна сказати про схожість позарелігійних культів з тими нетрадиційними релігіями, які в наш час прийнято називати тоталітарними релігійними культурами.

²⁰³ Сафронов А. Г. Религиозные психопрактики в истории культуры. Мифы и культуры. Религия. Магия. - Харьков: ХГАК, 2004. - С. 235.

²⁰⁴ Див., наприклад: Сафронов А. Г. Религиозные психопрактики в истории культуры. Мифы и культуры. Религия. Магия. - Харьков: ХГАК, 2004. - С. 249-251.

Однак, попри всю схожість позарелігійних культів з культами релігійними, всі позарелігійні культу істотно відрізняються від справжньої релігії. Позарелігійні культу можна (на відміну від релігії, так само, як і ідеології, про що йшлося в попередньому параграфі) назвати «квазірелігіями». З цієї причини такі культу загалом варто розглядати окремо від релігії.

В багатьох аспектах позарелігійні культу найближче стоять до альтернативних щодо науки форм знання. Крім того, між ними існує досить значна спорідненість.

На початку двадцять першого століття існує досить багато різних позарелігійних культів. Одні з цих культів відомі дещо краще широкому загалові людей, тоді як інші відомі набагато менше, а деякі позарелігійні культу зовсім нікому невідомі.

Вивчення тих символів, які використовуються послідовниками позарелігійних культів, зокрема масонами, а також дійсних та уявних значень таких символів має велике значення. Не менше значення має також дослідження справжньої історії походження, а також використання цієї символіки.

Адже таке вивчення часто дає можливість адекватно оцінити різні позарелігійні культу. Зокрема, це робить можливим правильне розуміння справжньої, а не тільки офіційної ідеології тих організацій, які практикують подібні культу. Тобто правильна оцінка тих символів, які використовуються прихильниками позарелігійних культів, істотно розширює знання про позарелігійні культу і об'єднання людей, які практикують такі культу.

Можна прослідкувати зв'язок позарелігійних культів з альтернативним щодо науки знанням, а також відповідними цим знанням вченнями.

В наш час багато хто з послідовників позарелігійних культів навіть не приховує свого інтересу і близькості до різних альтернативних форм знання. Таке їхнє ставлення до альтернативних щодо науки форм знання, а також відповідних їм вчень можна спостерігати дуже часто, хоч і не завжди.

Ця обставина істотно відрізняє всю сучасну ситуацію із вченнями, на основі яких ґрунтуються позарелігійні культури, від тієї ситуації, яка була у вісімнадцятому і дев'ятнадцятому століттях. Адже в той час прихильники позарелігійних культів категорично стверджували, що вони є раціоналістами (їм навіть багатьох вдалося тоді в цьому переконати). Щоправда, те ж саме в наш час про себе стверджують послідовники езотерики²⁰⁵.

3. 5. Мистецтво як форма знання

Говорити про мистецтво, зокрема про сучасне мистецтво, як про форму знання можна в багатьох різних значеннях. Деякі з цих значень мистецтва як форми знання заслуговують на особливу увагу в цьому дослідженні. Інші ж такі значення є надто далекими від основної теми дослідження. Тому про такі значення мистецтва спеціально згадуватись не буде.

По-перше, про мистецтво як про знання можна говорити тому, що для будь-якої художньої творчості, зокрема й для творчості у галузі мистецтва, необхідні не тільки натхнення (про що дослідники мистецтва згадують все-таки дещо частіше), а й певна сукупність знань. З цієї причини в переважній більшості випадків для того, щоб стати митцем, потрібна відповідна освіта.

²⁰⁵ *Езотеризм. Енциклопедия*. – Мінск: Інтерпроесервіс; Книжный Дом, 2002. - С. 971.

По-друге, вже досить давно склалася традиція говорити серед інших функцій мистецтва насамперед про пізнавальну функцію мистецтва, часто взагалі нехтуючи всіма іншими функціями мистецтва. Підкреслюючи пізнавальне значення мистецтва, його навіть часто намагались і намагаються в наш час протиставляти науковому пізнанню.

Однак, як би там не було, але результатом будь-якого пізнання є якесь знання. Тому, якщо можна говорити про пізнавальну функцію мистецтва, то, відповідно, можна говорити і про сукупність якихось знань, які виникають внаслідок такого пізнання.

По-третє, мистецтво, особливо народне мистецтво, можна розглядати також як дуже важливу для будь-якого суспільства форму світоглядних уявлень. Причому слід підкреслити, що зв'язок між ними є взаємним.

Крім того, мистецтво з найдавніших часів було тісно пов'язане з багатьма іншими формами знання. За словами Йоганна Гейзінги, в стародавній культурі важко провести межу між священною поезією, мудрістю, яка межує з божевіллям, найглибшою містиккою і словами, які ховаються під покровом таємниці²⁰⁶.

Деякі дослідники прямо пов'язують витoki мистецтва, зокрема поетичної творчості, з шаманством²⁰⁷. Хоч здебільшого говориться про типологічну їх схожість у окремих народів, наприклад у тюрків Середньої Азії, монголів та бурятів²⁰⁸, очевидно, що це має набагато більше поширення.

²⁰⁶ Гейзінга Й. Homo ludens. В тени завтрашнього дня / пер. с нидерланд. – Москва: Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – С. 127.

²⁰⁷ Резуникова Е. В. О некоторых истоках поэтического творчества в Индонезии (шаман-певец-сказитель) // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1984. – С. 35-36.

²⁰⁸ Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. – Ленинград, 1979. – С. 397-407.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Все це можна стверджувати насамперед не стільки стосовно професійного мистецтва, скільки щодо народного. Дослідники, зокрема, давно звернули увагу на те, що у народів, у яких шаманство є дуже давнім явищем, шамана можна вважати попередником поета, а шаманство – джерелом різних епічних і поетичних жанрів²⁰⁹.

Альтернативні щодо науки знання завжди викликали і продовжують викликати у багатьох великий інтерес, а також загалом позитивне ставлення серед митців. З цієї причини такі знання майже завжди були серед митців досить розповсюдженими.

Наш час в цьому розумінні не є якимось особливим винятком. Тому немає нічого дивного в тому, що такі знання і відповідні їм вчення за дуже давньою традицією з різною метою широко використовуються в мистецтві.

Слід визнати, що досить часто такі альтернативні щодо науки знання відіграють у мистецтві досить помітну, а то й визначальну роль. З цієї причини роль альтернативних знань у мистецтві варто досліджувати науковцям, культурологам, філософам, зокрема й філософам культури.

Якоюсь мірою таке явище, коли альтернативні щодо науки знання відіграють у мистецтві помітну роль, можна пояснити тим, що саме мистецтво і особливо деякі його види та жанри загалом також можна вважати певною мірою альтернативними щодо науки та наукового знання. Щоправда, слід усе ж таки визнати, що це альтернативність зовсім іншого роду, ніж альтернативність астрології чи алхімії.

Особливо всі ці міркування щодо альтернативності знань у мистецтві щодо науки характерні для сучасного

²⁰⁹ Ревунікова Е. В. О некоторых истоках поэтического творчества в Индонезии (шаман-певец-сказитель) // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1984. – С. 36.

становища мистецтва щодо методів, які застосовуються *сучасною офіційною наукою*. В цьому сенсі відмінності мистецтва від науки справді дуже істотні.

Протистояння мистецтва і науки, митців і науковців спричинені до певної міри зверхнім ставленням певної частини науковців до мистецтва, що було характерним для них у період панування найвищих оцінок успіхів науки в суспільстві (такі оцінки отримали назву сцієнтизму), особливо в середині двадцятого століття. З того часу частина науковців взагалі всю культуру схильна сприймати як арену для протистояння «фізиків» і «ліриків».

Крім того, не слід забувати й про те, що митці зовсім не зобов'язані, як у цьому переконаний, незрозуміло, з якої причини, багато хто із сучасних науковців, проповідувати за допомогою своєї творчості якісь, хай навіть і найкращі, досягнення сучасної науки, зокрема й досягнення сучасних природничих наук. Крім того, мабуть, слід особливо підкреслити, що це загалом і не було ніколи властивим для справжнього мистецтва.

Люди, далекі від науки (а більшість митців, так само, як і шанувальників мистецтва, належать найчастіше саме до такої категорії людей) у масі своїй здебільшого всього цього не розуміють і не усвідомлюють. Таке твердження не містить у собі якоїсь позитивної чи негативної оцінки. Це просто констатація фактичного стану справ у мистецтві.

Таку особливість буття митців навряд чи колись вдасться істотно змінити (та й невідомо, чи потрібно було б це дійсно робити). З нею просто потрібно рахуватись, як з будь-якими іншими фактами соціального чи природного існування людей.

Крім того, на митців, так само, як і на всіх інших людей, не може не впливати також мода. До речі, мода, мабуть, впливає на митців навіть більше, ніж на інших людей.

Однак мода визначає не тільки ставлення в суспільстві до мистецьких творів, а й ставлення самих митців до існуючих у суспільстві знань. А модними, відтоді, як закінчились середні віки, були і є, як правило, якісь альтернативні щодо науки вчення і форми знання.

Інша річ, що особливістю соціокультурної природи такого явища, як мода, є насамперед те, що усяка мода постійно змінюється, і те ж саме, що вчора було модним, сьогодні мало кого цікавить, але завтра воно знову може викликати інтерес, який зовсім зникне післязавтра. Це можна сказати також і про моду в суспільстві, а відповідно і у мистецтві, яка існує на альтернативні щодо науки вчення і форми знання.

Так, наприклад, загальновідомо, що протягом більшої частини вісімнадцятого століття і в першій половині дев'ятнадцятого століття одним з предметів загальної моди по всій Європі було масонство. Потім мода на масонство значною мірою пройшла, і в наш час масонство і те, що з ним пов'язане, мало кого із звичайних людей, зокрема й серед пересічних митців, може цікавити.

Однак, говорячи про альтернативне щодо науки знання, треба обов'язково враховувати, що мода на масонство у вісімнадцятому столітті і в першій половині дев'ятнадцятого століття навіть досить істотно вплинула на розвиток тогочасного мистецтва.

Втім, те, що, наприклад, Моцарт написав для масонів, сприймається тепер як звичайна ніяк не пов'язана з масонами музика. В усякому випадку так її сприймає переважна більшість звичайних людей, які не є фахівцями з

історії музики вісімнадцятого століття або з історії масонів та масонських вчень.

Однак не варто думати, що митці, або ж їх переважна більшість, обов'язково повинні бути активними прихильниками якихось альтернативних щодо науки знань та відповідних їм вчень. Якраз активних прихильників таких альтернативних вчень серед митців завжди було порівняно небагато.

Те, що в мистецтві дійсно досить поширені певні альтернативні щодо науки знання, можна також, як це не дивно на перший погляд, пояснити індіферентністю як до альтернативних знань, так і до наукових форм знання переважної більшості митців. Інакше кажучи, для переважної більшості митців буває абсолютно все одно, чи йдеться про наукові знання, чи про не зовсім наукові знання, чи про зовсім ненаукові знання.

Загалом у цьому явищі індіферентності переважної більшості митців як до альтернативних знань, так і до наукових форм знання немає нічого дивного, оскільки абсолютна більшість митців є звичайними людьми, які дуже далекі від науки. Винятки в цьому аспекті трапляються дуже не часто.

Крім того, мистецтво потрібно розглядати насамперед як творчий процес і результат творчої діяльності. А творчу діяльність фактично ніколи не вдавалось пояснити раціоналістично. Однак при цьому загальновідомо, що в творчості завжди велику роль відіграє натхнення.

І хоч математики, мабуть, не захочуть погодитись із таким категоричним висловлюванням, але що можуть дати для натхнення якогось звичайного сучасного поета навіть найкращі з усіх математичних формул або найкращі з усіх доведень геометричних теорем? Зрозуміло, що таке

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

запитання може бути тільки суто риторичним, оскільки відповідь на це питання може вважатись загальновідомою.

В той же самий час альтернативні щодо науки форми знання дають загалом набагато більше простору для мистецької уяви і творчості, ніж це могли дати і будь-коли давали будь-яка наука та будь-яке наукове знання. Зокрема, альтернативні знання дуже сильно розширюють тематику творів митців, наповнюючи ці твори новим, маловідомим або ж невідомим раніше змістом. Це можна бачити і в наш час.

Такий аспект розвитку сучасної культури не варто забувати і тоді, коли ми аналізуємо мистецтво. Якщо цей аспект сучасної культури не враховувати чи недооцінювати, то це може призвести до дуже серйозних помилок.

З усіх видів мистецтва найбільше значення мають видовищні мистецтва, або, як зараз прийнято говорити, відеомистецтво. З ним можна, певною мірою, порівнювати за своїм значенням тільки естрадну музику – аудіомистецтво, за сучасною термінологією.

Говорячи про сучасні видовищні мистецтва, можна згадати про так звану політику мультикультурності, яку проводять сучасні лідери Сполучених Штатів Америки. На перший погляд, це не може особливо впливати на свідомість людей за межами цієї країни. Однак слід враховувати вплив американського кіно і телебачення, а також (щоправда, меншою мірою) інших видовищних видів мистецтва на свідомість людей всього світу.

Крім того, не слід забувати і про те, що видовищні мистецтва є дуже важливою сферою бізнесу. В сучасні видовищні мистецтва вкладені величезні гроші. І їх господарі підуть майже на все, щоб вкладання цих грошей себе

виправдало. Крім того, було б великою помилкою не помічати їх політичного значення.

Видовищні мистецтва, з цієї причини, в наш час отримують особливе значення. І значення їх було б дуже великою помилкою недооцінювати, оскільки воно весь час зростає.

Це розуміють прибічники альтернативних щодо науки знань, а також відповідних їм вчень. Тому вони активно використовують видовищні види мистецтва не тільки для власної пропаганди, а й для створення нових засобів передачі альтернативного знання.

Раніше серед видовищних видів мистецтва найважливішу роль відігравав театр. З цієї причини дуже багато сучасних термінів, які використовуються (часто не в буквальному значенні) в сучасній культурі, мають театральне походження.

Відеоігри також є досить важливою складовою частиною сучасної масової культури. Однак слід визнати, що значення відеоігор більшість культурологів та дослідників філософії культури найчастіше все ще схильні недооцінювати.

Особливістю відеоігор є те, що вони можуть прямо пропагувати та поширювати альтернативні щодо науки знання. Іноді це може робитись навіть відкрито, а здебільшого - в якійсь прихованій формі.

Крім того, слід враховувати також ту обставину, що для авторів розповсюджувачів відеоігор найчастіше буває абсолютно все одно, який в їхніх іграх використовується сюжет. Така індиферентність призводить найчастіше практично до тих самих результатів, що і у випадках прямої пропаганди альтернативних щодо науки вчень.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Однак ті, хто захоплюється відеоіграми (а це найчастіше діти й підлітки або ж дорослі з низьким рівнем розвитку інтелекту) мають здебільшого дуже нечіткі уявлення про саму дійсність та різні існуючі ідеології. І коли вони сприймають правила таких відеоігор, в яких дійові особи й сюжети безпосередньо запозичені з альтернативних щодо науки вчень, то це може зовсім спотворити сприйняття ними реального світу.

Справа в тому, що за допомогою відеоігор людина потрапляє в світ особливої реальності, яку прийнято називати віртуальною реальністю. Крім того, відеоігри значною мірою створюють саму цю віртуальну реальність.

Звісно, відеоігри ніколи не зможуть витіснити чи замінити собою інші різновиди масової культури, які стосуються віртуальної реальності. Однак можна припустити, що значення їх у масовій культурі буде зростати.

В художній літературі є досить великі можливості поширення тих знань, які є альтернативними щодо науки та відповідних їм вчень. І слід визнати, що прихильники таких вчень активно користуються усіма цими можливостями.

Часто запозичені з альтернативних знань і вчень ідеї можуть використовуватись в художніх творах як тем і сюжетів цих творів. Однак таке використання ідей, в яких знаходять відображення альтернативні вчення, не обов'язково свідчить про позицію авторів цих творів.

Зокрема, можна висловити припущення, що навряд чи Вільям Шекспір та Йоган фон Гете мали неодмінно бути прихильниками магії, якщо їхні літературні персонажі, зокрема в таких творах, як в «Макбеті» та у «Фаусті», зображені як чаклуни, відьми та прихильники магії.

Навіть якщо ці митці і ставились позитивно до магії, це не може змінювати природу таких творів.

Швидше за все можна погодитися з тими дослідниками творчості Йогана фон Гете, які вказують на певне компенсаційне значення таких персонажів.

Зв'язок деяких творів мистецтва з альтернативними щодо науки формами знання особливо видно на прикладі такого жанру, який в наш час прийнято називати запозиченим з англо-американської мови терміном «фентезі».

В творах, які були написані і пишуться в наш час у цьому жанрі, справді дуже помітний очевидний інтерес до багатьох із тих речей, про які вчать послідовники альтернативних щодо науки форм знання та відповідних їм вчень. У авторів багатьох із цих творів загалом помітне дуже поблажливе ставлення до всього того, що є предметом альтернативних вчень.

Щоправда, слід визнати, що знання переважної частини авторів творів, написаних у жанрі «фентезі», здебільшого дуже поверхові. Тому їх найчастіше просто не варто розглядати надто серйозно у цьому аспекті.

Значна кількість послідовників альтернативних щодо науки форм знання зі свого боку також дуже позитивно ставиться до літературних творів, які написані в жанрі «фентезі». Вони вважають, зокрема, що такі твори, хоч вони і не завжди проповідують альтернативні вчення (досить часто буває й таке), однак привчають читачів до уявлення про якусь іншу реальність, відмінну від тієї, яку можна назвати людською реальністю.

В деяких випадках з такою оцінкою доводиться погоджуватись. Особливо це стосується деяких творів, автори яких не мають чіткої позиції щодо основних цінностей християнської цивілізації і часто не розрізняють взагалі добро і зло.

Крім того, обов'язково слід підкреслити також такий очевидний факт, що сам художній жанр «фентезі» значною мірою сформувався під впливом зростаючого інтересу значної частини сучасних людей до всього, що виходить за межі звичайного, і такого, що може пояснити сучасна наука.

Якась певна частина сучасних читачів звертається до творів, які написані в жанрі «фентезі», щоб задовольнити свій інтерес до альтернативного знання. При цьому, що неважко помітити, значна частина з них, якщо не більшість, сприймають те, що пишеться в цих творах, як безсумнівну реальність. Тим більше це стосується кіно- і телеверсій таких творів. У цьому немає нічого дивного, оскільки переважну більшість споживачів творів жанру «фентезі» становлять не дорослі, а діти і підлітки. Для більшості з них взагалі надто важко самостійно розібратися в реальності чи нереальності зображуваного в улюблених творах. Подібним є також і сприйняття таких творів більшістю «дорослої» аудиторії. Адже часто про справжню дорослість фанатиків таких творів можна говорити тільки умовно.

Слід визнати, що твори в жанрі «фентезі» відіграють досить істотну роль в сучасній масовій культурі. Однак певну роль у їх поширенні відіграє мода. Ці твори не варто оцінювати тільки позитивно чи, навпаки, негативно. Краще їх взагалі просто сприймати як певну соціальну реальність.

3. 6. Альтернативні форми знання в науці

Як це не дивно може бути на перший погляд, однак в науці також мають певне значення альтернативні щодо стандартних наукових знань форми знання. Однак дивним те, що в науці також мають певне значення форми знання, альтернативні щодо стандартних наукових знань, може здаватись дійсно тільки на перший погляд.

Причин того, що в науці також мають певне значення альтернативні щодо стандартних наукових знань форми знання, загалом чимало. Однак тільки деякі з цих причин варто розглянути в нашому дослідженні.

По-перше, цілком справедливим буде стверджувати, що будь-яке наукове знання рано чи пізно повинне потрапити в категорію альтернативного знання внаслідок постійно триваючого в культурі загалом і в науці зокрема процесу маргіналізації знань. Адже будь-яке наукове знання «приречене» рано чи пізно бути визнаним невідповідним вимогам науки і бути заміненим іншим, новим знанням.

І навпаки, та частина знання, яка нині не може сприйматись більшістю наукового співтовариства інакше, як тільки в ролі альтернативного щодо стандартної (офіційної) науки знання, в майбутньому цілком може, хоча б теоретично, стати визнаним у науці. Відомий фахівець з методології науки Пол Фейерабенд наводив досить багато прикладів подібних змін статусу знань²¹⁰.

Щобільше, Пол Фейерабенд говорить також про те, що часто маргіналізовані знання («витіснені теорії») можуть використовуватись науковцями для критики загальноприйнятих у науковому співтоваристві концепцій²¹¹.

Крім того, приріст наукового знання, зокрема поява і розвиток нових теорій та гіпотез у деяких випадках відбувається під значним впливом альтернативних щодо науки форм знання. В певних випадках такі явища можна пояснити досить просто, в інших випадках пояснити їх набагато важче.

²¹⁰ Фейерабенд П. Против методологического принуждения. Очерк анархистской теории познания // Избранные труды по методологии науки. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 181; 188-189;

Фейерабенд П. Наука в свободном обществе // Избранные труды по методологии науки. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 512.

²¹¹ Там само, С. 188.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Зокрема, це пов'язано з тим, що іноді альтернативні щодо науки форми знання досить сильно можуть впливати на свідомість, а ще частіше на підсвідомість певної частини науковців, якоюсь мірою стимулюючи або сильно видозмінюючи весь процес їх науково-дослідної творчості. Часто альтернативні знання дають набагато більше матеріалу для фантазії науковців і, відповідно, їх творчості, ніж всі ідеї офіційної науки.

Крім того, науковці також живі люди і вони так само, як і переважна більшість інших людей, теж не менш часто за інших схильні і не менш часто за інших можуть піддаватись поширеній в суспільстві моді. Адже мода визначає і ставлення до існуючих у суспільстві знань.

Інша річ, що мода постійно змінюється, і те, що вчора було модним, сьогодні мало кого цікавить. Однак завтра воно знову може викликати інтерес. Все це цілком можна сказати не тільки про моду на одяг, зокрема про моду на довжину спідниць, але й про альтернативні щодо науки форми знання, а також зміну ставлення до них із боку науковців.

Деякі науковці у дев'ятнадцятому і двадцятому століттях намагалися поєднувати науку та наукові знання з альтернативними формами знання. Щоправда, слід визнати, що подібне було дуже рідко. Спроби поєднувати науку та наукові знання з альтернативними формами знання зустрічаються подекуди і в наш час, хоча й нечасто.

Порівняно частіше можна спостерігати таке явище, коли певна частина науковців виявляють особливу поблагливість до альтернативних щодо науки знань у тих галузях науки, в яких вони не є фахівцями. В цьому немає нічого дивного і таке явище пояснити досить легко, адже ніхто з людей, наскільки б талановитим він не був, не в змозі детально

опанувати всю сукупність інформації із сучасної науки і досконало знати всі галузі науки.

Набагато рідше бувають в науці такі випадки, коли якась частина науковців схвально ставиться до таких альтернативних знань, які безпосередньо стосуються основного предметного поля наукових пошуків цих науковців, або навіть починають відверто проповідувати такі альтернативні щодо науки знання. Такі випадки навіть викликають підозру у переважної більшості інших представників сучасного наукового співтовариства в науковій недбалості чи навіть у свідомій науковій недоброчесності тих науковців, які є прихильниками або проповідниками відповідних альтернативних знань. І таке ставлення цілком можна зрозуміти.

3. 6. 1. Схожі концепції в науці, а також в альтернативних формах знання

Особливим питанням є наявність у науці і одночасно в різних альтернативних щодо науки знаннях, а також у відповідних їм вченнях однакових за назвою, а іноді й за змістом або дуже схожих понять та концепцій. Більшість із цих концепцій можна вважати квазінауковими; деякі з них варто згадати в нашому дослідженні.

Катастрофізм. Так, наприклад, як в науці, так і в багатьох альтернативних щодо науки вченнях присутня в наш час ідея катастрофізму. Серед науковців її вперше сформулював Жан Кюв'є для того, щоб можна було якось раціонально пояснити як розвиток життя на Землі, так і різноманітні наявні факти з геології, які важко пояснювати, виходячи з еволюційного вчення.

В цій, досить поширеній серед науковців концепції йдеться про те, що, за гіпотезою катастрофізму, тривалі проміжки відносно стабільного стану життя на Землі історично були розділені різкими й відносно короткочасними змінами, які можна трактувати як катастрофи.

В той же час вчення про численні катастрофи в історії Землі та про їх наслідки і роль в історії людства також не менш сильно поширені і серед послідовників різних альтернативних щодо науки форм знання. Ці широко розповсюджені вчення про катастрофи також пов'язані з деякими іншими поширеними серед послідовників альтернативних знань концепціями.

Цивілізації. Подібне можна сказати також і про концепції існування й розвитку на Землі різних цивілізацій, частина з яких (цивілізацій) існувала в минулому, однак, з різних причин, не існує в наш час. В сучасній науці існує багато концепцій цивілізаційного розвитку. Однією з найпоширеніших є запропонована Освальдом Шпенглером концепція локальних цивілізацій.

Материки. До цілком альтернативних щодо науки належать також вчення про існування в прадавні часи на Землі якихось материків, на яких виникали нібито колись та гинули високі (за альтернативними вченнями, навіть вищі від нашої) цивілізації. Найвідомішим із вчень про ці гіпотетичні материки було вчення про Атлантиду, яке завдяки Платону існує ще з античності. Сліди Атлантиди відтоді шукають вже протягом багатьох століть, хоч і без жодних успіхів.

Крім того, деякі з альтернативних щодо науки вчень також проповідують існування в давноминулі часи на землі таких гіпотетичних материків, як Арктида²¹².

Раси. Сучасне альтернативне щодо науки знання включає в себе вчення про існування на Землі в різні часи представників різних рас, якими були створені нібито різні високі цивілізації. Однак слід підкреслити, що це вчення про раси немає нічого спільного з тим уявленням про людські раси, яке поділяють науковці, зокрема антропологи.

Прихильники альтернативних щодо науки вчень говорять здебільшого про п'ять рас, які нібито досі вже існували на Землі. Крім того, мова йде також про гіпотетичну шосту расу. Ця шоста раса повинна буде у віддаленому майбутньому об'єднати нащадків усіх п'яти рас²¹³.

Розвиток земних цивілізацій в альтернативних щодо науки вченнях дуже часто пов'язується також з деякими астрологічними знаками. Наприклад, найвідоміший історикам період розвитку цивілізації – від 150 року до Р. Х. до 2000 року – проголошується епохою Риб²¹⁴.

Гіпноз. Гіпноз також належить до такого роду понять і використовується як в науках, так і в альтернативних вченнях. Щоправда, представники сучасної офіційної медицини вбачають у ньому тільки неповний сон під впливом словесного навіювання²¹⁵. І такий поширений серед представників сучасної офіційної медичної науки підхід до пояснення феномену гіпнозу продовжує існувати,

²¹² Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. - С. 42.

²¹³ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. «Цивилизации Земли». – Москва, 1997. - С. 280.

²¹⁴ Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. - С. 222.

²¹⁵ Краткая медицинская энциклопедия, т. 1, Москва: НПО «Медицинская энциклопедия», 1999. - С. 233.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

незважаючи на те, що такий підхід до пояснення феномену гіпнозу з самого початку себе не виправдовував.

Серед послідовників альтернативних вчень гіпноз як явище найчастіше пов'язується з телепатією та іншими феноменами, які традиційно є предметом парапсихології і практично не вивчаються науковцями.

Біоенергетика. Біоенергетика може вважатись не тільки одним з найвідоміших сучасних альтернативних щодо науки форм знання. Зовні подібні до неї, хоч і зовсім інші за своїм змістом, концепції, які також називаються біоенергетикою, існують також серед науковців.

Як в сучасній науці, так і в сучасних альтернативних вченнях використовується також поняття «біополе». Інша річ, що поняття «біополе», так само, як і інші поняття, які стосуються біоенергетики, використовуються науковцями та прихильниками альтернативних щодо науки форм знання в дуже різних значеннях.

Загалом біоенергетику в альтернативних вченнях навіть важко охарактеризувати одним словом, оскільки в уявленнях про неї змішано дуже різні за походженням ідеї. Частина цих ідей має вочевидь східне походження. Існує певний зв'язок між східною біоенергетикою та східною геомантикою.

3. 7. Ідеологія та альтернативні знання

В Україні, так само, як і в інших державах, які виникли внаслідок розпаду колишнього Радянського Союзу, звикли розглядати як ідеологію будь-який світогляд і, відповідно, називати будь-який світогляд ідеологією.

Однак такий підхід до використання терміна «ідеологія» є, безумовно неправильним. Очевидним є те, що зовсім не

будь-який світогляд можна вважати ідеологією і, відповідно, не будь-який світогляд варто ідеологією називати.

В протилежному випадку не потрібно було б взагалі використовувати такі поняття, як «ідеологія» та «ідеологічний», зокрема і щодо якогось світогляду чи до якогось різновиду знання. Досить було б у такому разі просто говорити про якийсь світогляд, а не про ідеологію.

Очевидно, що будь-яка ідеологія є насамперед особливою формою знання. І при цьому слід підкреслити, що ідеологія в багатьох аспектах сильно відрізняється від усіх інших форм знання. Хоч в інших аспектах, навпаки, ідеологія має з цими формами знання також досить багато спільного.

Часто критики якогось певного різновиду ідеології надто сильно намагалися зближувати її з релігією. Були випадки навіть повного ототожнення ідеології з релігією. Тобто йдеться насамперед про те, що досить часто якусь ідеологію її критики взагалі могли просто називати релігією.

Між ідеологічними та релігійними системами справді існує досить багато спільного. Особливо це стосується схожості між ідеологіями і нетрадиційними релігіями. Не випадково ж значну частину нетрадиційних релігійних культів в наш час прийнято називати тоталітарними.

Причиною такої назви є існуюча в об'єднаннях, які практикують ці нетрадиційні релігійні культури, практика тотального (повного) контролю над свідомістю всіх adeptів цих культів, яка зближує такі культури з тоталітарними ідеологіями. Нині таке слововживання, коли частину нетрадиційних релігійних культів називають тоталітарними, є практично загальноприйнятим.

Ще раніше дослідники феномену тоталітарного суспільства почали називати тоталітарними певну частину ідеологій, які існували у двадцятому столітті і продовжують

існувати в наш час. Причиною цього є те, що такі ідеології вже приводили в недавньому минулому або можуть привести в майбутньому до створення якогось із варіантів тоталітарного суспільства, однією з основних визначальних ознак якого та основною метою і є тотальний (повний) контроль над свідомістю всіх членів суспільства.

Зближує ідеології та нетрадиційні релігійні культури, особливо вже згадувані тоталітарні культури, також наявність і в ідеологіях, і в сучасних нетрадиційних релігійних культурах харизматичних лідерів. Це означає, що і у випадку ідеології, і у випадку нетрадиційних релігій існують своєрідні культури особи лідера.

Однак, попри всю подібність її до релігії, ідеологія, разом з тим, надто сильно від неї відрізняється. Тому насправді їх не варто ототожнювати, як це часто схильні робити навіть деякі дослідники як ідеологічних вчень, так і деяких релігійних, не кажучи вже про широкий загальний людський, далеких від науки.

Ідеологія ніяк не може вважатися справжньою релігією, оскільки має відмінну від релігії природу. За всіма своїми ознаками ідеологія завжди може бути тільки квазірелігією.

До речі, саме з цієї причини, що ідеологія є тільки квазірелігією, а ніяк не справжньою релігією, вона ніколи не могла замінити собою релігію у свідомості людей. І якщо тиск ідеології на людей в якомусь суспільстві зменшувався, релігія, навіть якщо її до того забороняли і знищували, одразу ж відновлювала своє існування.

Через її квазірелігійність в ідеології, так само, як і в язичницьких релігіях, завжди широко використовувались концепції різного походження, що мають міфологічну природу. Дуже широко подібні різноманітні вчення використовуються також і в сучасних ідеологіях.

Особливе значення частина дослідників схильні надавати таким явищам, що називаються в наш час міфами, які мають ідеологічний характер і забарвлення. Іноді навіть всю ідеологію або якісь її окремі вчення називають міфологією.

Звісно, це не обов'язково ті самі міфи, які існували в релігії Стародавньої Греції або в інших язичницьких релігіях стародавнього світу, хоч і таке теж часто є можливим. Ті вчення, що їх називають міфами і які використовуються в сучасних ідеологічних системах, найбільше зближує із давньогрецькими та давньосхідними міфами типологічна схожість та спорідненість. Деякі сучасні міфи мають із стародавніми міфами також генетичну спорідненість, тобто спільне походження.

З іншого боку, представники всіх або майже всіх ідеологій завжди претендували і в наш час продовжують претендувати на те, щоб розглядати свою ідеологію як науку. Вони також хотіли й хучуть, щоб усі інші теж вважали їх вчення наукою.

При цьому мається на увазі, що вони претендують не просто на те, що їхнє ідеологічне вчення є наука. На їхню думку, всі повинні (добровільно чи примусово) неодмінно погодитися, що це найвища з усіх можливих наук.

Зрозуміло, що право вважатись наукою прихильники якоїсь ідеології завжди залишали тільки за своєю ідеологією, яку оголошували єдино науковою і єдино правильною. В той же самий час прихильники цього ідеологічного вчення всі інші ідеології, відповідно, оголошували антинауковими і неправильними.

Однак скільки б ідеологи та їхні прибічники не використовували наукових понять і наукових гіпотез, скільки б вони не називали свої ідеологічні вчення науками, наука

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

завжди буде залишатись наукою, а ідеологія – тільки ідеологією. Природа їх надто відмінна, і це робить ситуацію щодо співвідношення ідеології та науки принципово незмінною. Те ж саме можна сказати і про співвідношення наукових знань, з одного боку, і тих знань, які пов'язані з ідеологією, або є її частиною, з іншого боку.

Насамперед ідеологію від науки завжди відрізняє наявність особливої ірраціональної загальної мети, декларованої ідеологами, яка, навпаки, завжди відсутня у випадку наукового знання. Наприклад, значна частина соціалістичних та масонських ідеологій може ставити за мету створення «нової людини», що ніколи не цікавило і не могло зацікавити нікого з науковців.

Крім усього іншого, ідеологи та їхні послідовники завжди ставляться до наукових знань вибірково. Тому тільки частина наукових знань може бути сприйнята ними позитивно. Те ж саме можна сказати про вибіркоче ставлення ідеологів до окремих галузей науки і наукових знань.

Йдеться, звісно, насамперед про те, що в наукових знаннях може бути вигідним різним ідеологам з політичних чи суто практичних міркувань. Усе ж інше в наукових знаннях ідеологи завжди відкидали і відкидають.

Справа полягає тут зовсім не в невігластві чи, навпаки, не в ерудованості того чи іншого з ідеологів. Вибіркове ставлення ідеологів та послідовників ідеологічних вчень до науки є притаманним самій природі ідеології.

Причиною всього цього є неодмінна утопічність будь-якої ідеології. Однак утопічність ідеології зовсім не треба сприймати як її нежиттєвість або ж неможливість реалізації такої ідеології, в значенні неможливості побудови того суспільства, яке пропагує відповідна ідеологія.

Ідеологія взаємодіє з іншими формами знання. На прикладі використання ідеологами міфів, які, свого часу, безпосередньо чи опосередковано були запозичені з релігії, можна бачити взаємодію ідеології як форми знання з релігією.

Однак очевидним є те, що здебільшого це однобічний процес запозичення ідеологами чогось із інших форм знання. Зворотній процес впливу ідеології на якісь інші форми знання, як правило, не спостерігається.

Більше того, хоч прихильники якогось ідеологічного вчення завжди активно намагаються підпорядкувати всяке існуюче знання своїй ідеології, це не дає позитивних результатів. Якщо ж вони у чомусь досягають своєї мети, результати можуть бути тільки негативні. Прикладом є сумно відома діяльність Трохима Лисенка в біології.

Всі існуючі в наш час ідеологічні вчення розглянути в цій книзі неможливо в принципі, та ми й не ставимо це за мету. Тим більше, що деякі з них дуже мало заслуговують на увагу, оскільки не мають істотного значення як системи знання.

Як і в попередні три століття європейської історії, серед усього розмаїття існуючих у наш час позарелігійних культів найвідомішим продовжує залишатись франкмасонство. Тому саме франкмасонів, яких називають також просто масонами, і зараз можна вважати найпоказовішим прикладом позарелігійних культів.

Франкмасонство завжди було пов'язане з альтернативними щодо науки формами знання. Такий зв'язок масонських вчень з альтернативним знанням намагаються всіляко обходити самі франкмасони в книгах про себе і свою історію²¹⁶. Причиною є те, що самі франкмасони намагаються зберегти для себе вигадану колись репутацію раціоналістів.

²¹⁶ Див., наприклад: Морамарко М. Масонство в прошлом и настоящем / Пер с итал. - Москва: Прогресс, 1990. - 289 с.

ЗНАННЯ, ЯКІ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З НАУКОЮ

Бувши пов'язаним з альтернативними формами знання, франкмасонство дуже вплинуло на такі різновиди альтернативних вчень, які можна вважати ідеологіями сучасного альтернативного знання.

Франкмасонство особливо відоме своєю символікою. Знання масонських символів, які становлять цілу систему, є досить мало поширеним навіть серед тих людей, які ставляться до масонів з великим інтересом та симпатією.

Ще менше масонську символіку знають переважна більшість людей. Адже у більшості з них уявлення про масонів взагалі можуть бути спотвореними промасонською, або ж, навпаки, антимасонською пропагандою.

Однак навіть не всі ті з наших сучасників, хто дійсно розбирається в масонській символіці, знають про те, що переважна більшість із тих символів, які використовуються масонами і які, з цієї причини, сприймаються в наш час переважною більшістю людей як масонські символи, створені і, так би мовити, введені в обіг зовсім не масонами, а запозичені ними з дуже різних сфер культури. Зокрема, дуже багато масонських символів запозичено з різних релігійних систем минулого.

Крім того, не всі знають, що франкмасони вже давно не становлять однієї організації (якщо вона взагалі колись існувала). І позиції масонів, що належать до різних масонських організацій, з різних питань можуть бути не тільки відмінними, а навіть діаметрально протилежними, хоч самі франкмасони не дуже люблять про це говорити. Єдине, що насправді завжди об'єднувало і в наш час продовжує об'єднувати різноманітні масонські організації, яких надто багато, щоб це взагалі тут розглядати, є їхня спільна символіка.

В свою чергу частина тих позарелігійних культів, які використовують однакову з масонами символіку, запозичили ці символи безпосередньо з масонських зібрань символів (звідки б не взяли їх свого часу масони). Хоч досить часто в цих випадках, запозичивши такі символи у масонів, немасони, наприклад соціалісти різних напрямків, починають використовувати їх у зовсім іншому значенні.

В багатьох випадках використання іншими позарелігійними об'єднаннями спільних із масонами або запозичених у масонів символів свідчить про певні періоди спільної історії таких об'єднань з деякими масонськими організаціями. Іноді така спільна з масонськими організаціями історія може бути порівняно недовгою, а в інших, навпаки, дуже довгою.

Зокрема, все вищесказане стосується різноманітних політичних організацій. Використання спільної з масонами символіки переконливо свідчить про те, що деякі політичні організації найчастіше або безпосередньо походять з об'єднань масонів, або виникли внаслідок трансформації різних подібних до масонів організацій (оскільки треба враховувати, що в наш час, так само, як і в недавньому минулому, існують і такі).

Дуже часто масонське минуле було і у самих засновників таких політичних організацій. Таке припущення про масонське минуле справді підтверджується при вивченні біографій засновників цих соціалістичних організацій.

Використання певної символіки пов'язане безпосередньо і з тією ідеологією, яку сповідують і проповідують учасники тих чи інших позарелігійних культових об'єднань. Це, знов-таки, добре видно на прикладі різних масонських, а також схожих на них масоноподібних організацій.

**ПРОЦЕСИ,
ЯКІ ВІДБУВАЮТЬСЯ
З АЛЬТЕРНАТИВНИМИ
ФОРМАМИ ЗНАННЯ**

- 4. 1. Маргіналізація альтернативних форм знання**
- 4.2. Диференціація та інтеграція альтернативного знання**
- 4. 3. Взаємовплив різних форм знання. Спроби поєднання науки з ненауковими формами знання**
- 4.4. Наукові та ненаукові знання в добу постмодерну**

З альтернативними щодо науки формами знання постійно відбуваються різні процеси. Ці процеси іноді докорінним чином змінюють як саме альтернативне знання, так і статус окремих форм альтернативного знання.

Альтернативні знання не залишаються незмінними. Насамперед можна говорити про такі процеси, як диференціація та інтеграція альтернативних щодо науки знань. Диференціацію та інтеграцію альтернативних знань можна розглядати також як дві протилежні сторони постійно триваючого двоєдиного процесу трансформації цих форм знання.

Крім того, не залишаються незмінними і співвідношення наукових та альтернативних щодо науки знань. Між ними також відбувається постійна взаємодія.

Постійно триває і процес маргіналізації знань. Частина знань втрачає своє значення і відсувається на узбіччя цивілізації. Зокрема, частина наукових знань, маргіналізуючись, може з часом перетворюватись на альтернативні щодо науки знання і сприйматися суспільством як ненаукові.

Інші знання, навпаки, отримують із часом нібито нове життя. Відкинуті якимось один раз (чи більше) в минулому, вони можуть бути прийняті науковим співтовариством в подальшому розвитку науки і вже не вважатись ненауковими. В історії науки можна знайти багато прикладів такого роду.

4. 1. Маргіналізація альтернативних форм знання

Упродовж усієї історії цивілізації поступово відбувається процес маргіналізації альтернативних щодо науки форм знання, тобто невпинного витіснення їх із центрального становища в культурі на її «узбіччя». Цей процес стосується всіх без винятку альтернативних форм знання; хоч він і відбувається з різною інтенсивністю, однак триває постійно і невпинно.

Процес маргіналізації усіх альтернативних щодо науки форм знання триває вже дуже довго, фактично з того часу, як в античній Греції почала виникати наука. Тому можна спробувати дати цьому процесові якусь оцінку.

З огляду на довготривалість процесу маргіналізації альтернативних форм знання про цей процес можна говорити, як про щось невідворотне. Хоч, з іншого боку, комусь він, так само як і його оцінка, звісно, не може особливо подобатись.

Процес маргіналізації може відбуватись у кількох різних формах. Ці форми або різновиди маргіналізації видно на різних прикладах істотної зміни статусу окремих форм знання.

Один з можливих різновидів процесу маргіналізації альтернативних щодо науки форм знання можна бачити, зокрема, на прикладі історії виникнення з астрології як однієї з альтернативних щодо науки форм знання астрономії як галузі науки. Астрологія як форма знання виникла фактично одночасно з астрономією, яка тоді була тільки допоміжною частиною астрології.

З часом, однак, астрономія виділилася в окрему галузь знання, а потім і в окрему науку. Цей процес виділення астрономії в окрему галузь знання тривав протягом усієї історії античності і завершився тільки в середні віки.

Подібним був також і відомий процес виникнення хімії як галузі науки з алхімії як однієї з альтернативних форм знання. Алхімія як окрема альтернативна форма знання також фактично виникла одночасно з хімією наприкінці існування античної цивілізації і в тих умовах хімія могла бути тільки однією з допоміжних частин алхімії.

З часом, однак, хімія, як і астрономія з астрології, виділилася в окрему галузь знання, а потім і в окрему науку. Цей процес виділення хімії в окрему галузь знання тривав упродовж усієї історії середніх віків і завершився тільки в Новий час.

Сучасна інтерпретація подібних уявлень є одним з прикладів маргіналізації знань. Уявлення про велику кількість реальностей походить від притаманних ще часам античності уявлень про велику кількість світів, що їх поділяли такі філософи, як, наприклад, Демокріт. Слід зауважити, що на той час не існувало (та, мабуть, не існує і тепер) «чіткого розмежування» або «остаточної системи» знань усіх існуючих форм і процесів, що відбуваються поміж ними.

Френологія є одним з численних прикладів процесів маргіналізації знання. Спочатку френологію можна було вважати, з деякими застереженнями, однією з багатьох наукових гіпотез. Однак потім науковці відкинули її, оскільки жодне дослідження не підтверджувало френологічних гіпотез.

Інший різновид маргіналізації можна бачити на прикладі графології. Історія графології може вважатись одним з небагатьох випадків, коли в сучасній науці виникає своєрідний аналог однакової за назвою форми знання, яка альтернативна щодо науки. Замість існуючої в дев'ятнадцятому столітті графології, яка ставила собі на меті не тільки визначення характеру, але й всієї долі людини і

використовувала сумнівні в науковому сенсі міркування, в двадцятому столітті виникла графологія як галузь справжніх наукових знань.

Подібний процес маргіналізації альтернативних форм знання, мабуть, триватиме й далі. І його не може змінити навіть те, що останнім часом ставлення освіченої частини суспільства до альтернативних щодо науки форм знання стало дещо толерантнішим порівняно з тим, яким воно було, наприклад, у дев'ятнадцятому столітті, а також на межі дев'ятнадцятого і двадцятого століть.

Зростання інтересу частини суспільства до альтернативних форм знання ні в якому випадку не зможе зупинити процес маргіналізації цих форм знання. Навпаки, зростання інтересу до них може тільки прискорити процес їх маргіналізації.

Дійсно, в результаті підвищення інтересу до альтернативних форм знання певна невелика частина з них, наприклад відомості про лікарські рослини, яка міститься в магії або в шаманізмі, може бути запозичена офіційною наукою. Однак, запозичуючи подібного роду інформацію, науковці ще більше відкидають власне магію і шаманізм як несумісні з наукою.

Першим випадком визнання науки з боку суспільства як чогось значного і такого, з чим варто рахуватись, був відомий інквізиційний процес у сімнадцятому столітті над Галілео Галілеєм. Це був очевидний приклад негативного визнання науки. Інакше кажучи, науки почали боятись як чогось серйозного.

З іншого боку, цей випадок одночасно можна вважати і моментом остаточного протиставлення науки всім іншим існуючим різновидам і формам знання. Адже ті інквізитори, які судили Галілео Галілея, вважали, що вони діють в інтересах християнської релігії (хоч загалом вони

помилялись, оскільки сам процес завдав значної шкоди не тільки науці, але й християнству). Однак тут йшлося не тільки і не стільки про протиставлення науки і релігії.

Крім того, цей випадок виявив також ще одну із сторін процесу маргіналізації. Адже маргіналізація альтернативних щодо науки форм знання не завжди означала позитивне ставлення і до самої науки. Це тільки з позиції нашого дня ми звикли, не задумуючись особливо, давати однозначну позитивну оцінку науки і однозначно негативну оцінку всім іншим формам знання.

Однак, як було вже підкреслено вище, процес маргіналізації альтернативних форм знання декому не подобається. Дійсно, слід визнати, що процес маргіналізації відбувається так, що його неможливо оцінити однозначно позитивно.

Саме з цієї причини в наукознавстві і філософії науки існують уже такі досить негативні оцінки становища наукового знання, як концепція Пола Фейєрабенда²¹⁷. Крім того, вони, мабуть, можуть з'являтися і в майбутньому.

Процес маргіналізації альтернативних щодо науки форм знання є також відображенням і складовою частиною таких глобальних процесів, які відбуваються у культурі в цілому. Йдеться про такі дуже складні явища в сучасній культурі, для позначення яких дослідники-культурологи звичайно використовують такі поняття, як «контркультура» і «субкультури».

Наслідком цього є те, що в наш час іноді вже всю існуючу культуру можуть поділяти на окремі субкультури як її складові частини. І це роблять, незважаючи на те, що спочатку терміном «субкультура», так само, як і терміном

²¹⁷ Фейєрабанд П. Против методологического принуждения. Очерк анархистской теории познания // Избранные труды по методологии науки. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 125-141.

«контркультура», позначали саме маргіналізовану частину культури.

Її також називають девіантною культурою і паракультурою. До такої частини культури слід відносити і альтернативні щодо науки форми знання.

Вказані вище процеси в культурі, пов'язані з маргіналізацією альтернативних форм знання, не можуть бути оцінені однозначно. Вони, крім того, надто несхожі на інші процеси, які відбувались і відбуваються в культурі. З цієї причини осягнути їх і зробити правильну оцінку не дуже просто.

Однак напрошується само собою порівняння між маргіналізованою частиною культури і маргіналізованою частиною знання. Хоч у цьому аспекті обов'язково повинні бути й певні відмінності, і уявлення про одне, мабуть, не варто переносити на інше.

В процесі маргіналізації альтернативних знань велику роль відігравала релігія, особливо європейське християнство. Дійсно, християнство в процесі свого виникнення і поширення невпинно витісняє вірування, що ґрунтуються на таких уявленнях, які в наш час цілком можна віднести до альтернативних щодо науки форм знання або типологічно близьких до них.

Тим більше, що альтернативні щодо науки форми знання намагаються в наш час відродити і використовувати в нетрадиційних релігійних культах, а також у культах, які прийнято відносити до позарелігійної обрядовості. Це неминуче збільшує протистояння таких культів із наукою.

Така роль християнства, мабуть, не повинна викликати особливого подиву. Адже не тільки сучасне християнство є дуже раціоналізованою релігією. Християнство відіграло особливу роль в історії виникнення європейського

раціоналізму, який став однією з найважливіших основ наукового мислення.

Деякі модні в наш час у науці ідеї викликають у багатьох науковців дуже великі сумніви, а то й неприховане роздратування, і, мабуть, із часом цілком маргіналізуються і будуть відкинуті. Так, наприклад, деякі науковці вважають, що дискусії, які виникли навколо синергетики, свідчать про те, що з часом доведеться визнати, що вона не є наукою²¹⁸.

Якщо якісь знання маргіналізуються, будучи сприйнятими науковим співтовариством і суспільством загалом як ненаукові, то це не означає, що вони ніколи не зможуть знову зайняти місце в науці і бути визнаними в ній. Деякі знання в науці з часом отримують нібито нове життя. Відкинуті якимось один раз (чи більше) в минулому, вони можуть бути прийняті науковим співтовариством в подальшому розвитку науки і вже не вважатись ненауковими. Пол Фейєрабенд наводить багато прикладів такого роду з історії науки²¹⁹.

4. 2. Диференціація та інтеграція альтернативного знання

Впродовж всієї історії культури можна спостерігати процес поступової диференціації різних форм та видів знання. Зокрема, це стосується і поступової диференціації різних форм альтернативного щодо науки знання. В цьому немає нічого дивного, адже змінюються обставини та умови людської культури, що не може не впливати на становище окремих знань.

Наприклад, дуже відмінною від усього іншого, що, так чи інакше, було якимось пов'язане з мантикою (віщуванням),

²¹⁸ Штернберг М. И. Является ли синергетика наукой // Философские науки, 2004. - № 6. - С. 137.

²¹⁹ Фейєрабенд П. Наука в свободном обществе // Избранные труды по методологии науки. - Москва: Прогресс, 1986. - С. 512.

формою альтернативного знання, є сучасна геомантика. Власне, в наш час геомантика є цілком самостійною формою альтернативного щодо науки знання, а не різновидом мантики. Геомантика в наш час пов'язана із мантикою (віщуванням), по суті, тільки своєю назвою.

Інша річ, що історично вони були близькі між собою, зокрема спільністю їх походження. Тільки в наш час вони настільки відрізняються одна від одної, що їх не варто було б розглядати разом у цьому дослідженні. Крім того, тенденція їх диференціації спостерігається і в наш час.

Диференціацію видів і форм альтернативного знання можна спостерігати також в інших випадках. Зокрема, астрологія також уже настільки сильно відрізняється від інших різновидів мантики, що її варто розглядати окремо. Те ж саме можна сказати і про деякі інші форми альтернативного щодо науки знання, які раніше були частиною мантики, або використовувались в ній.

Враховуючи все вище сказане, можна передбачити в майбутньому виникнення якихось нових форм альтернативного щодо науки знання.

Протягом всієї історії альтернативних щодо науки форм знання можна спостерігати не тільки процес диференціації цих форм знання, а й, навпаки, інтеграції. В багатьох випадках така інтеграція могла давати певні відчутні результати.

Так, наприклад, сучасний окультизм претендує фактично не більше і не менше, як на те, щоб бути інтегральною формою будь-якого альтернативного знання. Це є причиною того, що представники інших форм альтернативного знання, які не менше окултистів протистоять науковцям, ставляться до окултистів або негативно, або ж нейтрально.

Сучасні окультисти вважають, що, по-перше, окультизм є нібито філософською системою, яка намагається синтезувати знання, що були здобуті науками²²⁰, а також, по-друге, що він є групою наук²²¹.

Певний час у вісімнадцятому столітті представники модних на той час вчень теософії і антропософії також серйозно претендували на те, що вони або зможуть досягти інтеграції всіх знань, зокрема й наукових, з усіма релігійними вченнями, або що вони нібито вже досягли такої інтеграції.

Самі сучасні прихильники окультизму вважають, що окультизм прийшов свого часу на зміну герметизму²²². Тому вони претендують на те, що окультизм є, нібито, якимсь відродженим герметизмом²²³.

Спроби інтеграції альтернативних щодо науки форм знання могли відбуватись і на зовсім іншій, ніж ідеологія езотеризму, основі. Тобто в цих випадках ні окультизм, ні езотеризм не володіють якоюсь монополією.

Найчастіше уявлення про ієрархію реальностей в тій чи іншій мірі поєднуються з іншими формами альтернативних знань. Зокрема, в цьому контексті можна згадати про інопланетян. В уявленнях про існування різноманітних енергій часто існують також уявлення про альтернативні реальності. Тут ми теж можемо спостерігати певну інтеграцію альтернативних знань.

В майбутньому також можна припустити продовження процесів інтеграції альтернативних щодо науки знань. При цьому, найімовірніше, вони все більше віддалятимуться від науки та наукових форм знання.

²²⁰ Патос. Первоначальное сечение по оккульту. – Москва: МИКАП, 1993. – С. 4.

²²¹ Там само, С. 4.

²²² Эзотеризм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 602.

²²³ Там само, С. 7.

4. 3. Взаємовплив різних форм знання. Спроби поєднання науки з ненауковими формами знання

В процесі розвитку культури в різних формах діяльності неминуче відбувається процес поєднання різних форм знання, зокрема ненаукового знання з науковими знаннями. Причиною цього є те, що ненаукове знання є частиною культури, хоч і маргінальною²²⁴.

Внаслідок такого поєднання різних форм знання відбувається синтез цих знань та їх взаємовплив. У цьому синтезі знань у наш час певну роль відіграють також і альтернативні щодо науки форми знання.

Найбільше про взаємовплив різних форм знання можна говорити, маючи на увазі взаємодію наукового знання, з одного боку, і тих форм знання, які, не будучи наукою, не протистоять їй, з іншого боку. В цих випадках здебільшого не існує якихось нездоланих та принципових перешкод для взаємодії таких форм знання, навіть якщо вони на перший погляд і здаються тим людям, які далекі від науки, надто відмінними за своєю природою.

Найвідомішим прикладом взаємодії та взаємовпливу різних за походженням і природою форм знання є взаємодія науки і мистецтва. Вплив тих знань, які науковці буквально або майже буквально запозичили із творів мистецтва, на розвиток науки є дуже відомим, щоб говорити тут про нього детально.

Мабуть, ще важливішими для всього розвитку науки були непрямі впливи тих знань, які протягом тисячоліть були накопичені в різних видах мистецтва, на розвиток наукових ідей та теорій. Такі непрямі впливи ідей, які в різні

²²⁴ Культурные универсалии, наука и виснаучное знание // Заблуждающийся разум: Многообразное виснаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 330-335.

часи проникали різними шляхами з мистецтва в науку, були не настільки помітними, як перші впливи. Разом з тим слід особливо підкреслити, що значення таких непрямих впливів мистецтва на науку від цього не ставало меншим і його навіть важко переоцінити.

Останні кілька десятиліть двадцятого століття не тільки наукознавцями і філософами, а й широким загалом людей (зокрема й такими людьми, які загалом досить далекі від науки і наукових досліджень), досить активно обговорювалася проблема моралі в науці. Це відбувалось настільки активно, що навіть з одного цього можна зробити очевидний висновок, що якийсь істотний зв'язок між мораллю і наукою, а отже, і знанням, на якому ґрунтується мораль, з одного боку, і науковим знанням, з іншого боку, повинен бути обов'язково.

Інша річ, що взаємозв'язок між мораллю і наукою не належить до різновиду очевидних взаємозв'язків. Тому про взаємозв'язок між мораллю і наукою можна говорити більше гіпотетично, ніж в якійсь імперативній формі.

Наука в цілому і наукове знання зокрема можуть істотно збагачувати свій потенціал і зростати за рахунок вивчення різних відмінних від науки форм знання. Тобто ті різноманітні форми знання, що якимось чином відрізняються від наукових знань, зокрема й альтернативні щодо науки форми знання, можуть ставати предметом вивчення для науковців.

В цьому випадку найправильнішим буде говорити про певну рефлексію щодо ненаукових форм знання в процесі наукового пізнання таких ненаукових форм знання. Будучи за своєю природою єдиним явищем, така рефлексія щодо ненаукових форм знання, однак, все-таки неминуче повинна набувати дуже різних форм, які можуть істотно відрізнятися між собою, оскільки ненаукові знання не можуть бути однорідними і також дуже відрізняються між собою.

За рахунок такого вивчення науковцями відмінних від науки форм знання часто відбувається досить істотний приріст наукового знання. Однак на таку цікаву особливість наукового пізнання мало звертають увагу дослідники гносеології та епістемології, оскільки вони найчастіше просто не помічають її.

Крім того, слід особливо підкреслити, що такий приріст наукового знання, хоч він і є дуже важливим сам по собі для науки, не може вважатись результатом взаємодії різних форм знання. Адже тут йдеться не власне про ненаукове знання, а навпаки, про таке наукове знання, предметом якого є знання ненаукове, внаслідок рефлексії щодо цього ненаукового знання, а це зовсім не одне і те саме.

Повсякденні знання можуть дещо збагачуватися з часом за рахунок наукових знань. Адже відбувається неминучий процес поступового повсюдного проникнення певної частини наукових знань в різні сфери людської діяльності і культури. Однак, водночас слід враховувати, що зворотній вплив повсякденних знань на наукові знання загалом є не дуже великим.

З іншого боку, було б також зовсім неправильно не враховувати все-таки значення тих простих спостережень природних і суспільних явищ, які за тисячоліття накопичились і продовжують у великій кількості накопичуватись насамперед у повсякденному знанні і які значною мірою, становлять його зміст, для виникнення і розвитку науки. Саме в цьому і полягає одне з основних значень повсякденного знання для розвитку та розширення знання наукового.

Разом з тим сучасні результати взаємовпливу різних форм знання не варто особливо перебільшувати. Надмірний оптимізм тут буде зовсім недоречним. Більше того, він може навіть становити певну небезпеку для знання.

Результати взаємовпливу різних форм знання на сьогоднішній день найкраще буде оцінювати реалістично: м'яко кажучи, вони не настільки великі, щоб їх треба було якось розглядати особливо детально. В іншому разі можуть виникнути істотні помилки або навіть антинаукові конструкції, подібні до тих, зокрема, які згадуються у попередньому параграфі.

При цьому, звісно, прихильники такого синтезу різних форм знання очевидно віддають перевагу ненауковим, насамперед альтернативним щодо науки, формам знання. Це і не повинно вважатись особливо дивним, оскільки така категорія людей фактично є прихильниками саме альтернативних щодо науки форм знання, а також відповідних їм вчень.

Тим більше це може статись у тому випадку, коли прихильники альтернативних щодо науки форм знання намагаються будь-що прискорити цей процес синтезу різних за їх природою форм знання. Фактично це стає можливим тільки при побудовах антинаукових концепцій синтезу знання, які не мають жодного стосунку до розвитку науки.

Упродовж історії культури взагалі та історії науки зокрема було досить багато спроб поєднати науку і наукові знання з іншими, ненауковими формами знання. Особливо активно науку намагалися і намагаються поєднати з альтернативними щодо науки формами знання прихильники таких альтернативних форм знання, а також відповідних їм вчень.

І якщо наукові знання досить непогано вдається поєднувати із знанням, яке запозичене, наприклад, із мистецтва, або з повсякденним знанням, то знання, які альтернативні щодо науки, і особливо ті з них, які перебувають у конфлікті з наукою, поєднати з науковими дуже важко. Однак якщо такий синтез намагаються зробити

ще й на основі альтернативного знання, то це взагалі навряд чи можливо.

Зрозуміло, що спроби поєднання чи синтезу наукових знань з ненауковими формами знання намагалися і намагаються зробити насамперед прихильники альтернативних форм знання. Очевидним є те, що самі ці люди, як правило, налаштовані в цьому плані дуже чи навіть надмірно оптимістично.

Деякі з науковців, звісно, також можуть виявляти особистий інтерес, іноді навіть дуже великий, до альтернативних щодо науки форм знання і їх синтезу з науковими знаннями. Однак у випадку такого інтересу подібних науковців теж, мабуть, потрібно вже вважати не стільки науковцями, як насамперед прихильниками таких альтернативних форм знання.

Досить відомою в цьому аспекті є позиція Фрітьофа Капри. Капра виходить з надуманих ним самим, однак ніяк не аргументованих паралелей між твердженнями і теоріями сучасної фізики і містичними вченнями Сходу²²⁵ (які дуже різні за походженням і найчастіше ніяк не пов'язані між собою) і робить нічим не підтверджений висновок про те, що нібито справді існує тенденція зближення між ними²²⁶.

Прикладом таких спроб були і досить відомі свого часу заяви Олени Блаватської про синтез езотеричних вчень з наукою²²⁷. Однак ці заяви, так само, як і її плани синтезу всіх релігій, а також створення на основі всього цього якогось особливого таємного знання, залишилися тільки деклараціями.

Треба при цьому, однак, сказати, що така позиція Олени Блаватської не була чимось унікальним. Після смерті

²²⁵ Капра Ф. Дао фізики. Исследование параллелей между современной физикой и мистицизмом Востока. – Санкт-Петербург: ОРИС, 1994. – С. 5.

²²⁶ Там само, С. 6.

²²⁷ Блаватская Е. Разоблаченная Изида. кн. 1-2. – Москва: АСТ, 2002. – С.

ПРОЦЕСИ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬСЯ З АЛЬТЕРНАТИВНИМИ ФОРМАМИ ЗНАННЯ

Блаватської, незважаючи навіть на цілковиту неуспішність її ініціатив, подібні наміри досягти синтезу всіх можливих знань на основі езотерики не припинились.

Існували крім цього ще спроби досягти такого синтезу езотеричних вчень з наукою. Зокрема, саме в цьому сенсі можна згадати книгу Аліси Бейлі²²⁸.

Останнім часом, особливо на межі двадцятого і двадцять першого століть, кількість таких заяв про наміри якогось особливого синтезу всіх можливих знань тільки збільшилась. Зокрема, в Україні в наш час поширені деякі книги російськомовних авторів, в яких також час від часу проголошуються подібні наміри. Їх наслідує і дехто з українських авторів.

Прикладом такої позиції щодо синтезу наукового та езотеричного є, зокрема, книжка С. Лазарева «Діагностика карми. Система польової саморегуляції»²²⁹. Книга ця не настільки відома, як книги Блаватської, або ж Бейлі, але вона досить типова.

На відміну від Олени Блаватської, С. Лазарев не тільки декларативно заявляє про поєднання науки з езотерикою, зокрема з вченням про карму, в яку він надто схильний вірити. Оскільки він має певні стосунки з наукою, а, точніше, використовує наукові знання у лікуванні людей, то намагається якимось застосовувати уявлення, які він запозичив з езотерики, у своїй практиці.

З цієї причини до його тверджень доводиться ставитись дещо інакше, ніж, наприклад, до тверджень Олени Блаватської. Інша річ, що і книги Лазарева так само не можуть переконати справжніх науковців, як і книги Блаватської.

²²⁸ Бейлі А. О космическом огне. Психологический ключ к «Тайной доктрине». – Москва: ЕКСМО-Пресс, 2001. – С.

²²⁹ Лазарев С. Н. Диагностика кармы, кн. 1. Системы польовой саморегуляции. – Санкт-Петербург: Сфера, 1994. – С.

Справа в тому, що наука має певні, властиві тільки для неї пізнавальні процедури. Саме ці процедури і створюють насамперед справжню специфіку наукового знання порівняно з усіма іншими формами знання. Тому для того, щоб якесь твердження було прийняте науковцями, воно повинне обов'язково відповідати всім таким процедурним нормам.

До прийнятих в науці процедурних вимог належить навіть не просто переконливість гіпотез, які пропонуються увазі наукового співтовариства, а особлива, прийнята тільки в науковому співтоваристві система аргументації. Тут мається на увазі, що всі без винятку гіпотези, які висуваються науковцями, повинні бути обов'язково аргументовані відповідно до правил такої аргументації, інакше вони не приймаються науковим співтовариством.

Саме здавна визнані науковим співтовариством норми аргументації взагалі відсутні у всіх без винятку творах прихильників альтернативних щодо науки форм знання і відповідних їм вчень. Тільки з цієї причини, а не через якісь там злі наміри опонентів, міркування послідовників альтернативних форм знання про поєднання або ж синтез науки і ненауки просто не можуть бути сприйнятими серйозно з боку переважної більшості представників наукового співтовариства.

4. 4. Наукове і позанаукове знання в умовах постмодерну

Поняття «постмодерн» є в наш час одним з найпопулярніших в нашій науковій та філософській літературі.

Однак особливості природи знання, а також зміни статусу різних форм знання в умовах постмодерну в сучасній філософській літературі, особливо в сучасній українській філософській літературі, все ще досить мало досліджені. І

тому з причини очевидної недостатньої дослідженості цього явища, зокрема з точки зору філософії науки, ця тема залишається досить актуальною і в наш час.

Загальну ситуацію в культурі нашого часу найчастіше прийнято визначати за допомогою такого поняття, як «постмодерн». Однак, використовуючи поняття «постмодерн», завжди при цьому слід особливо враховувати, що саме це поняття «постмодерн» є досить багатомірним і використовуватись воно в різних випадках може в дуже різних значеннях.

Тим більше, що наприкінці двадцятого століття, коли в межах колишнього Радянського Союзу, зокрема і в Україні, почала відходити в минуле панівна до того часу тоталітарна ідеологія, поняття «постмодерн» стало дуже популярним і в нашому суспільстві, зокрема серед українських філософів, що також значною мірою сприяло деякій розпливчастості та багатозначності цього поняття в сучасній українській філософській літературі, оскільки у нас поняття «постмодерн» значною мірою виявилось «накладеним» на деякі інші поняття, іноді навіть на такі, що досить далекі від власне постмодерну за своїм змістом.

Навіть найвідоміші з представників того напрямку в сучасній філософії, які започаткували постмодернізм і від яких походить саме поняття «постмодерн», змушені були визнавати, що у філософії, так само, як і в мистецтвознавстві, можуть існувати та використовуватись дуже різні значення терміна «постмодерн». Наприклад про цю неоднозначність використання терміна «постмодерн» писав у своїх роз'яснювальних статтях один із засновників постмодерну, відомий сучасний французький філософ Жан-Франсуа Ліотар, зокрема й тоді, коли він роз'яснював різні значення префікса «пост-» в сучасній науковій і філософській

літературі, а також у сучасній літературі з мистецтвознавства²³⁰.

Крім того, слід також враховувати і те, що не всі сучасні філософи однаково позитивно ставляться до всього того, що прийнято називати постмодерном і постмодернізмом. Дехто з сучасних західних філософів, особливо з числа тих, які репрезентують інші, ніж постмодернізм, напрямки у філософії, взагалі іноді виявляють дуже негативне ставлення навіть до самої назви «постмодерн», а не тільки до тих ідей, які проповідують засновники постмодернізму, а також їх послідовники. Такою, зокрема є позиція, яка була висловлена відомим сучасним американським філософом Річардом Рорті, якого в Сполучених Штатах Америки іноді вважають послідовником прагматизму²³¹, а у нас часто помилково зараховують до постмодерністів, що взагалі неправильно.

Таким чином, очевидним є те, що коли не враховувати цю, а також інші особливості використання поняття «постмодерн», які мають місце в сучасних наукових та філософських дослідженнях, то це може зрештою неминуче привести до серйозних помилок. Зокрема, це можуть бути помилки, пов'язані з різним використанням одних і тих самих термінів.

Для того, щоб уникнути таких чи подібних помилок, спробуємо розглянути, які стосунки має постмодерн із тими проблемами, що безпосередньо або опосередковано пов'язані зі знанням. В даному випадку повинно йтися не тільки про такі форми знання, які звичайно прийнято називати науковим знанням, а й про такі форми знання, які можна протиставляючи науковому знанню, визначати як ненаукове знання, а також як позанаукове знання.

²³⁰ Лютгар Ж.-Ф. Замітки о смыслах "пост" (письмо Джессамин Блеу, Милуоки, 1 мая 1985 г.) / Пер. с франц. // Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 8-10.

²³¹ Дяч. про це: Фізер І. Постмодернізм: post/ante/modo – термін із нульовим значенням / Пер. с англ. // Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 57.

Необхідно відзначити, що із загальновідомим, хоч і багатозначним (про що вже було сказано вище), поняттям «постмодерн» також повинні досить тісно пов'язані деякі інші поняття, назви яких містять такий самий префікс «пост-», як і той префікс, що використовується у слові «постмодерн». Серед такого роду понять у контексті тематики нашого дослідження можна, зокрема, звернути увагу на такі досить широко використовувані останнім часом у нашій філософській літературі поняття, як «постнекласична наука», «постнекласичне наукове знання», «постнекласичні дослідження», а також інші подібні до них поняття.

Задля справедливості слід, говорячи про цю групу понять, згадати також про те, що ці поняття зовсім не вичерпують усього списку понять з префіксом «пост-», які використовуються в сучасній науковій та філософській літературі. В наш час можуть використовуватись також деякі інші поняття з префіксом «пост-», наприклад такі, як поняття «постметодика». Однак такі поняття, як «постметодика», мають набагато менше значення для теми нашого дослідження, тому ми до них не будемо звертатись, на відміну від таких понять, як названі вище поняття «постнекласична наука», «постнекласичне наукове знання», «постнекласичні дослідження».

Поняття «постнекласична наука», «постнекласичне наукове знання», «постнекласичні дослідження» (як і похідні від них поняття), не набули в наш час такого великого поширення в сучасній науковій та філософській літературі, як поняття «постмодерн». Однак вони також досить широко використовуються в наш час, насамперед у науковій та філософській літературі, зокрема і в Україні.

Поява в сучасній філософії та наукознавстві таких понять, як «постнекласична наука», «постнекласичне наукове знання», «постнекласичні дослідження», а також

подібних до них, зокрема похідних, понять, поза всяким сумнівом, відображає дуже непрості процеси, через які проходять наука і знання загалом в сучасній цивілізації. Ці процеси, безперечно, потребують серйозного філософського осмислення.

Очевидним є те, що навіть сама поява в сучасній філософії та наукознавстві таких понять, як «постнекласична наука», «постнекласичне наукове знання», «постнекласичні дослідження», а також подібних до них, досить переконливо засвідчує, що в наш час справді відбуваються істотні зміни в структурі знань, а також у системі філософських уявлень щодо їх характеру та походження. Очевидно, зокрема, що сам факт використання таких порівняно нових для сучасної філософії та загального наукознавства понять відображає насамперед серйозні зміни, які відбуваються в науковому знанні.

Однак поява і поширеність в сучасній філософії та наукознавстві таких понять, як «постнекласична наука», «постнекласичне наукове знання», «постнекласичні дослідження» та їм подібні, свідчить не тільки про певні зміни в науковому знанні. Це є свідченням і того, що відбуваються певні зміни, які стосуються не лише наукового знання, а й також ненаукового та позанаукового знання як у комплексі з різними практичними вміннями, так і окремо від практичних вмінь, хоч це доводиться визнати і не настільки очевидним, як у питанні щодо змін, які відбуваються в науковому знанні.

Всі ці процеси, через які в наш час проходять наука і знання, було б дуже неправильно оцінювати тільки однозначно позитивно. Говорячи про зміни в науковому знанні та оцінюючи їх, потрібно виявляти велику обережність для того, щоб, даючи оцінку перспективам розвитку тих чи інших наук, уникнути непотрібної ейфорії.

онтологічному статусі знання також не можуть відбиватися певним чином у свідомості наших сучасників. Крім того, в наш час є досить очевидним, що істотні зміни статусу наукового і ненаукового знання, мабуть, продовжуватимуть відбуватися й надалі.

Можна, наприклад, помітити, що досить часто онтологічний статус різних форм знання (в даному разі йдеться як про наукове так і про ненаукове знання або ж про позанаукове знання) у свідомості значної частини людей, навіть у свідомості значної частини науковців, за умов постмодерну може істотно зближуватись. Таке зближення між різними формами знання можна оцінювати по-різному.

При цьому слід підкреслити, що у досить багатьох із цих випадків зближення між різними формами знання у свідомості значної частини людей розрізнити ці форми знання буває надто важко. Іноді розрізнити такі форми знання майже зовсім неможливо, оскільки в деяких випадках можна говорити навіть про таке явище, як розмивання критеріїв, що дозволяють розмежовувати наукові та ненаукові форми знання.

Особливістю існування знання в умовах постмодерну є те, що різні практичні вміння (йдеться не лише про майстерність), з одного боку, і прикладні науки, з іншого боку, часто мають очевидну тенденцію до істотного зближення між собою. Цей процес зближення між практичними вміннями і прикладними науками став особливо помітним у наш час.

Ця важлива тенденція зближення між практичними вміннями, з одного боку, і прикладними науками, з іншого боку, стосується не лише тих основних функцій, які завжди були властивими для різних епістемологічних практик у різних історичних умовах. Ця тенденція зближення між

практичними вміннями, а також прикладними науками, як правило, може поширюватись і на інші аспекти.

Потрібно підкреслити, що цей процес зближення між практичними вміннями, з одного боку, а також прикладними науками, з іншого боку, в умовах постмодерну продовжує поглиблюватися. Це поглиблення тенденцій зближення між практичними вміннями, з одного боку, і прикладними науками, з іншого боку, також потребує філософської оцінки.

Внаслідок зближення між практичними вміннями, з одного боку, а також прикладними науками, з іншого боку, яке продовжує тривати в умовах постмодерну, досить часто може виникати така цікава ситуація, коли між практичними вміннями і прикладними науками може ставати набагато більше спільного, ніж між ними є відмінного. Тому немає нічого дивного у тому, що все частіше буває, коли межу між ними в сучасних умовах провести стає майже неможливо.

В цих процесах зближення між різними формами діяльності, наслідком яких є пізнання (наприклад, між практичними вміннями, з одного боку, і прикладними науками, з іншого боку) в сучасних умовах постмодерну загалом немає нічого дивного. Адже вони (різні епістемологічні практики, зокрема як практичні вміння, так і прикладні науки) завжди повинні були вирішувати схожі завдання щодо знання.

Таким чином, цей процес зближення між різними формами пізнання, зокрема між практичними вміннями, з одного боку, і прикладними науками, з іншого боку, можна вважати цілком об'єктивним процесом. Однак раніше, до виникнення постмодерну у філософії, особливо в умовах панування позитивізму в наукознавстві до вісімдесятих років двадцятого століття, нічого подібного у ставленні до знання не допускалося на теоретичному рівні і не дозволялося на практичному.

Очевидним є те, що це поглиблення тенденцій зближення між практичними вміннями, з одного боку, і прикладними науками, з іншого боку, створює нові перспективи розвитку як наукового, так і позанаукового знання. Адже ці тенденції зближення між різними епістемологічними практиками не можуть не впливати як на наукове знання, так і на позанаукове знання.

Однак не у всіх випадках існування знання в умовах постмодерну можна говорити тільки про процеси зближення між різними формами отримання знання. Адже в деяких випадках, навпаки, цілком можна говорити і про зворотні процеси, які також стосуються знання в наш час. Тобто у цих випадках має йтися про процеси подальшого розмежування між практичними вміннями, з одного боку, і прикладними науками, з іншого боку.

Внаслідок змін, що відбуваються з різними формами знання, починають все інтенсивніше відбуватись процеси розмивання тієї межі, котра, як прийнято вважати, повинна відмежовувати науку від ненауки і навіть від антинауки. З цієї причини, мабуть, варто було б спробувати дещо переглянути поняття науки та антинауки, порівняно з тими класичними поняттями²³⁴, які походять з недавнього минулого.

У процесах трансформації знання істотну роль відіграли ті методи та явища, які самі представники французького постмодерну, зокрема Жак Дерріда, назвали деконструкцією²³⁵. Сам же Жак Дерріда визначав деконструкцію як процес зміни структури або ж «архітектури» основних понять західної онтології або

²³⁴ Холтон Дж. Что такое «антинаука»? / Пер. с англ. // Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 403-420.

²³⁵ Деррида Ж. Письмо японскому другу / Пер. с франц. // Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 53-57.

метафізики²³⁶. Зрозуміло, що такий процес деконструкції не зміг би не внести зміни у знання.

Наслідком процесу деконструкції як процесу зміни структури або ж «архітектури» основних понять західної онтології або метафізики повинні, на думку засновників постмодернізму, таких як, наприклад, Жана-Франсуа Ліотар, бути такі «мовні ігри», які сам Жан-Франсуа Ліотар²³⁷ порівнював із поняттями «здатності до судження» з філософії Імануїла Канта. Це також не може не впливати на трансформацію знання.

Особливої форми вищевказані процеси, що відбуваються із знанням в умовах постмодерну набувають у тих типах цивілізацій, в яких, на відміну від європейської цивілізації (або західної цивілізації в широкому значенні цього слова), ще в недавньому минулому не існувало традицій виділення науки та наукового знання в буквальному значенні слова (тобто науки західного типу) серед інших епістемологічних практик, а також, відповідно, і традицій виділення наукового знання в особливе утворення в усьому масиві знань.

У таких цивілізаціях процеси зближення між різними формами пізнання (тобто між практичними вміннями, з одного боку, і прикладними науками, з іншого боку) в умовах постмодерну тривають особливо малопомітно, оскільки між ними в минулому не відбувалося того розмежування, яке відбулося в Стародавній Греції внаслідок виникнення науки.

Загалом в умовах постмодерну можна констатувати зростання суспільного інтересу до позанаукових форм знання, особливо до тих із них, які є альтернативними щодо офіційно визнаної сучасної науки. Викликають інтерес і ті

²³⁶ Деррида Ж. Письмо японському другу / Пер. с франц. // Постмодерн в філософії, науці, культурі: Хрестоматія. – Харків, 2000. – С. 54-55.

²³⁷ Ліотар Ж.-Ф. Ответ на вопрос: Что такое постмодерн / Пер. с франц. // Постмодерн в філософії, науці, культурі: Хрестоматія. – Харків, 2000. – С. 7.

вчення, які є відповідними альтернативним щодо науки формам знання.

Можна зробити припущення, що інтерес до альтернативних щодо науки форм знання та відповідних їм вчень цілком може зберігатись і надалі. В усякому випадку про це можна говорити у найближчому майбутньому, коли можна буде розраховувати на збереження основних тенденцій розвитку, які характерні для знання в умовах постмодерну.

Більше того, інтерес значної частини науковців та філософів до позанаукових форм знання, зокрема до таких форм знання, які є альтернативними щодо науки та наукового знання, а також інтерес цих науковців та філософів до вчень, які є відповідними таким позанауковим, а також альтернативним щодо науки формам знання, може в найближчому майбутньому не тільки якось відчутно не зменшуватись, а навіть продовжувати зростати й далі.

В усякому випадку, такий висновок цілком можна зробити, якщо спробувати зробити інтерполяцію тих очевидних тенденцій у трансформації знання, які спостерігаються протягом кількох останніх десятиліть.

ВИСНОВКИ

Представники західної цивілізації за останні століття здебільшого звикли високо оцінювати сучасну їм науку та наукові знання і навіть пишались ними. Мабуть, слід погодитися, що загалом така висока оцінка науки і наукових знань у наш час є цілком виправданою і заслуженою.

Однак не можна не помічати й того, що не всі з існуючих знань навіть у наш час варто відносити до категорії наукових знань. Тим більше не варто всі знання ототожнювати з науковими знаннями, якщо йдеться про якесь віддалене минуле навіть європейської, а тим більше - неєвропейських цивілізацій.

Проте дуже часто не тільки представники широкого загалу людей, які в більшості своїй досить далекі від реалій сучасної науки та усвідомлення необхідних правил застосування наукових процедур у використанні понять, а й значна частина науковців здебільшого схильні ототожнювати будь-яке знання обов'язково саме з науковим знанням.

В сучасній філософській літературі присутній досить великий і швидко зростаючий масив досліджень, присвячених філософському осмисленню науки і наукових знань, їх суспільних і когнітивних функцій тощо. Більшість фахівців переважно згодні з тим, що цей процес є наслідком розвитку постпозитивістських досліджень сучасної науки і наукового знання, активізація яких припала насамперед на шістдесяті – сімдесяті роки двадцятого століття і була

пов'язана в першу чергу з іменами Томаса Куна, Імре Лакатоса, Стівена Тулміна, Майкла Малкея.

Однак проблема полягає не тільки в цьому. З кінця минулого століття все більшого значення у суспільній свідомості і в культурі починає набувати сам феномен ненаукових та позанаукових знань. Інакше кажучи, все очевиднішим стає такий важливий для сучасної філософії факт, що науку і наукове пізнання, при усьому їх великому значенні, не слід вважати єдиною можливим шляхом набуття людством життєво важливої і необхідної для нього інформації.

Крім наукового знання, завжди існує і таке знання, яке, будучи невідповідним прийнятим у науці нормам, з цієї причини не може вважатись науковим знанням. Ненаукові та позанаукові форми знання завжди необхідно мають цілу низку особливостей, насамперед порівняно з науковим знанням.

Очевидно, що позанаукове знання має бути продуктом і результатом зовсім інших, ніж наука, епістемологічних практик. Саме з цієї причини потрібно поділяти знання за його походженням на наукове і ненаукове.

Метою всіх епістемологічних практик завжди є отримання знання. Навіть у тих цивілізаціях, де не було чіткого поділу на теорію і практику, епістемологічні практики, які існували в таких умовах, були спрямовані саме на отримання знання.

Дійсно, не ставлячи під сумнів важливість і потрібність для людства наукових знань і ту помітну роль, яку наука завжди відігравала й відіграє в сучасному суспільстві загалом, слід, проте, звернути увагу і на такі типи знань, які здобуті не засобами науки, мають інший характер і які, з цієї причини, необхідно існують поза її межами.

Відомо, що історично загальний процес людського пізнання ніколи не обмежувався лише наукою. Наприклад, аналіз світового історико-культурного процесу свідчить, що саме міфологічний, релігійно-філософський, релігійний шляхи пізнання, а не науковий шлях пізнання, протягом тривалого часу були домінуючими в культурному поступі людства.

Тому в минулі епохи знання міфологічне, релігійно-філософське та релігійне тривалий час задовольняло інформаційні потреби суспільства. Адже відомо, що наука як суспільний інститут і особлива спільнота фахівців (наукове співтовариство) в буквальному значенні цих термінів з'являється тільки на початку сімнадцятого століття і тільки з середини та другої половини двадцятого століття стає помітною роль науки у суспільному розвитку. Однак і в наш час позанаукові шляхи здобуття знань не втратили свого значення.

Будь-які види знань, незалежно від їх джерела походження, завжди повинні мати своїх адресатів у суспільному житті. Інакше кажучи, у світовому історико-культурному процесі завжди можна відшукати певні типи цивілізацій, окремі суспільства, соціальні групи або навіть окремих індивідів, які є основними (або ж навіть другорядними) споживачами будь-яких видів існуючих знань. У протилежному випадку, якби отримані знання не знаходили своїх адресатів, такі знання просто були б непотрібні - і з часом вони зникли б.

Всі види знань (як наукових, так і ненаукових) завжди органічно пов'язані з різноманітними соціокультурними чинниками. Відомо, що культурні чинники багато в чому обумовлюють форму існуючих знань. Однак саме перебіг цивілізаційних процесів визначає потребу суспільства в появі

ВИСНОВКИ

та розвитку тих чи інших видів знань. Отже, знання постає одним з найважливіших продуктів культури.

Люди по-різному ставляться до знання. Різні типи цивілізацій, різні суспільства та різні соціальні групи відповідно зовсім по-різному можуть оцінювати важливість і потрібність тих чи інших знань та знання взагалі. Це необхідно обов'язково враховувати, оцінюючи знання.

Дане дослідження спрямоване на подолання цієї своєрідної «білої плями» у сучасній філософії. Автор намагається осмислити суспільний статус і роль ненаукових та позанаукових знань, зокрема знань, які є альтернативними щодо науки, їх місце у сучасній культурі.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРИ

1. *Абаев Н. В.* Чань-буддизм и культура психической деятельности в средневековом Китае. – Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1983. – 125 с.
2. *Автономова Н. С.* Миф: хаос и логос // *Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания.* – Москва: Политиздат, 1990 – С. 30–57.
3. *Августин Блаженный.* О граде Божием. – Минск: Харвест – Москва: «АСТ», 2000. – 1296 с.
4. *Алексеев Н. А.* Шаманизм тюркоязычных народов Сибири. –Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1984. – 245 с.
5. *Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках.* – Москва: Наука, 1988. – 331 с.
6. *Ауробиндо Шри.* Синтез Йоги / Пер. с англ. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1992. – 666 с.
7. *А что если бы?...*: Альтернативная история / Пер. с англ. – Москва: «АСТ»; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2003. – 604 с.
8. *Барт Р.* Мифологии / Пер. с франц. – Москва: Изд-во им. Сабашиных, 1996. – 313 с.
9. *Басилов В. Н.* Избранники духов (О шаманстве). – Москва: Политиздат, 1984. – 208 с.
10. *Бейли А.* О космическом огне. Психологический ключ к «Тайной Доктрине» / Пер. с англ. – Москва: ЕКСМО-Пресс, 2001. – 960 с.
11. *Блаватская Е. П.* Разоблаченная Изида: В 2 кн.–Кн. 1 / Пер. с англ. – Москва: «АСТ», 2002. – 830 с.
12. *Блаватская Е. П.* Разоблаченная Изида: В 2 кн. Кн. 2 / Пер. с англ. – Москва: «АСТ», 2002. – 824 с.

13. *Блок М.* Апология истории, или Ремесло историка. – Т.1. Ч.1.–Кн.2.– Москва: Наука, 1973. – 232 с.
14. *Бонгард-Левин Г.М.* Древняя Индия: История и культура. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – 288 с.
15. *Борев Ю. Б.* Эстетика. – 4-е изд., доп. – Москва: Политиздат, 1988. – 496 с.
16. *Быстрицкий Е.К.* Практическое знание в мире человека // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990.– С. 210–238.
17. *Буддизм и культурно-психологические традиции народов Востока.* – Новосибирск: Наука. Сибир. отделение, 1990.– 216с.
18. *Бхагаватгита: Мифы древней Индии.* – Санкт-Петербург: Кристалл, 2000. – 511 с.
19. *Вандерхилл Э.* Мистики XX века. Энциклопедия. – Москва: МИФ-Локид, 1996. – 522 с.
20. *Васильев К. В.* Истоки китайской цивилизации. – Москва: Восточная литература, 1998. – 319 с.
21. *Вейнберг И. П.* Человек в культуре древнего Ближнего Востока. – Москва: Наука, 1986. – 208 с.
22. *Вайнштейн С. И.* Мир кочевников центра Азии. – Москва: Наука, 1991. – 296 с.
23. *Величко Ф.* Магические свойства драгоценных камней // Наука и религия, 2004.– № 2.– С. 54.
24. *Величко Ф.* Мистические свойства драгоценных камней // Мистические свойства камней. – Москва: Библиополис, 1995.– С. 3–76.
25. *Величко Ф.* Человек и камень. Символика ювелирных камней // Наука и религия, 2004.– № 3.– С. 58.
26. *Всемирное писание.* Сравнительная антология священных текстов. /Пер. с англ. – Москва: Республика, 1995.– 591 с.

ЛІТЕРАТУРА

27. *Винокуров В. В.* Феномен сакрального, или Восстание Богов // Социо-Логос. – Москва, 1991. – 365 с.
28. *Гаваа Лувсан.* Очерки методов восточной рефлексотерапии.– 3-е издание. – Новосибирск: Наука, Сибир. отд., 1991. – 432 с.
29. *Гадамер Г.-Г.* Герменевтика і поетика. Вибрані твори / Пер. з нім. – Київ: Юніверс, 2001. – 288 с.
30. *Галинская И. Л.* Загадки известных книг. – Москва: Наука, 1986. – 128 с.
31. *Гачев Г. Д.* Национальные образы мира. Косм-психологос. – Москва: Прогресс, 1994. – 479 с.
32. *Гегель Г. В. Ф.* Энциклопедия философских наук: Т.3. Философия духа. – Москва: Мысль, 1977 – 471 с.
33. *Гейзенберг В.* Физика и философия. Часть и целое. – Москва: Наука, 1989.– 400 с.
34. *Голан А.* Миф и символ. – 2-е изд. – Москва: Русслит, 1993.– 371с.
35. *Голосовкер Я. Э.* Логика мифа. – Москва, 1987. – 217 с.
36. *Григоренко А. Ю.* Сатана там правит бал: Критические очерки магии. – Киев: Украина, 1991.– 301 с.
37. *Грубе В.* Духовная культура Китая. – Москва, 1912. – 213 с.
38. *Грязнов А. Ф.* Естественный язык и понимание культурно-исторических феноменов // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990.– С. 239–257.
39. *Гудрик-Кларк Н.* Окультные корни нацизма: Тайные арийские культы и их влияние на нацистскую идеологию. – Санкт-Петербург: Евразия, 1995. – 242 с.
40. *Гусаченко В. В.* Трансгрессии модерна. – Харьков: ООО «Озон-Инвест», 2002. – 400 с.

41. *Гэсо П.-Д.* Священный лес. – Изд. 2-е, испр. / Пер. с франц. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1979. – 191 с.
42. *Деррида Ж.* Письмо японскому другу / Пер. с франц. // Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 53–57.
43. *Джеймс У.* Многообразие религиозного опыта. – Москва: Наука, 1993. – 431 с.
44. *Донини А.* У истоков христианства (от зарождения до Юстиниана) / Пер. с итал. – Москва: Политиздат, 1989. – 365 с.
45. *Дротянко Л. Г.* Феномен фундаментального і прикладного знання (постнескласичне дослідження). – Київ: Видавництво Європейського університету фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2000. – 424 с.
46. *Дюмезиль Ж.* Верховные боги индоевропейцев / Пер. с франц. – Москва, 1986. – 234 с.
47. *Дюркгайм Е.* Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Пер. з франц. – Київ: Юніверс, 2002. – 424 с.
48. *Евзлин М.* Космогония и ритуал. – Москва: Радикс, 1993. – 332 с.
49. *Еремина В. И.* Ритуал и фольклор. – Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1991. – 206 с.
50. *Еленський В.* Українське суспільство і секти // Людина і світ, 1998. – № 9. – С. 9–12.
51. *Жирмунский В.М.* Сравнительное литературоведение: Восток и Запад. – Ленинград: Наука, 1979. – 312 с.
52. *Капра Ф.* Дао физики: Исследование параллелей между современной физикой и мистицизмом Востока / Пер. с англ. – Санкт-Петербург: ОРИС, 1994. – 304 с.

53. *Карл Густав Юнг* о современных мифах. [Сборник трудов] / Пер. с нем. – Москва: Практика, 1994. – 252 с.
54. *Карпов А. О.* Феномен научного познания в психосоциальном измерении // *Философские науки*, 2003. – № 10. – С. 5–33.
55. *Касавин И. Т.* Магия: ее мнимые открытия и подлинные тайны // *Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания.* – Москва: Политиздат, 1990. – С. 58–81.
56. *Касавин И. Т., Щавелев С. П.* Повседневность и альтернативные миры // *Философские науки.* – 2003. – С. 104–124.
57. *Кастанеда К.* Учение дона Хуана. Путь познания индейцев племени яки. Отдельная реальность. Путешествие в Икстлан / Пер. с англ. – Москва: ЕКСМО-Пресс, 2001. – 704 с.
58. *Каюа Р.* Людина та сакральне / Пер. с франц. – Київ: «Ваклер», 2003. – 256 с.
59. *Клековкін О. Ю.* Сакральний театр: Генеза. Форми. Постика. (Структурно-типологічне дослідження). – Київ: Київський державний інститут театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого, 2002. – 272 с.
60. *Кобзев А. И.* Учение о символах и числах в китайской классической философии. – Москва: Институт философии; Институт востоковедения, 1994. – 431 с.
61. *Ковальська В.* За традиціями народної педагогіки // *Українська культура.* – 2004. – № 10. – С. 31–32.
62. *Колев А.* Политическая мифология: Реализация социального опыта. – Москва: Логос, 2003. – 382 с.
63. *Конфуцианство* в Китае: Проблемы теории и практики. – Москва: Наука, 1982. – 264 с.
64. *Козьмо П.* Алхимик / Пер. з португ. – Киев: София, 2004. – 224 с.

65. *Кравченко В. В., Хмелевская А. В., Потребня Г. М.* Литотерапия: Лечение материалами. – Москва: Педагогика-Пресс, 1994. – 224 с.
66. *Краткая медицинская энциклопедия.* – Т. 1. – Москва: НПО «Медицинская энциклопедия», 1999. – 608 с.
67. *Кришна Т.* Индийское искусство ваасты. – Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 272 с.
68. *Кулагін А. С.* Незвідані шляхи закономірного [бесіда з членом бюро комісії з проблем лекторської майстерності при правлінні Всесоюзного говариства «Знання» А. С. Кулагіним /Записали О. В. Таласюк, І. В. Кушко] // Трибуна лектора. – 1986. – № 10. – С. 7–9.
69. *Культурные универсалии, наука и вненаучное знание // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания.* – Москва: Политиздат, 1990. – С. 328–380.
70. *Кураев А.* Сатанизм для интеллигенции (О Рерихах и Православии). [В 2 т]. – Т. 2. Христианство без оккультизма. – Москва: Отчий дом, 1997. – 431 с.
71. *Кушерець В. І.* Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. – Київ: Знання України, 2004. – 248 с.
72. *Лазарев С. Н.* Диагностика кармы. – Кн. 1. Система полевой саморегуляции. – Санкт-Петербург: Сфера, 1994. – 386 с.
73. *Лазарев Ф. В., Литтл А. Б.* Многомерный человек: Введение в интервальную антропологию. – Симферополь: СОНАТ, 2001. – 264 с.
74. *Лайтман М.* Кабала: Тайное еврейское учение. – Часть 1–3. – Новосибирск: Интербук и Ассоциация «Спешите делать добро», 1993. – 166 с.

ЛИТЕРАТУРА

75. *Левек П.* Эллинистический мир / Пер. с франц. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 253 с.
76. *Леви Э.* Ритуал трансцендентной магии / Пер. с англ., Москва: REFL-book, Библиотека эзотерической литературы, 1995. – 304 с.
77. *Леви-Брюль Л.* Сверхъестественное в первобытном мышлении. – Москва: Педагогика-пресс, 1994. – 602 с.
78. *Леви-Строс К.* Структурная антропология / Пер. с франц. – Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1985. – 536 с.
79. *Леви-Строс К.* Первобытное мышление / Пер. с франц. – Москва: Республика, 1994. – 382 с.
80. *Леглер В. А.* Наука, квазинаука, лженаука // Вопросы философии. – 1993. – № 2. – С. 49–55.
81. *Ле Гофф Ж.* Интеллектуалы в средние века / Пер. с франц. – Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2003. – 409 с.
82. *Ле Гофф Ж.* Средневековый мир воображаемого / Пер. с франц. – Москва: Прогресс, 2001. – 361 с.
83. *Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада / Пер. с франц. – Москва: Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 375 с.
84. *Леонтьева В. Н.* Культуротворческий процесс: основания и начала. – Харьков: КОНСУМ, 2003. – 216 с.
85. *Лесів В. Й.* Походження світу в світлі фундаментальної і альтернативної науки. – Новояворівськ: Б. в., 2001. – 100 с.
86. *Лиотар Ж.-Ф.* Заметки о смыслах «пост» (письмо Джессамин Блеу, Милуоки, 1 мая 1985 г.) / Пер. с франц. // Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 8–10.

87. *Лиотар Ж.-Ф.* Ответ на вопрос: Что такое постмодерн / Пер. с франц. // Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 5–8.
88. *Литвиненко А. А.* Практическая биолокация: Диагностика заболеваний и вредных воздействий. – Киев: Эпицентр-7, 1991. – 58 с.
89. *Литтл А. Б.* Откуда мы знаем: Религиозная эпистемология / Лекции в Симферопольском государственном университете, 1996 / Пер. с англ. – Симферополь: Крымско-Американский колледж, 1996. – 94 с.
90. *Ліндсей Д.* Коротка історія культури. Від доісторичних часів до доби Відродження / Пер. с англ. – Том 1. – Київ: Мистецтво, 1995. – 236 с.
91. *Ліндсей Д.* Коротка історія культури. Від доісторичних часів до доби Відродження / Пер. с англ. – Том 2. – Київ: Мистецтво, 1995. – 255 с.
92. *Лосев А. Ф.* История античной эстетики: Итоги тысячелетнего развития: В 2-х Кн. – Книга 1. – Москва: Искусство, 1992. – 656 с.
93. *Лосев А. Ф.* Эстетика Возрожд. – Москва: Мысль, 1978. – 623 с.
94. *Лотман Ю. М.* Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1970. – 384 с.
95. *Любкер Ф.* Реальный словарь классических древностей: В 3-х т. – Том 1. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 576 с.
96. *Любкер Ф.* Реальный словарь классических древностей: В 3-х т. – Том 2. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 512 с.
97. *Любкер Ф.* Реальный словарь классических древностей. В 3-х т. – Том 3. – Москва: «ОЛМА-ПРЕСС», 2001. – 576 с.

ЛІТЕРАТУРА

98. *Лях Р.* Проблема трансформації людини в контексті «гуманістичної психології» та дзен-буддизму // Мультиверсум: Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Інститут філософії НАН України, 1998. – №3. – С. 13–17.
99. *Маккена Т.* Пища богов. Поиск первоначального древа познания: Радикальная история растений, психоактивных веществ и человеческой эволюции / Пер. с англ. – Москва: Издательство Трансперсонального института, 1995. – 378 с.
100. *Малкей М.* Наука и социология знания / Пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1983. – 254 с.
101. *Маркова Л.* Наука и религия: проблемы границы. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. – 255 с.
102. *Мединська Ю.* Колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету // Психологія і суспільство, 2004. – № 2. – С. 50–117.
103. *Мень А.* История религии: В 2 кн., – Кн. 1.: В поисках Пути, Истины и Жизни. – Москва: ФОРУМ, ИНФРА-М, 2001. – 216 с.
104. *Мень А.* История религии. В 2 кн., кн. 2: Пути христианства. – Москва: ФОРУМ – ИНФРА-М, 2001. – 224 с.
105. *Маслов А. А.* Китай: укрощение драконов: Духовные поиски и сакральный экстаз. – Москва: Алетейя, 2003. – 474 с.
106. *Мифология древнего мира* / Пер. с англ. – Москва: Наука, 1977. – 456 с.
107. *Морамарко М.* Масонство в прошлом и настоящем / Пер. с итал. – Москва: Прогресс, 1990. – 289 с.
108. *Муджани С. А.* Иран. – Тегеран: Центр изучения документов и истории дипломатии, 2002. – 217 с.

109. *Мулдашев Э. Р.* От кого мы произошли?: [Сенсационные результаты научной гималайской экспедиции]. – Москва: АиФ-Принт: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 446 с.
110. *Налимов В. В., Дрогалина Ж. А.* Реальность нереального: Вероятностная модель бессознательного. – Москва: «МИР ИДЕЙ», АОФКРОН, 1995. – 432 с.
111. *Наука и культура (материалы «круглого стола») // Вопросы философии.* – 1998. – № 10. – С. 3–38.
112. *Нибур Х. Р.* Христос и культура. Радикальный монотеизм и западная культура / Пер. с англ. – Москва: Юрист, 1996. – 575 с.
113. *Никифоров А. Л.* Философия как личный опыт // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 296–326.
114. *Николс С.* Магия цвета ртути / Пер. с англ. – Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Домино, 2005. – 544 с.
115. *Ножин Е. А.* Проблемы лекторского мастерства в свете требований XXVII съезда КПСС // Вопросы лекционной пропаганды. – Москва, 1987. – С. 3–15.
116. *О горожанине из Бристоля // Плавание святого Брендана. Средневековые предания о путешествиях, вечных странниках и появлении обитателей иных миров.* – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002. – С. 217.
117. *О корабельном якорю, спущенном с небес на землю // Плавание святого Брендана: Средневековые предания о путешествиях, вечных странниках и появлении обитателей иных миров.* – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002. – С. 215–216.
118. *Оранский И. В.* Восточные единоборства. – Москва: Советский спорт, 1990. – 80 с.

119. *О том, откуда берутся град и гром* // Плавание святого Брендана: Средневековые предания о путешествиях, вечных странниках и появлении обитателей иных миров. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2002. – С. 218–221.
120. *Память и забвение. Древо истории идей: Собрание текстов: В 2 т. – Т. 1.* – Харьков: Контакт, 2000. – 686 с.
121. *Патюс* Первоначальные сведения по оккультизму. – Москва: МИКАП, 1993. – 272 с.
122. *Полини М.* Личностное знание: На пути к посткритической философии. – Москва: Прогресс, 1985. – 344 с.
123. *Полищук І. П.* Неповторний світ «середнього слухача»: [Бесіда про майстерність з лектором, професором кафедри філософії Київського інституту інженерів цивільної авіації І.П. Полищуком / Записав О.С. Шевченко] // Трибуна лектора. – 1985. – № 1. – С. 18–20.
124. *Порус В. Н.* Искусство и понимание: сотворение смысла // Заблуждающийся разум: многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 256–277.
125. *Поснов М. Е.* До-християнський і вне-християнський гнозис // Гностики, или «О лжеименном знании». – Киев: «УЦИМ-ПРЕСС», «ИСА», 1996. – С. 11–29.
126. *Пружинин Б. И.* «Звезды не лгут», или Астрология глазами методолога // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 117–150.
127. *Рабинович В. Л.* Алхимический миф и химеры собора Парижской богородицы (К проблеме сопоставления) // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 97–116.

128. *Радьяр Д.* Астрология личности. Представление астрологических понятий и идей в свете современной психологии и философии / Пер. с англ. – Москва: Антарис, 1991. – 352 с.
129. *Ревуенкова Е. В.* О некоторых истоках поэтического творчества в Индонезии (шаман-певец-сказитель) // Фольклор и этнография: У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1984. – С. 35–40.
130. *Рерих И.* Держава света / Пер. с англ. – Москва: ЭКСМО, 2002. – 848 с.
131. *Рижко Л. В.* Інформатика і постнекласичне наукове знання // Наукові і освітянські методології та практики. – Київ: ЦГО НАН України, 2004. – С. 163–174.
132. *Рижко В. А.* Сучасні інновації в наукових і освітянських методологіях та практиках: напрямки та проблеми // Наукові і освітянські методології та практики. – Київ: ЦГО НАН України, 2004. – С. 18–30.
133. *Розин В. М.* Природа и особенности эзотерического знания // Философские науки. – 2003. – № 4. – С. 144–157.
134. *Розин В.* Путешествие в страну эзотерической реальности. Избранные эзотерические учения. – Москва: УРСС, 1998. – 263 с.
135. *Розин В.* Эзотерический мир: Семантика сакрального текста. – Москва: Едиториал УРСС, 2002. – 317 с.
136. *Рубель В. А.* Історія середньовічного Сходу: Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Либідь, 1997. – 464 с.
137. *Салтевський М. В.* Криміналістика, т. 2. – Харків: Консум, 2001. – 528 с.
138. *Сафронов А. Г.* Психология религии. – Киев: Ника-Центр, 2002. – 222 с.

139. Сафронов А. Г. Религиозные психопрактики в истории культуры. Мифы и культы. Религия. Магия. – Харьков: ХГАК, 2004. – 304 с.
140. Секлитова Л. А., Стрельникова Л. Л. Становление души или Парадоксальная философия. Т. 1. – Москва: Амрита-Русь, 2003. – 320 с.
141. Секлитова Л. А., Стрельникова Л. Л. Становление души или Парадоксальная философия. Т. 2. – Москва: Амрита-Русь, 2003. – 352 с.
142. Сидихменов В. Я. Китай: страницы прошлого. 3-е изд. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1987. – 448 с.
143. Синичкин В. Мир теней: Православная церковь о загадочных явлениях. – Донецк: Сталкер, 2000. – 320 с.
144. Скуленко М. І. Засобами переконання: [Про лекторську майстерність] // Трибуна лектора. – 1984. – № 7. – С. 22–25.
145. Словарь античности. Пер. с нем. – Москва: Прогресс, 1989. – 704 с.
146. Смирнова Н. М. Когнитивные практики в разных типах цивилизаций // Полигнозис. – Москва. – 2003. – № 3. – С. 104–116.
147. Снисаренко А. Б. Третий пояс мудрости: Блеск языческой Европы. – Ленинград: Лениздат, 1989. – 286 с.
148. Степаненко І. В. Метаморфози духовності в ландшафтах буття. – Харків: ОВС, 2002. – 256 с.
149. Степанов А. М. Толковый словарь по эзотерике, оккультизму и парапсихологии. – Москва, 1997. – 793 с.
150. Сухорукова Г. Малювання за народними казками – один із засобів національного виховання // Дошкільне виховання. – 2004. – № 8. – С. 13–15.

151. *Тайлор Э. Б.* Миф и обряд в первобытной культуре / Пер. с англ. – Смоленск: Русич, 2000. – 624 с.
152. *Тарнас Р.* История западного мышления. – Москва: КРОН-ПРЕСС, 1995. – 248 с.
153. *Тейлор Ч.* Подолання епістемології // Після філософії: кінець чи трансформація? / Пер. з англ. – Київ: Четверта хвиля, 2000. – С. 414–428.
154. *Техника* в ее историческом развитии. От появления ручных орудий труда до становления техники машинно-фабричного производства. – Москва: Наука, 1979. – 416 с.
155. *Тодер Ф. А.* Тайвань и его история (XIX в.). – Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1978. – 339 с.
156. *Токарев С. А.* Ранние формы религии. – Москва: Политиздат, 1990. – 622 с.
157. *Токарев С. А.* Религия в истории народов мира. – Москва: Политиздат, 1986. – 575 с.
158. *Толкиен Д. Р. Р.* Властелин колец. I. Хранители. – Баку: Олимп, 1993. – 512 с.
159. *Толкиен Д. Р. Р.* Властелин колец. II. Две твердыни. III. Возвращение государя. – Баку: Олимп, 1993. – 654 с.
160. *Толкиен Д. Р. Р.* Хоббит, или Туда и обратно // Толкиен Д. Р. Р. Хоббит. – Баку: Олимп, 1993. – С. 334–540.
161. *Толкование снов.* – Москва: Прометей, 1990. – 64 с.
162. *Тримингэм Дж. С.* Суфийские ордены в исламе / Пер. с англ. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 328 с.
163. *Трубников Н. Н.* Наука и нравственность: (О духовном кризисе европейской культуры) // Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 278–295.

164. *Уайтхед А. Н.* Религия и наука / Пер. с англ. // *Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания.* – Москва: Политиздат, 1990. – С. 448–462.
165. *Федотова В. Г.* Истина и правда повседневности // *Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания.* – Москва: Политиздат, 1990. – С. 175–209.
166. *Фейерабенд П.* Наука в свободном обществе // *Избранные труды по методологии науки / Пер. с англ.* – Москва: Прогресс, 1986. – С. 467–523.
167. *Фейерабенд П.* Против методологического принуждения. Очерк анархистской теории познания // *Избранные труды по методологии науки / Пер. с англ.* – Москва: Прогресс, 1986. – С. 125–466.
168. *Филатов В. П.* Об идее альтернативной науки // *Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания.* – Москва: Политиздат, 1990. – С. 152–174.
169. *Философский энциклопедический словарь.* – Москва: “Советская энциклопедия”, 1983. – 840 с.
170. *Философско-религиозные основы науки.* – Москва: Мартис, 1997. – 319 с.
171. *Фізер І.* Постмодернізм: *post/ante/modo* – термін із нульовим значенням / Пер. с англ. // *Постмодерн в філософії, науке, культурі: Хрестоматія.* – Харьков, 2000. – С. 57–64.
172. *Флавий Филострат.* Жизнь Аполлония Тианского. – Москва: Наука, 1985. – 328 с.
173. *Фрезер Д. Д.* Фольклор в Ветхом завете / Пер. с англ. – Москва: Политиздат, 1989. – 318 с.
174. *Фэн-шуй.* Практикум. – Москва: “Издательство АСТ”; “Издательство Астрель”, 2004. – 137 с.
175. *Гейзинга Й.* Осень средневековья. Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV

- веках во Франции и Нидерландах. – Москва: Наука, 1988. – 540 с.
176. *Гейзинга Й.* Homo ludens // Гейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня / Пер. с нидерланд. – Москва: Прогресс, Прогресс-Академия. 1992. – С. 5–240.
177. *Хиромантия.* – Рига: Спридитис, 1990. – 120 с.
178. *Холл Д. А.* Юнгианское толкование сновидений: Практическое руководство / пер. с англ. – Санкт-Петербург: Б. С. К. (Библиотека аналитической психологии), 1996. – 166 с.
179. *Холл М. П.* Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. Интерпретация секретных учений, скрытых за ритуалами, аллегориями и мистериями всех стран / Пер. с англ. – Новосибирск: «Наука». Сибирская издательская фирма РАН. – 3-е изд. Испр. 1997. – 794 с.
180. *Холтон Дж.* Что такое «антинаука»? / Пер. с англ. // Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 403–420.
181. *Чайковский В. Ф., Берман И. М., Лагуткин О. Д.* Путь к лекторскому мастерству // Вестник высшей школы. – 1985. – № 1. – С. 53–56.
182. *Черняк В. З.* Уроки старых мастеров (из истории экономики строительного дела). – 2-е изд., переработ. и доп. – Москва: Стройиздат, 1989. – 240 с.
183. *Шмитт Ж. К.* Сенс жесту на середньвічному Заході. – Харків: Око, 2002. – 640 с.
184. *Штернберг М. И.* Является ли синергетика наукой // Философские науки. – 2004. – № 6. – С. 130–139.
185. *Эзотеризм:* Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1040 с.

ЛІТЕРАТУРА

186. *Энциклопедия мистицизма.* – Санкт-Петербург: Литера, 1996. – 480 с.
187. *Яковлев А. А.* Модель мистического познания и рефлексия // *Заблуждающийся разум: Многообразие вненаучного знания.* – Москва: Политиздат, 1990.– С. 82–96.
188. *Malinowski B.* *Myth in primitive psychology.* London, 1926.
189. *Mylonas G.* *Eleusis and the Eleusinian Mysteries.* Princeton. – Princeton University Press, 1961.
190. *Pahnke W.* *Drugs and mysticism.* New York, 1982.
191. *Shapiro D., Walsh R.* *Meditation: Classic and contemporary perspectives.* New York: Aldine, 1984.
192. *The Invention of Tradition.* Cambridge, 1983.
193. *Walsh R.* *The spirit of shamanism.* Los Angeles: Tarcher, 1990.

РЕЗЮМЕ

На протяжении последних десятилетий феномен ненаучного знания приобретает все большее значение в общественном сознании. Становится ясно, что научное познание – не единственно возможный путь получения жизненно важной информации, а понятие «знание» не является идентичным понятию «научное знание». В разных цивилизациях можно наблюдать разные формы эпистемологических практик. Часто в примитивной культуре любое умение и любое мастерство воспринимались как особая разновидность магии и колдовства. Известные достижения неевропейских цивилизаций, в частности китайской, свидетельствуют об успешности эпистемологических практик, которые использовались до знакомства с наукой в буквальном смысле слова. Знания, которые не принадлежат к научным, неоднородны и очень различаются между собой. Поэтому было бы неправильно считать их некой однородной целостностью и относиться к ним одинаково. Особенно выделяется среди вненаучного такое знание, которое можно назвать альтернативным по отношению к науке. Даже появление таких понятий, как «постнеклассическое научное знание», свидетельствует о существенных изменениях, которые происходят с наукой в наше время. Однако эти изменения, которые наиболее отображены в известном понятии «постмодерн», касаются не только научных, но и вненаучных форм знания.

During last decades phenomenon of non-scientific knowledge gets more importance in society conscience. It becomes clear that scientific perception isn't only possible way of getting vitally important information, and notion «knowledge» isn't identical to notion «scientific knowledge». In different civilizations different forms of epistemological practices can be observed. Often in primitive culture every skill and every mastery was perceived as special variety of magic of witchcraft. Well-known achievements of non-European civilizations, in particular Chinese, witness success of epistemological practices which were used before acquaintance with science in literal meaning of word. Knowledge which don't belong to scientific knowledge is heterogeneous and differ between itself very much. Therefore it would be wrong to consider it some homogeneous wholeness and treat it in the same way. Especially stand out between non-scientific knowledge such knowledge which can be named alternative in relation to science. Even appearance of such notions as «post-non-classical scientific knowledge» witnesses essential changes which happen with knowledge in our time. However these changes which most are reflected in well-known notion «postmodern» concern not only scientific but also over-scientific forms of knowledge.

Наукове видання

Чорноморденко Іван Васильович

**Проблема
існування знання
за межами науки
*Монографія***

Редактор *Д. П. Пилипчук*

Художнє оформлення обкладинки *М. А. Артемова*

Комп'ютерна верстка *О. В. Горбатовська*

Підписано до друку 29.07.2005. Формат 60x84 ^{1/16}
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк на різнографі.
Ум.-друк. арк. 17,9. Обл.-вид. арк. 19,25 Ум. фарбовідб. 155
Тираж 500 прим. Вид. № 5/IV-05. Зам. № 94/1-05.

КНУБА, Повітрофлотський проспект, 31, Київ-680, 03680

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Київського національного університету будівництва і архітектури

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 808 від 13.02 2002 р.

КНУБА

Наук. б. та

724455

20.00

Проблема існування знання за

20.00

“Не ставлячи під сумнів важливість і потрібність для людства наукових знань і ту помітну роль, яку наука завжди відігравала і відіграє в сучасному суспільстві загалом, слід проте також звернути увагу на такі типи знань, які здобуті не засобами науки, мають інший характер і які, з цієї причини, необхідно існують по-за її межами.

Саме науковцям, на мою думку, необхідно осмислити соціальний статус ненаукових і позанаукових знань, зокрема знань, які є альтернативними по відношенню до науки, їх місце і роль у сучасній культурі.”

І.В.Чорноморденко